

5 | 08

Justitiële verkenningen

Sociale netwerkanalyse

verschijnt 8 maal per jaar • jaargang 34 • augustus

Colofon

Justitiële verkenningen is een gezamenlijke uitgave van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het ministerie van Justitie en Boom Juridische uitgevers. Het tijdschrift verschijnt acht keer per jaar.

Redactieraad

drs. A.C. Berghuis
mr. dr. M. Malsch
prof. dr. mr. L.M. Moerings
prof. dr. mr. E. Niemeijer
dr. C.J. de Poot
mr. drs. M. Schuilenburg
dr. B.M.J. Slot
mr. drs. P.J.J. van Voorst

Redactie

drs. M.P.C. Scheepmaker

Redactiesecretariaat

N. Buijsrogge
tel. 070-370 65 54
E-mail: infojv@minjus.nl

Redactieadres

Ministerie van Justitie, WODC
Redactie Justitiële verkenningen
Postbus 20301
2500 EH Den Haag
fax 070-370 79 48
tel. 070-370 71 47

WODC-documentatie

Voor inlichtingen: Infodesk WODC,
tel. 070-370 65 53 (09.00 -13.00 uur),
e-mail: wodc-informatiedesk@
minjus.nl, internet: www.wodc.nl

Abonnementen

Justitiële verkenningen wordt gratis verspreid onder personen en instellingen die beleidsmatig werkzaam zijn ten behoeve van het ministerie van Justitie. Wie in aanmerking denkt te komen voor een gratis abonnement, kan zich schriftelijk of per e-mail wenden tot bovenstaand redactieadres. Andere belangstellenden kunnen zich richten tot Boom Juridische uitgevers. De abonnementsprijs bedraagt € 136 (excl. btw, incl. verzendkosten) voor een plusabonnement en € 86 (incl. btw en verzendkosten) voor een folioabonnement. Een plusabonnement

biedt u naast de gedrukte nummers tevens het online-archief vanaf 2002 én een e-mailtendering. Het plusabonnement kunt u afsluiten via www.bju-tijdschriften.nl. Of neem contact op met Boom distributiecentrum via 0522-23 75 55 of bdc@bdc.boom.nl. Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Valt de aanvang van een abonnement niet samen met het kalenderjaar, dan wordt over het resterende gedeelte van het jaar een evenredig deel van de abonnementsprijs in rekening gebracht. Het abonnement kan alleen schriftelijk tot uiterlijk 1 december van het lopende kalenderjaar worden opgezegd. Bij niet-tijdige opzegging wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd. Gratis abonnementen kunnen desgevraagd te allen tijde beëindigd worden.

Administratie

De abonnementenadministratie wordt verzorgd door Boom Juridische uitgevers, Postbus 85576, 2508 CG Den Haag, tel. 070-330 70 33, fax 070-330 70 30, e-mail info@bju.nl, internet: www.bju.nl.

Ontwerp

Tappan, Den Haag

Omslagfoto

'The chart' uit de televisieserie
The L word
© 2000, 2001, 2002 Free Software
Foundation, Inc

ISSN: 0167-5850

Opname van een artikel in dit tijdschrift betekent niet dat de inhoud ervan het standpunt van de Minister van Justitie weergeeft.

Inhoud

Voorwoord	5
<i>R.C. van der Hulst</i>	
Sociale netwerkanalyse en de bestrijding van criminaliteit en terrorisme	10
<i>P. Van Calster</i>	
Netwerkonderzoek als perspectief op georganiseerde criminaliteit	33
<i>M. Spreen en Th. Vermeulen</i>	
Netwerkprofilering in ‘cold cases’	51
<i>L. Pomp en S. Bogaerts</i>	
Sociale netwerkanalyse in het tbs-systeem	60
<i>R. Veenstra, G. Huitsing, J.K. Dijkstra en S. Lindenberg</i>	
Wie pest wie? Een netwerkbenadering van pesten	78
<i>J. Broekhuizen, F.M.H.M. Driessen en B. Völker</i>	
Sociale netwerken en jeugdcriminaliteit	93
<i>B. Völker</i>	
Wie is bevriend met wie? Over het ontstaan van vriendschappen	109
Summaries	121
Internetsites	125
Congresagenda	127
WODC: website en rapporten	137

Voorwoord

Netwerken is een begrip in de professionele wereld en in informele sociale contacten: wie niet *netwerkt*, is een einzelgänger of hoort er niet bij. Er zijn tal van boeken en internetsites die *netwerktips* geven. We noemen er enkele: 'netwerk het liefst met mensen die je graag mag'; 'de keuze met wie je netwerkt, is niet altijd vrij te maken of wordt opgelegd, bijvoorbeeld wanneer het gaat om professionele relaties. Zorg er dan wel voor dat je netwerkpartner niet in de gaten krijgt dat hij niet jouw keuze is'; 'vraag en verzamel visitekaartjes, zorg dat je altijd visitekaartjes op zak hebt, je weet nooit wie je ontmoet en waar het goed voor is'; 'stuur altijd verjaardagskaartjes, zo blijf je op goede voet staan met mensen'.

Goed netwerken lijkt kortom een vak apart. Niet iedereen vindt netwerken belangrijk of is bedreven in het aangaan en onderhouden van (nieuwe) netwerken. Bovendien heeft netwerken grenzen, wat betreft het aantal individuen in een netwerk en het aantal netwerken dat een persoon kan onderhouden. We noemen deze limiet 'Dunbar's number', naar de Britse wetenschapper Robin Dunbar. Op grond van empirisch onderzoek stelde hij dat individuen in staat zijn om met ongeveer 150 netwerkliden een stabiele wederkerige relatie te onderhouden. Deze limiet is een direct gevolg van neocorticale beperkingen wat betreft breingrootte en cognitieve opslagcapaciteit. Dit kan worden vergeleken met het RAM (Random Access Memory)-geheugen van een computer. Dit opslagruim van de processor maakt de data-uitwisseling mogelijk en zorgt ervoor dat de harddisk voldoende snel blijft werken en niet vastloopt. Deze neurobiologische verklaring is zeer aannemelijk, maar moet worden ingebed in andere verklaringsgronden die onder andere psychologisch en sociologisch van aard zijn en die – vaak als communicerende vaten – in relatie staan tot neurobiologische theorieën. Persoonlijke netwerken van zuigelingen zijn bij aanvang zeer klein. Hechte relaties worden op basis van sensitiviteit, responsiviteit en reciprociteit – met het oog op *bonding* en hechting – in het begin met slechts enkelen aangegaan. Netwerken groeien tijdens de lagereschoolperiode en veranderen doorgaans in de overgang van het lager naar het secundair onderwijs of wanneer de eerste professionele stappen worden gezet. Netwerken gaan en komen, kunnen duurzaam of tijdelijk zijn, oppervlakkig of vluchtig en situeren zich op micro-, meso- en macroniveau.

De begrippen sociaal netwerk en netwerktheorie voeren ons terug tot Durkheim en Tönnies. Tönnies gaf een individualistische invulling aan sociale verbanden en stelde dat groepen met elkaar verbonden zijn op basis van overeenkomstige waarden en overtuigingen. Deze visie komt overeen met die van Coleman, die zoveel jaar later relaties en netwerken bekijkt als een complex en interactionistisch geheel, die slechts kunnen (voort)bestaan op voorwaarde dat vertrouwen en solidariteit de basis zijn van verplichtingen en verwachtingen ten aanzien van netwerkleden.

Durkheim echter bekeek netwerken en relaties op de eerste plaats als functionele en instrumentele feiten, die primair de collectieve cohesie in de gemeenschap bevorderen. Simmel was rond 1900 de eerste die direct in termen van sociale netwerken dacht en die nadruk legde op de atmosferen die circuleerden binnen groepen en tussen individuen. Het heeft geduurd tot ongeveer 1930 alvorens sociale netwerken sociometrisch in kaart werden gebracht. Moreno, Warner, Mayo en anderen introduceerden als eersten het systematisch registreren en analyseren van sociale interacties die plaatsvonden in kleine groepen. Radcliffe-Brown gebruikte de methode van de netwerk analyses voor antropologisch onderzoek. De Engelse Elizabeth Bott maakte rond 1950-1960 gebruik van sociale netwerk analyses bij de uitvoering van haar *kinship*-studies in Engeland. Homans deed omstreeks 1950 netwerkonderzoek naar het communicatiegedrag van tienermeisjes, werkzaam bij de *Eastern Utilities Company*. Hij stelde vast dat veel praten, veel lachen, veel interactie, gepaard ging met een hogere productiviteit, wat betekent dat een organisatie met vrij veel sociaal kapitaal ook een productieve eenheid is.

Eerste onderzoekslijnen waren er vanaf 1965 toen het wetenschappelijke netwerkonderzoek op gang kwam. Granovetter vond dat nieuwe informatie in sociale netwerken eerder tot stand kwam langs 'bruggen' die gelegd werden tussen individuen of kleine groepjes die werden gekenmerkt door zwakke bindingen. Zwakke bindingen hebben namelijk de potentie om hecht en sterk te worden en bieden op die manier betere levenskansen aan individuen. Sterke bindingen kunnen sterk blijven, maar evengoed verwateren. Berkman en Syme toonden rond 1980 aan dat de levensverwachting steeg naarmate persoonlijke netwerken groter waren.

Sociale netwerken worden in de laatste dertig jaar steeds vaker opgevat als sociaal kapitaal: de hulpbronnen die in een leefgemeenschap aanwezig zijn om de persoonlijke gezins- en sociale organi-

satie vorm te geven en die hun ontstaan en uiting vinden in sociale steun en participatie. Belangrijke elementen van sociaal kapitaal zijn de kwaliteit van sociale relaties, groepslidmaatschap, formele en informele netwerken, gedeelde normen en waarden, vertrouwen, wederkerigheid en inzet voor de leefgemeenschap. Sinds medio jaren negentig worden sociale netwerken ook toegepast op forensische doelgroepen en bij opsporingsonderzoeken. Enerzijds om bij te dragen aan de opheldering van *cold cases* (onopgeloste opsporingszaken), het maken van risicotaxatie en het invullen van risicomangement en anderzijds om sociale diagnostiek in relatie te brengen met persoonlijke en persoonlijkheidsdiagnostiek.¹

In dit themanummer komen voorbeelden van dergelijke toepassingen uitgebreid aan de orde. Eerst echter kijken we, aan de hand van twee artikelen, op een algemener niveau naar sociale netwerk-analyse. Zo staat in de eerste bijdrage de vraag centraal wat sociale netwerk-analyse (SNA) is en welke theorieën eraan ten grondslag liggen. De auteur, Van der Hulst, laat zien wat de meerwaarde kan zijn van deze onderzoeksmethode bij toepassing op de preventie en opsporing van georganiseerde criminaliteit en terrorisme. Met de inzet van SNA als techniek om criminele en terroristische organisaties te bestuderen kunnen structuren, rollen en interactiepatronen worden blootgelegd die op het eerste gezicht niet traceerbaar zijn. Van Calster onderzoekt de vooronderstellingen van netwerk-analyse in de toepassing op onderzoek naar georganiseerde criminaliteit. Nagegaan wordt op welke wijze deze methode de aard van interacties en individuen veronderstelt. Het netwerkperspectief combineert opensysteemtheorie met het cognitivisme. De netwerkonderzoeker bestudeert de interacties tussen de leden van het samenwerkingsverband, met als vooronderstelling dat deze interactiesystemen zijn onderworpen aan wetmatigheden. Hierdoor ontsnappen bepaalde delen van de sociale werkelijkheid, zoals roddels, fantasieën en zuiver-informele relaties, aan het analyse-instrument. De auteur bepleit daarom het netwerkperspectief, dat een systeemtheorie is, aan te vullen met een procesperspectief waarin aandacht is voor microrelaties en -gebeurtenissen.

1 De hier in vogelvlucht geschetste ontwikkeling van de sociale netwerk-analyse en de genoemde auteurs worden uitgebreider behandeld in diverse overzichtswerken, waaronder Scott, J., *Social network analysis: A handbook*, Thousands Oaks (CA), Sage, 2000.

Vervolgens kijken we naar verschillende toepassingen van SNA. Een daarvan is de inzet bij *cold case*-politieonderzoek. Het doel is het relatienetwerk van het slachtoffer te ontwarren en personen te identificeren die mogelijk nieuwe informatie kunnen leveren. Ook kunnen in het netwerk personen worden geïdentificeerd die zich op het moment van de moord in een situatie bevonden of bepaalde gedragingen vertoonden die als een risicofactor kunnen worden beschouwd. Spreen en Vermeulen beschrijven hoe netwerkprofilering wordt toegepast door het Cold Case Team van de politie Amsterdam/Amstelland, Gooi & Vechtstreek en Flevoland. De zogeheten forensisch sociale netwerkanalyse (FSNA) is een instrument om de relaties tussen persoonlijke netwerken van tbs'ers te analyseren en op deze wijze het risico van recidive te schatten. De FSNA-methode beschouwt de specifieke sociale, culturele en relationele omstandigheden van iedere individuele patiënt en benoemt zowel positieve als negatieve invloeden op toekomstig gedrag. Daarbij is het belangrijk om aandacht te besteden aan contextuele en omgevingsfactoren en onderliggende mechanismen, zo beklemtonen Pomp, Bogaerts en Spreen in deze bijdrage. De auteurs zien ook een rol voor FSNA weggelegd bij risicomanagement. Een geheel andere SNA-toepassing is die in het onderzoek naar gedrag en sociale relaties van jongeren en de mogelijke implicaties daarvan voor een antisociale of criminele ontwikkeling. Veenstra, Huitsing, Dijkstra en Lindenberg analyseerden pestgedrag in schoolklassen. Zij laten zien dat pestkoppen hun slachtoffers zodanig kiezen dat het hen zelf zo min mogelijk verlies aan populariteit kost. Groepsprocessen spelen een belangrijke rol bij het verklaren van pestgedrag, vooral als pestkoppen zelf populair zijn en elkaar steunen. Het sociale netwerkperspectief kan volgens de auteurs aan leraren waardevolle informatie verstrekken over groepsprocessen in de klas en handvatten geven om pestgedrag te voorkomen en te bestrijden. De schoolomgeving is slechts één van de verschillende netwerken waarin jongeren zich begeven. Daarnaast zijn er de buurt, broers en zussen, de sportclub en mogelijk een groep of bende. Broekhuizen, Driessen en Völker deden onderzoek naar de invloed van deze verschillende netwerken op crimineel gedrag van jongeren en stelden tevens de vraag welke specifieke kenmerken van deze netwerken relevant zijn voor crimineel gedrag. Zoals verwacht ondernemen

jongeren met vrienden die deviant gedrag vertonen, zelf ook vaker criminele activiteiten. Slechts de aanwezigheid van enkele deviante voorbeeldfiguren is al een belangrijkere factor dan de intensiteit van de betrokkenheid bij een deviante groep. Het effect van deviantie in vriendennetwerken blijft overeind als de effecten van ‘klassieke’ criminogene factoren, zoals een slechte band met de ouders, afwijkende (culturele) overtuigingen en slechte sociaaleconomische omstandigheden worden meegenomen. Onafhankelijk daarvan zijn er dus effecten op crimineel gedrag vanuit sociale netwerken. In het laatste artikel wordt sociale netwerkanalyse beschouwd vanuit een breder perspectief, namelijk dat van vriendschap en onderliggende sociologische en psychologische patronen. Op basis van empirisch onderzoek stelt de auteur, Völker, dat er belangrijke sociaal-demografische verschillen zijn in de verdeling van vriendschap. Zo blijkt dat getrouwde en oudere mensen de minste vrienden hebben en dat vriendschap opvallend veel voorkomt tussen personen die qua achtergrond en leeftijd op elkaar lijken. Naast dit zogeheten *bonding social capital* kan *bridging social capital* worden onderscheiden. Dat zijn zwakke bindingen met niet-gelijke anderen, bruggen tot andere sociale cirkels. Beide soorten sociaal kapitaal zijn nodig voor een functionerende gemeenschap. Als er voornamelijk bruggen tussen verschillende sociale kringen zouden bestaan en geen bindingen onder gelijken, ontbreekt het aan sociale steun en bevestiging van de eigen identiteit in de gemeenschap. Als er alleen maar *bonding* sociaal kapitaal zou bestaan, is er sprake van een sterk gesegregeerde samenleving met een grote kans op onderlinge vijandigheid. De auteur suggereert dat een doelstelling van overheidsbeleid zou kunnen zijn om het ontstaan van ‘bruggen’ te stimuleren, bijvoorbeeld door ontmoetingsplaatsen te creëren die verschillende bevolkingsgroepen aantrekken.

S. Bogaerts

M.P.C. Scheepmaker*

* Gastredacteur prof. dr. Stefan Bogaerts is aan het WODC verbonden als hoofd van de afdeling Criminaliteitspreventie, Rechtshandhaving en Sanctietoepassing en als plaatsvervangend directeur. Tevens is hij hoogleraar Forensische Psychologie aan de Universiteit van Tilburg en aan het Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC) van de Katholieke Universiteit Leuven. Drs. Marit Scheepmaker is hoofdredacteur van Justitiële verkenningen.

Sociale netwerkanalyse en de bestrijding van criminaliteit en terrorisme

*R.C. van der Hulst**

Het vergroten van kennis over het ontstaan en functioneren van groepen en samenwerkingsverbanden levert belangrijke aanknopingspunten op voor de bestrijding van criminaliteit en terrorisme. Dit vraagt om innovatieve methoden, onderzoek en instrumenten die licht werpen op de (gelegenheids)structuren en mechanismen die schuil gaan achter het criminele gedrag. Sociale netwerkanalyse (SNA) is zo'n invalshoek die in diverse opzichten een toegevoegde waarde kan bieden door het leveren van nieuwe informatie. De centrale vraag in dit artikel is: Wat is sociale netwerkanalyse, hoe luidt de achterliggende theorie en welke nieuwe informatie levert deze methode op om meer grip te krijgen op criminele verschijnselen?

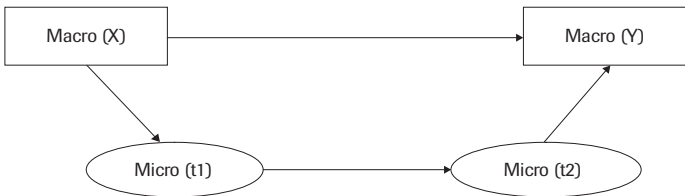
Sociaal-wetenschappelijke benadering

Een belangrijke invalshoek voor het bestuderen van criminologische verschijnselen is de sociaal-wetenschappelijke benadering. Binnen deze benadering, waarin verschillende disciplines (zoals antropologie, economie, psychologie, sociologie, criminologie) zijn vertegenwoordigd, wordt de mens bestudeerd in relatie tot zijn sociale omgeving. Voor het verklaren van maatschappelijke verschijnselen introduceerde de socioloog Coleman (1990) het macro-micro-macromodel, de zogenoemde 'Coleman-boot' naar de vorm van het diagram (zie figuur 1). Op macroniveau X (de maatschappij) zijn er gelegenheidsstructuren en prikkels die op microniveau (het individu) aanzetten tot crimineel gedrag (zie ook

* Dr. Renée C. van der Hulst is als onderzoeker verbonden aan het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het ministerie van Justitie in Den Haag.

Cohen & Felson, 1979). De daadwerkelijk ondernomen activiteiten op microniveau zorgen voor veranderingen (van t1 naar t2) welke weer kunnen worden geaggregeerd tot een crimineel verschijnsel op macroniveau Y. Om maatschappelijke fenomenen op macroniveau beter te kunnen begrijpen zijn verklarende mechanismen op microniveau dus onmisbaar. Sociale netwerken vormen in deze een belangrijke schakel: de micro-macrolink.

Figuur 1: Het macro-micro-macroverklaringsmodel: de 'Coleman-boot' (1990)



Naast het feit dat mensen individuele kenmerken en eigenschappen bezitten (leeftijd, opleiding, vaardigheden) die bepalend kunnen zijn voor hun gedrag, is de sociale context van wezenlijk belang voor het functioneren. Datgene wat een individu en/of groep kan mobiliseren (in termen van bijvoorbeeld invloed en materiële of immateriële¹ hulpbronnen), is namelijk grotendeels afhankelijk van wat er zich binnen het sociale netwerk afspeelt. Het sociale netwerk vormt een gelegheidsstructuur die ook het plegen van verschillende vormen van criminaliteit² kan vergemakkelijken. Relaties en contacten zijn als het ware de bouwstenen voor crimineel succes. De verschuiving van individuele kenmerken als eenheid van analyse naar kenmerken van relaties tussen minimaal twee betrokkenen (zogenoemde dyades) vormt behalve de kern ook de expliciete meerwaarde van sociale netwerkanalyse (SNA). De analytische bril is van een hoger abstractieniveau maar toch alledaags en slaat een brug naar interpersoonlijke en groepsdynamische processen. Borgatti en Foster (2003) omschrijven de netwerkbenadering dan ook als een

1 Hiertoe worden ook ideologische hulpbronnen, attitude- en opinievorming gerekend.

2 Waar wordt gesproken van criminaliteit bedoelen wij impliciet ook terrorisme en ideologisch gemotiveerde misdaad (als vorm van gewelddadige criminaliteit). Verwijzingen naar criminele netwerken impliceren ook terroristische netwerken en omgekeerd.

holistische aanpak die het mogelijk maakt zowel het individu als de sociale context en dynamische processen als gedragsverklaring voor sociale verschijnselen te bestuderen.

Theorie in vogelvlucht

Voor een beter begrip van de netwerkbenadering beschrijven we in vogelvlucht een aantal achterliggende theorieën. Een invloedrijke theorie waarbij concepten uit de psychologie, economie en sociologie samen komen is de *rational choice theory* (Coleman, 1973, 1990). Deze gaat ervan uit dat mensen rationele, doelgerichte wezens zijn die in hun gedragskeuzes worden geleid door een kosten-batenafweging en daarbij streven naar een maximalisatie van opbrengsten tegen minimale investeringen. Relaties met andere mensen fungeren daarbij als instrumentele middelen om doelen te verwezenlijken. In het verlengde van de rationele keuzebenadering stelt de *social exchange theory* (Blau, 1964; Cook en Whitmeyer, 1992) dat mensen voortdurend allerlei materiële en immateriële goederen of diensten met elkaar uitwisselen. Dit kan variëren van geld of informatie (instrumentele hulpbronnen) tot het geven of ontvangen van sociale steun (een expressieve hulpbron) (zie ook Van der Hulst, 2004). Indien binnen een relatie meerdere hulpbronnen worden uitgewisseld, is er sprake van een multiplexe relatie en slaat men als het ware 'twee vliegen in één klap': hoewel de investering zich slechts richt op één individu zijn de opbrengsten meervoudig.

De voordelen die voortvloeien uit sociale relaties staan in de literatuur bekend als sociaal kapitaal. Als je iets niet alleen kunt, dan schakel je anderen in die wel over de nodige hulpbronnen beschikken om je daarbij te helpen. Die belangrijke anderen voorzien in sociaal kapitaal, bijvoorbeeld door hun sociaal-economische positie, opleiding, specifieke kennis en vaardigheden, doordat zij financieel vermogend zijn of (politieke) invloed kunnen uitoefenen. Volgens de *theory of social capital* (Bourdieu, 1986; Coleman, 1990; Lin, 2001; Portes, 1998) zijn mensen die over meer waardevolle contacten beschikken meer succesvol in onze maatschappij. Dit geldt niet alleen voor individuen maar ook voor groepen, buurten, organisaties en gemeenschappen. Criminele organisaties zijn in dat opzicht niet veel anders dan ondernemingen die met een bepaald (meestal financieel) oogmerk op zoek zijn naar nieuwe kansen, structuren en strategieën om winsten te maximaliseren. Zij rekrute-

ren medewerkers en samenwerkingspartners en maken gebruik van legale en illegale, vaak grensoverschrijdende, structuren.

Een belangrijk concept in het behalen van strategisch voordeel is redundantie (of overbodigheid). Naarmate contactpersonen over meer van dezelfde hulpbronnen beschikken, voegt iedere extra eenheid ervan weinig meer toe en levert relatief minder rendement op (de wet van de verminderde meeropbrengst). Qua functionaliteit van een sociaal netwerk is het om die reden doorgaans meer efficiënt om met mensen in contact te staan die van elkaar verschillen dan met mensen die allemaal hetzelfde te bieden hebben. Een grotere diversiteit aan relaties betekent immers dat je kunt putten uit meerdere bronnen en 'toegang' hebt tot uiteenlopende alternatieven. Dit kan weer leiden tot andere obstakels (zoals rolconflicten en dergelijke), dus pragmatisch gezien kan het nog voordeliger zijn als meerdere hulpbronnen zich concentreren binnen eenzelfde (multiplexe) relatie, wat bijvoorbeeld het geval is als collega's (formele relatie) ook vrienden zijn (informele relatie).

Criminele transacties³ zijn dus afhankelijk van contacten, relaties en de nodige hulpbronnen die daarmee worden aangeboord. Het metaforisch bedoelde sociaal kapitaal vloeit echter niet alleen voort uit de hulpbronnen die ondersteunend zijn aan het verwezenlijken van doelen. Ook de wijze waarop relaties met elkaar samenhangen, de sociale structuren en posities binnen die structuren, kunnen belangrijke strategische voordelen opleveren door controle over hulpbronnen (zie Burt, 1992; Coleman, 1990). Het gaat dus behalve om inhoud van relaties (*network flow*) ook om meetbare structurele indicatoren (*network structure*). Die indicatoren staan niet op zichzelf maar zijn gerelateerd aan sociale mechanismen en groepsprocessen zoals affiliatie, invloed, leiderschap en sociale beïnvloeding. Juist die combinatie van meetbare (sociaal-psychologische) mechanismen maakt de netwerkbenadering bij uitstek geschikt voor het bestuderen van criminele verschijnselen.

3 Dit zijn *alle* interacties en activiteiten die tussen actoren plaatsvinden (inclusief financiële transacties).

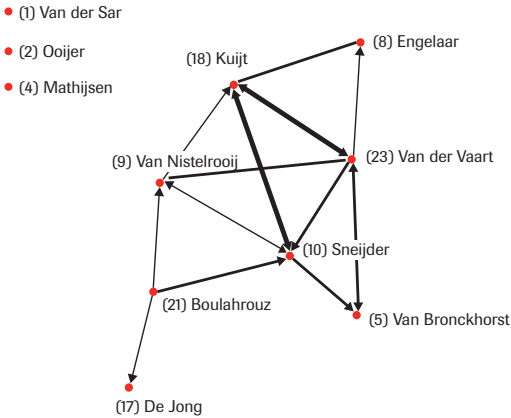
Wat is sociale netwerkanalyse?

Criminaliteit is veelal een relationeel verschijnsel waarbij vaak meerdere partijen betrokken zijn. Niet alleen hebben we te maken met daders, die al dan niet georganiseerd zijn of onderdeel uitmaken van een groter verband, er vallen ook slachtoffers. De samenhang tussen betrokkenen (hierna: actoren) kan worden beschreven in termen van knopen en verbindingen (en daarmee van mogelijkheden en beperkingen). Binnen de wiskunde en de informatica staat dit bekend als de grafentheorie (Harary, 1969). Wanneer we nu denken aan een crimineel netwerk, dan bestaat de structuur van dat netwerk uit verschillende elementen: (1) actoren (dit kunnen personen, groepen, organisaties of zelfs landen zijn), (2) relaties tussen actoren (verbindingen), (3) relatieve posities van actoren binnen het netwerk en (4) ten slotte het netwerk als geheel. Al deze elementen hebben hun eigen kenmerken. Sociale netwerkanalyse (SNA) is een techniek voor het in samenhang bestuderen van patronen van deze relaties en kenmerken op grond van wiskundige berekeningen en algoritmen.⁴

Met name bij effectieve groepen en (criminele) ondernemingen zit er een zekere logica in de patronen van relaties. We kunnen dit illustreren aan de hand van een recent succes van het Nederlandse voetbal: de overwinning van het Nederlands elftal in de eerste poulewedstrijd tegen Italië tijdens het EK 2008. Nemen we de eerste spelminuten van het Nederlands elftal als hypothetisch voorbeeld,⁵ dan ziet het plaatje er als volgt uit (zie figuur 2). Posities (of knopen) die actoren innemen binnen het netwerk worden grafisch weergegeven met punten en relaties tussen actoren (in dit geval het balcontact tussen twee spelers) met lijnen. Hoe dikker de lijnen hoe meer balcontact en de pijl geeft de richting van de bal aan. We zien in dit geval dat het driespan met de rugnummers 10, 18 en 23 (respectievelijk Sneijder, Kuijt en Van der Vaart) actief bij het spel betrokken waren, met Kuijt als zogenaamd 'doorgeefluik'.

4 Een bekend en veelgebruikt softwarepakket daarvoor is UCINET (Borgatti, Everett & Freeman, 2002).

5 We baseren ons hier op gefingeerde balcontacten tussen de spelers.

Figuur 2: Balcontact tussen spelers van het Nederlands elftal

Hoewel bij huidige toepassingen van de zogenoemde *link analysis* (onder meer binnen de opsporing) relaties tussen criminele actoren ook visueel in beeld worden gebracht, gaat SNA een stap verder door de relaties zelf aan een nadere analyse te onderwerpen en deze te kwantificeren. De interacties en activiteiten tussen mensen, groepen en organisaties (bijvoorbeeld communicatiestructuren) worden op een visuele én mathematische manier in kaart gebracht. Het verschil ten opzichte van de klassieke kwantitatieve onderzoeksmethoden zit hem vooral in het bestuderen van de (samenhang in) relaties tussen meerdere personen: de focus is niet beperkt tot het individu. Inzicht in dergelijke structuren is van wezenlijk belang voor het begrijpen, analyseren, voorspellen en beïnvloeden van het menselijk handelen. Aan de hand van individuele posities en netwerkstructuren kunnen bijvoorbeeld de rollen die leden vervullen binnen een groep (waaronder de sleutelfiguren) worden geïdentificeerd en kan daarmee de invloed op uiteenlopende groepsprocessen, zoals radicalisering, beter worden geduid. Met behulp van deze methode kan meer en betere informatie worden verworven over het functioneren van individuele actoren en criminele groepen. De meerwaarde laat zich vooral zien bij grote hoeveelheden informatie

en betrokkenen.⁶ Om een indruk te geven van de concepten en kenmerken die bij sociale netwerkanalyses worden gebruikt, geven we hierna een selectief overzicht van kenmerken (zie ook Scott, 2000; Wasserman en Faust, 1994).

Kenmerken van actoren

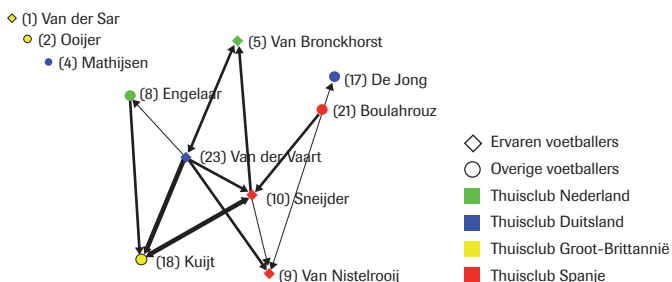
Kenmerken van actoren zijn de bekende 'daderkenmerken' die in klassiek onderzoek vaak naar voren wordt gebracht. Denk aan demografische (leeftijd, sekse), psychologische (motieven, persoonlijkheid), biomedische (neurologisch, hormonaal), sociale (familie, vrienden, status, identiteit, opleidings- of werksituatie, maatschappelijke integratie) en sociaal-culturele factoren (normen, waarden, etniciteit). Op geaggregeerd niveau kunnen deze kenmerken ook op groepen of organisaties van toepassing zijn. In tabel 1 staan enkele persoonsgegevens samengevat voor leden van het Nederlands elftal. De spelers hebben een gemiddelde leeftijd van 28,7 jaar en speelden gemiddeld 47 interlands. De aanvoerder is zowel de oudste (37 jaar) als de meest ervaren speler (125 interlands). De geboortesteden Amsterdam en Rotterdam blijken goed te zijn vertegenwoordigd, evenals de doorstroom naar buitenlandse clubs als HSV (Duitsland) en Real Madrid (Spanje). Afgaande op de hoeveelheid interlandervaring ten opzichte van de leeftijd van de spelers, concluderen we dat naast Van der Sar ook Van Bronckhorst, gevolgd door Van der Vaart, Van Nistelrooij en Sneijder relatief ervaren zijn. In figuur 3 staan de meer ervaren spelers met een diamant uitgedrukt, de spelers met een thuisclub in Nederland, Groot-Brittannië, Duitsland en Spanje respectievelijk in de kleuren groen, geel, blauw en rood.

6 De kwantitatieve analyse-uitkomsten hebben een duidelijke meerwaarde ten opzichte van de puur grafische relatieschema's: a) cijfers zijn niet misleidend (wat bij 'plaatjes' van netwerken veel sneller het geval is), en b) in tegenstelling tot relatieschema's (die bij voorkeur niet veel meer moeten omvatten dan een paar A-4tjes), blijft de cijfermatige analyse-output overzichtelijk ongeacht de omvang van netwerkdata.

Tabel 1: Kenmerken van leden van het Nederlands elftal

	Leeftijd	Geboren	Club	Aantal interlands
Van der Sar	37	Voorhout	Manchester United	125
Boulahrouz	26	Maassluis	Sevilla	24
Ooijer	33	Amsterdam	Blackburn Rovers	36
Mathijsen	28	Goirle	HSV	33
Van Bronckhorst	33	Rotterdam	Feyenoord	77
De Jong	23	Amsterdam	HSV	22
Engelaar	29	Rotterdam	FC Twente	5
Kuijt	27	Katwijk	Liverpool	27
Van der Vaart	25	Heemskerk	HSV	55
Sneijder	24	Utrecht	Real Madrid	45
Van Nistelrooij	31	Oss	Real Madrid	62

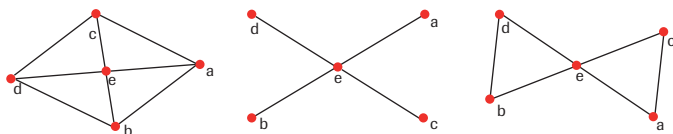
Bron: Elsevier.nl

Figuur 3: Het Nederlands elftal (EK 2008) en spelerskenmerken

Kenmerken van posities

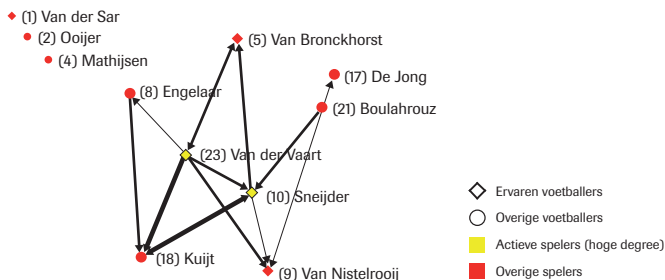
Bij het analyseren van de eigenschappen of kenmerken van posities gaat het niet alleen om de dyadische relatie van een actor (ego) met andere actoren. Minstens zo belangrijk zijn de directe en indirecte relaties tussen de overige actoren. Een simpele illustratie, waarbij de letters A t/m E verschillende actoren voorstellen, is weergegeven in figuur 4. Links zien we een relatief gesloten netwerk waarin de meeste actoren (direct of indirect) met elkaar in contact staan. In het midden een radiaal netwerk waarin actor E de spil is in het netwerk en als enige contact heeft met alle andere actoren (die onderling geen contact hebben). En rechts een zogenaamd *cross-cutting* netwerk waarbij actor E nog steeds een brugfunctie vervult maar dit keer tussen twee subgroepen (of componenten).

Figuur 4: Grafische weergave van een gesloten, radiaal en cross-cutting netwerk



Zoals gezegd hangen netwerkposities over het algemeen samen met het vervullen van een specifieke rol, functie of taak binnen een sociaal netwerk. De posities bepalen bijvoorbeeld in hoeverre een actor in staat is om (hulp)bronnen te mobiliseren, te verspreiden of invloed uit te oefenen. In figuur 4 vormt actor E in alle netwerken een belangrijk knooppunt en heeft daarmee een belangrijke (informatie)positie. Hoe belangrijk posities zijn en welke rol of functionaliteit daarmee samenhangt in het overkoepelende netwerk kan met behulp van SNA worden berekend. Een bekende maat die in veel netwerkonderzoek wordt gebruikt is centraliteit. Actoren met veel directe contacten vervullen een actieve rol in het netwerk en scoren hoog op 'degree-centraliteit'. Dit is vergelijkbaar met het aantal keren dat een voetballer de bal afgeeft aan een ander (*outdegree*) of de bal krijgt toegespeeld (*indegree*). In het geval van het Nederlands elftal blijkt uit de kwantitatieve analyses⁷ dat Van der Vaart en Sneijder (geel in figuur 5) de meeste ballen afspeelden in de eerste speelminuten.

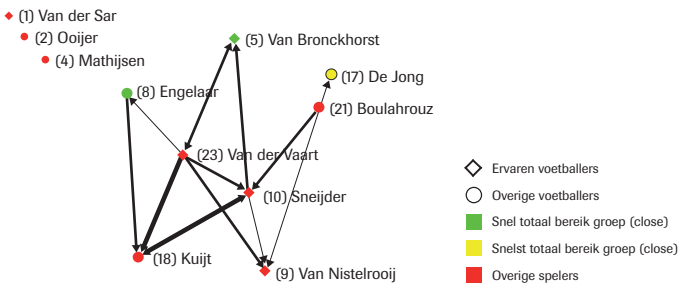
Figuur 5: Degree-centraliteit in het Nederlands elftal



7 Niet gerapporteerd. Genormaliseerde centraliteitsmaten, uitgedrukt in percentages van het maximaal haalbare, werden berekend met behulp van het softwareprogramma UCINET (Borgatti e.a., 2002).

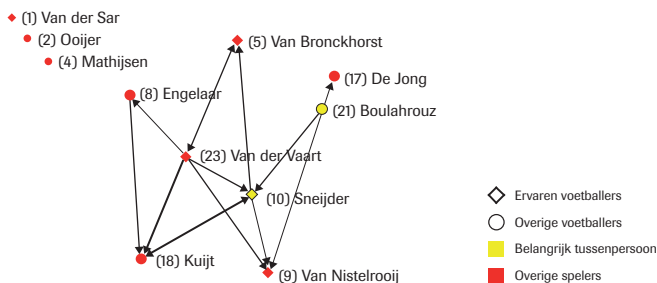
Actoren die het snelst alle andere actoren in het netwerk kunnen bereiken (direct of indirect), scoren hoog op nabijheid ofwel *closeness-centraliteit*.⁸ Op grond van de patronen van het balcontact in de eerste minuten van het EK 2008 kan voor het Nederlands elftal worden geconcludeerd dat De Jong (geel in figuur 6) een belangrijke coördinerende rol had en direct of indirect de rest van de groep het snelst (in het minst aantal passes) kon bereiken, gevolgd door Engelaar en Van Bronckhorst (groen).

Figuur 6: Closeness-centraliteit in het Nederlands elftal



Actoren ten slotte die in een sociaal netwerk relatief vaak een snelle brugverbinding vormen tussen andere partijen (via *shortest paths*) vervullen een intermediairrol en scoren hoog op *betweenness-centraliteit*. De belangrijkste tussenpersonen voor het Nederlands elftal die brugverbindingen maken tussen andere spelers, blijken vooral Sneijder en Boulahrouz (beiden geel in figuur 7).

8 Voor de berekening worden afstanden gebruikt en de analyse-output in UCINET geeft feitelijk de mate van 'verheid' aan. Lage scores op closeness-centraliteit staan voor nabijheid, hoge scores voor verheid.

Figuur 7: Betweenness-centraliteit in het Nederlands elftal

Op grond van de summier informatie van speelminuten (gecombineerd met persoonlijke spelerskenmerken) kunnen we concluderen dat vooral actoren die werkzaam zijn in Duitsland en Spanje actief zijn (*degree*), actoren werkzaam in Nederland en Duitsland coördinerende rollen vervullen met een snel bereik ten opzichte van de rest van de groep (*closeness*), en dat actoren werkzaam in Spanje als tussenpersoon fungeren (*betweenness*). Ook zien we dat het juist de meest ervaren actoren zijn die actief bij het spel zijn betrokken (*degree*) en dat zowel coördinerende (*closeness*) als intermedierende (*betweenness*) activiteiten verdeeld zijn over zowel ervaren en minder ervaren actoren. Wat dit voor consequenties heeft voor de tactische spelwijze van het Nederlands elftal, de rol van individuele spelers en het succes van het team, is aan professionals met voetbalverstand om te beoordelen. Waar het om gaat is dat vergelijkbare analyses mogelijk zijn op criminele verschijnselen waarbij experts en analisten met kennis van criminaliteit het ‘spel’ tussen criminele actoren bestuderen.

Bij SNA dienen de visualisaties slechts ter ondersteuning en zijn het met name de cijfermatige berekeningen die ertoe doen. Voor de netwerken uit figuur 4 staan de genormaliseerde centraliteitsmaten weergegeven in tabel 2 (actoren A t/m E) en tabel 3 (het netwerk als geheel). Naarmate de relaties tussen actoren omvangrijker en complexer zijn (denk aan $N > 10$) bieden de berekeningen uit de tabellen uitkomst voor een beter begrip van het netwerk.

Tabel 2: Mate van centraliteit voor actor A t/m E

	Degree	Closeness	Betweenness
<i>Gesloten netwerk</i>			
A t/m D	75	80	6
E	100	100	100
<i>Radiaal netwerk</i>			
A t/m D	25	57	0
E	100	100	100
<i>Cross-cutting netwerk</i>			
A t/m D	50	67	0
E	100	100	67

Tabel 3: Gemiddelde centralisatie in het netwerk (S.D.)

	Degree	Closeness	Betweenness
Gesloten netwerk	80 (10)	84 (8)	7 (2)
Radiaal netwerk	40 (30)	66 (17)	20 (40)
Cross-cutting netwerk	60 (20)	73 (13)	13 (27)

Dat kenmerken van posities een betere verklaring kunnen bieden voor criminele werkwijzen dan daderkenmerken wijst een recente studie uit van Malm, Kinney en Pollard (2008). Zij onderzochten verdachten van een drugsnetwerk uit Vancouver en de aan hen verwante mededaders (van eerdere delicten), vrienden en familieleden (N=376). Uit de analyses bleek dat contacten tussen criminelen van gelijke sekse of etnische achtergrond niet vaker voorkwamen. Hoewel verschillende daderkenmerken (demografische, geografische en criminele antecedentenkenmerken) niet gerelateerd bleken te zijn aan de geografische afstand tussen medeverdachten, bleek dit wel het geval voor de mate van netwerkcentraliteit van actoren (hun posities in het netwerk). Actieve actoren die een grote hoeveelheid contacten onderhielden (hoge *degree*-centraliteit) bleken meer lokaal te opereren: zij overbruggen kortere afstanden tot hun medeverdachten. Met name de invloedrijkere actoren die als tussenpersoon fungeren (hoge *betweenness*-centraliteit) leggen grotere afstanden af tot hun mededaders. De auteurs concludeerden dat het overbruggen van grotere geografische afstand te maken heeft met de behoefte aan afscherming (tussenpersonen opereren meer in de periferie van het netwerk) en met betere economische omstandigheden van de hoofddaders (zij kunnen het zich financieel veroorloven zich in betere buurten te vestigen).

Uit onderzoek van Morselli (2008) bleek onlangs dat oudere en meer prestigieuze leden van de Hells Angels zich ten opzichte van jongere en lagere rang leden onderscheiden door meer strategische netwerken. Zij zijn minder actief 'on the job' (lage *degree*-centraliteit) en zijn vaker *indirect* betrokken bij criminele activiteiten (hoge *betweenness*-centraliteit).⁹ Er is tot op heden nog relatief weinig onderzoek gedaan naar criminele netwerken met behulp van SNA-technieken. Voor zover dit wel is toegepast, beperken de meeste studies zich tot standaardmaten als centraliteit, terwijl SNA vele andere relevante toepassingen mogelijk maakt die interessant zijn voor de praktijk (Van der Hulst, nog te verschijnen; Wasserman & Faust, 1994). Een inventarisatie van literatuur waarbij netwerkkenmerken in relatie tot criminele en terroristische netwerken zijn onderzocht, wordt momenteel door het WODC uitgevoerd.

Kenmerken van relaties

Netwerkrelaties kunnen behalve in termen van structuur (bijvoorbeeld contactfrequentie) en inhoud (hulpbronnen als communicatie-, informatie-, financiële of goederenstromen) verschillen in soort. Een onderscheid dat wel wordt gemaakt is tussen informele, vrijwillige relaties (vriendschaps-, verwantschaps- of handelsrelaties) en formele, voorgeschreven relaties (bijvoorbeeld als gevolg van taakafhankelijkheid) (Van der Hulst, 2004). De neiging om vooral informele contacten te onderhouden met anderen die dezelfde kenmerken bezitten als wijzelf (bijvoorbeeld sekse, leeftijd, opleiding, etniciteit) staat in de netwerkliteratuur bekend als *homophily* (zie McPherson, Smith-Lovin en Cook, 2001). Deze relaties hebben vaak een affectieve component en worden om die reden ook wel *strong ties* genoemd. Doordat het vertrouwen in leden van de *ingroup* groter is dan in de *outgroup* concentreren activiteiten zich vaak binnen homogene kringen. We zien dit ook terug bij transnationale criminaliteit waar goederen via bron-, doorvoer- en bestemmingslanden worden getransporteerd en de brugverbindingen tussen landen gelegd wordt door etnisch homogene actoren. De relaties zijn veelal gebaseerd op vriendschap of familiebanden (Bruinsma en Bernasco, 2002; Kleemans, Brienen e.a., 2002). Juist de overlap tussen (multiplexiteit, vertrouwen) of het verbinden van

9 Fictief komt Boulahrouz voor het Nederlands elftal in aanmerking als slimme ondernemer.

verschillende relaties en groepen (diversiteit, alternatieven) is relevant. Dat vertrouwen binnen het criminele milieu een belangrijke rol speelt, blijkt ook uit een typerende uitspraak van drugshandelaar Klaas Bruinsma: 'Ik zorgde ervoor dat ik vrienden met ze werd. Want een vriend zal je veel minder snel bedonderen' (uit Klerks, 2000, p. 116).

Succes- en risicofactoren

Al met al kunnen veel vormen van georganiseerde misdaad worden gekenschetst als succesvol ondernemen en dat is een netwerkverschijnsel bij uitstek. Netwerkenmerken zijn in belangrijke mate bepalend voor prestaties, duurzaamheid en succes in samenwerkingsverbanden. De functionaliteit, sterktes en zwaktes van sociale netwerken zijn echter geen vast gegeven maar afhankelijk van focus en context (Burt, 1997). Deze belangrijke constatering dreigt soms teveel naar de achtergrond te geraken. Niet alle vormen van netwerken zijn gunstig voor alle doeleinden. Het verspreiden van informatie kan binnen een cohesief netwerk betrouwbaar en snel gaan, maar voor een groter bereik en nieuwe input (informatie of innovatieve ideeën) biedt een netwerk met zogenoemde *weak ties* en *brokerage ties* meer uitkomst (Burt, 2004; Granovetter, 1973). Voor het bestendigen van normatieve en culturele waarden en het waarborgen van betrouwbare connecties en een controleerbaar sanctiesysteem zal een cohesief netwerk juist beter dienst doen (Moody en White, 2003). Het fundamentele dilemma waar criminelen mee te maken hebben is de behoefte aan efficiëntie (input, coördinatie) en de behoefte aan afscherming (zie ook Burt, 2001; Kadushin, 2002; Morselli, Giguère en Petit, 2007). Enerzijds zijn diffusie van informatie, contacten 'buitenshuis' en flexibiliteit van een netwerk van groot belang voor het succes van criminele en terroristische groepen (Sageman, 2004, p. 165). Vertrouwen speelt echter ook een grote rol waardoor men zoveel mogelijk 'binnenskamers' tracht te opereren. We bespreken enkele relatie-soorten die hierop van invloed zijn.

Simmelian ties

Volgens Simmel (1950) zijn het niet zozeer de dyadische contacten (tussen twee actoren) of de omvang van een netwerk die van invloed

zijn op gedrag, maar vooral de inbedding van dyades in cliques (van drie personen of meer). Dit heeft te maken met de natuurlijke behoefte van mensen aan sociale balans en gedragsbevestiging waardoor zij zich meer normconsistent zullen gedragen (Heider, 1958; Krackhardt, 1998). Zogenoemde *Simmelian ties* zijn contacten tussen twee actoren waarbij sprake is van een wederkerige relatie en beide actoren een connectie hebben tot eenzelfde derde partij (maar dit kunnen er ook meer zijn). Dergelijke relaties staan aan de basis voor het ontwikkelen van vertrouwen, sociale normen, cohesie en samenwerking en reduceren individualisme en machtsconcentraties (Coleman, 1990).

Weak ties

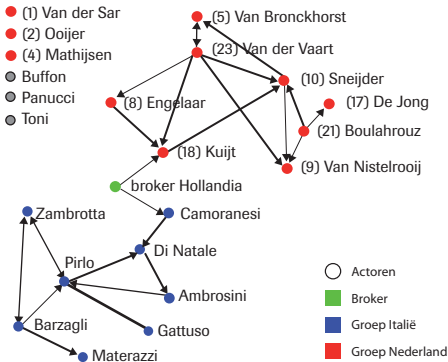
Binnen homogene groepen kent iedereen elkaar goed (sterke banden), deelt men over het algemeen dezelfde normen en waarden, is het onderlinge vertrouwen en solidariteit hoog, en is men sneller bereid om iets voor een ander te doen. Hulpbronnen (zoals informatie) kunnen in dergelijke cohesieve netwerken weliswaar snel circuleren, maar het bereik ervan blijft beperkt: men heeft immers nauwelijks of geen contact met *outsiders*. Omgekeerd betekent dit ook dat nieuwe, strategische informatie of andere hulpbronnen nauwelijks de groep bereiken: men beschikt immers nagenoeg over dezelfde bronnen die binnen de ingroep circuleren. Granovetters (1973) *strength of weak ties*-argument stelt dan ook dat juist de minder hechte (of zwakke) connecties leiden tot heterogene contacten (buiten de groep) waardoor een grotere diversiteit aan hulpbronnen en dus meer sociaal kapitaal kan worden aangeboord. Dergelijke contacten zijn bovendien bevorderend voor processen als diffusie en innovatie.

Structural holes

Voortbordurend op de gedachte dat posities strategische voordelen kunnen bieden, beschrijft de *structural holes theory* (Burt, 1992) hoe het overbruggen van structurele gaten in een netwerk uitgelezen kansen biedt voor het verkrijgen van non-redundante hulpbronnen en macht. Er is sprake van een 'structureel gat' als twee non-redundante actoren (afzonderlijke groepen of organisaties) niet met elkaar in contact staan. Puur hypothetisch gezien vormt 'broker Hollandia'

(groen in figuur 8) een belangrijke brugverbinding tussen de groep Nederland (rood) en Italië (blauw).

Figuur 8: Strategische brugverbinding tussen twee groepen



Ook in het criminele milieu kunnen bruggenbouwers die zo'n sociaal gat verbinden en groepen samenbrengen op grond van hun strategische positie verdelen en heersen. Zij zijn letterlijke 'entrepreneurs' (ondernemers) die vraag en aanbod kunnen samenbrengen en daar flink de vruchten van kunnen plukken. Men wordt creatiever, weet de juiste mensen sneller te vinden en realiseert daarmee hogere opbrengsten. De voordelen van het verbinden van gesegregeerde, heterogene netwerken (*bridging structural holes*) en de eerder genoemde hechte, cohesieve, homogene netwerken (*network closure*) sluiten elkaar volgens Burt (2001) echter niet uit en kunnen naast elkaar bestaan.

Nieuwe toepassingen van SNA

Uit het voorgaande blijkt dat de kern van de netwerkbenadering eruit bestaat dat mensen contacten onderhouden en informatie, goederen en diensten uitwisselen die gerelateerd zijn aan specifieke structuren. Het analyseren van deze structuren kan cruciale informatie opleveren over rollen en sociale processen. Grondgedachte is dat het sociale netwerk waarbinnen mensen opereren bepalend is voor de heersende percepties, attitudes en gedrag.

De praktische toepassingen van SNA spitsten zich de laatste decennia vooral toe op organisatieadvies en managementvraagstukken: bijvoorbeeld om de communicatie, samenwerking, teamprestaties en innovaties te bevorderen. Daarbij wordt gebruikgemaakt van vragenlijsten, interviews en participerende observatie. Ook binnen de gezondheidswetenschappen wordt SNA als beleidsinstrument ingezet om bijvoorbeeld de verspreiding van bepaalde ziekten als hiv/aids in kaart te kunnen brengen. Sinds enige tijd groeit nu ook de belangstelling voor SNA als een techniek om criminele en terroristische organisaties te bestuderen, vooral omdat het structuren, rollen en interactiepatronen blootlegt die op het eerste gezicht niet traceerbaar zijn (Cope en Kazmierska, 2006; Morselli en Roy, 2008; Schwartz en Rouselle, 2008; Varese, 2008).

Criminele samenwerkingsverbanden werden tot voor kort gezien als een duurzame groep criminelen (van minimaal drie personen), gericht op financieel gewin en betrokken bij meerdere soorten delicten. De samenwerkingsverbanden (niet zelden met inbegrip van personen uit de bovenwereld¹⁰) zouden een hiërarchische structuur en vaste taakverdeling hebben en een intern belonings- en sanctiesysteem (bijvoorbeeld liquidaties) (Klerks, 2000, p. 108-109, 125). In tegenstelling tot eerdere veronderstellingen blijkt de georganiseerde misdaad in Nederland echter geen 'mammoet'-organisatie maar een logistiek web waarbinnen kleinere, hechte criminele netwerken actief zijn (Kleemans e.a., 2002; Klerks, 2001). Welke criminele 'cel' op welk moment actief is kan zeer vluchtig zijn. Het oprollen van criminele netwerken heeft vaak tot gevolg dat deze binnen een mum van tijd weer door anderen worden voortgezet. Belangrijke sleutelfiguren zijn de bruggenbouwers die door Klerks (2001) ook wel worden omschreven als criminele contactmakelaren. Met behulp van SNA kunnen bijvoorbeeld ook jeugdbendes en allerlei ketens van productie, transport, distributie en verkoop binnen de georganiseerde misdaad worden beschreven.¹¹

10 Zo blijkt uit netwerkonderzoek bijvoorbeeld dat bovenwereldfiguren niet alleen van belang zijn om hun expertise, maar dat zij de structuren en activiteiten van criminele netwerken actief aansturen en contacten tussen boven- en onderwereld dirigeren (Morselli & Giguere, 2006).

11 Openbaar Ministerie (Den Haag, 2004). *Aanpak georganiseerde misdaad: De strafrechtelijke aanpak van georganiseerde misdaad in Nederland 2005-2010*.

Ook terroristische netwerken kenmerken zich door cellulaire (en geen hiërarchische) structuren. Lokale cellen opereren steeds vaker op eigen initiatief of als entrepreneurs (Robb, 2007; vgl. Burt, 1992). De terroristische cellen kunnen worden gekenschetst als sterk cohesieve groepen met veel alternatieve relaties die niet afhankelijk zijn van het functioneren van een enkele persoon. De stabiliteit van een terroristisch netwerk schuilt juist in de kracht van losse structuren. Het oprollen van een cel brengt het voortbestaan van de organisatie niet in gevaar. Hoewel sociale cohesie binnen een groep de informatiestromen, coördinerende activiteiten en politieke actie vergemakkelijkt, zal er binnen de groepen door het ontbreken van structurele gaten minder sprake zijn van individuele geconcentreerde macht (Fellman en Wright, 2003).

Er bestaat nog onvoldoende kennis over het functioneren van lokale radicaliserende of terroristische netwerken in Nederland. Met behulp van SNA kunnen bijvoorbeeld *key figures* en ongeorganiseerde sympathisanten worden geïdentificeerd, maar ook risico-indicatoren worden ontwikkeld. De met behulp van SNA gegenereerde informatie kan worden ingezet om groepen te destabiliseren en te verzwakken (bijvoorbeeld door de prestaties en flexibiliteit van het netwerk te ondermijnen en/of informatiestromen en de toevoer van hulpbronnen te dwarsbomen) en om effectief beleid te ontwikkelen en te implementeren (zie volgende paragraaf). Cruciale targets zijn mogelijk groepsleden en relaties die, wanneer zij geïsoleerd worden (bijvoorbeeld door arrestaties of actieve versterking), het netwerk uit elkaar doen vallen.

Aangezien medewerking aan interviews en het invullen van vragenlijsten door verdachten bijzonder onwaarschijnlijk is, zijn onderzoekers voor hun informatiewinning aangewezen op tapverslagen, politie- en strafdossiers, verdachtenverhoren, observatie- en getuigenverslagen en in sommige gevallen verslagen van internetcontacten. De aard van de onderzoeksgegevens is doorgaans van dien aard (omvangrijk, onbetrouwbaar, tegenstrijdig, veranderlijk of deels ontbrekend¹²) dat het ontwikkelen van software, aanvullende methoden en geautomatiseerde instrumenten (patroonherkenning,

12 Behalve *missing data* zijn er andere methodologische beperkingen waarmee rekening moet worden gehouden bij netwerkonderzoek (zie ook Van der Hulst, 2008). Dit ligt echter buiten de scope van dit artikel.

databewerking en -transformatie) minimale vereisten zijn om in de toekomst op grote schaal systematische SNA-toepassingen mogelijk, zinvol en efficiënt te kunnen laten zijn.

Tot slot

Het systematisch in kaart brengen van kennis over criminele verschijnselen, aan de hand van wetenschappelijk onderzoek, vormt een belangrijke voorwaarde voor effectief beleid (Fijnaut, 1985). Het toepassen van SNA geeft zicht op criminele netwerken en infra-structuren. Gecombineerd met kennis op het gebied van psycho-, sociale, en culturele aspecten, kunnen aan de hand van netwerk-analyses belangrijke, aanvullende inzichten worden verkregen over sleutelfiguren (of opkomende leiders), rollen, onderlinge connecties en het functioneren van deze netwerken. Aan de hand van die inzichten kunnen kwetsbaarheden, patronen, kenmerken en connecties worden blootgelegd die door de complexiteit van de data op het eerste gezicht niet traceerbaar zijn. De kans wordt daarmee onder meer verkleind dat verdachten die verspreid over het land in meerdere dadergroepen voorkomen, binnen afzonderlijke opsporingsonderzoeken als irrelevant worden beschouwd terwijl ze belangrijke schakels vormen tussen criminele en/of terroristische groepen (zie Bruinsma en Bernasco, 2002). Het ontwikkelen van meer kennis en wetenschappelijk onderzoek kan hier een belangrijke bijdrage leveren.

Veelbelovend lijkt netwerkonderzoek naar de overeenkomsten en verschillen van verschillende typen criminaliteit in termen van organisatie (hiërarchie, internationale connecties), werkwijze (planning, leiderschap, rekrutering, samenwerking), activiteiten (verspreiden van informatie, communicatie, rolverdeling) en faciliterende of remmende condities in verschillende fasen¹³ van het criminele proces. Aangezien de toepassing van SNA op criminele verschijnselen nog in de kinderschoenen staat, zal een meerjarig onderzoeksprogramma nodig zijn om op termijn bruikbare typologieën voor misdaadbestrijding op te leveren. Naar verwachting zal SNA steeds vaker kunnen worden ingezet om beleidsmaatregelen te

13 Aan de hand van script-analyses worden meerdere fasen uitgelicht met eigen indicatoren, rollen en betrokkenen waardoor een beter zicht ontstaat op het criminele proces.

helpen vormgeven door het in kaart brengen van patronen, risico's en knelpunten (zoals het tijdig signaleren, voorspellen en beïnvloeden van radicaliseringsprocessen en criminaliteit) en het ontwikkelen van instrumenten (bijvoorbeeld het verbeteren van de kwaliteit van de opsporing en het destabiliseren of ontmantelen van criminele/terroristische netwerken). Op deze wijze zal SNA een bijdrage kunnen leveren aan de uitvoering van het veiligheidsbeleid van het huidige kabinet, waarin de nadruk ligt op preventie en interventie en op versterking van de opsporing en vervolging.¹⁴

Literatuur

Blau, P.M.

Exchange and power in social life

New York, John Wiley & Sons, 1964

Borgatti, S.P., P.C. Foster

The network paradigm in organizational research: A review and typology

Journal of Management, jrg. 29, nr. 6, 2003, p. 991-1013

Borgatti, S.P., M.G. Everett e.a.

Ucinet 6 for Windows

Harvard, Analytic

Technologies, 2002

Bourdieu, P.

The forms of social capital

In: J.G. Richardson (ed.), *The handbook of theory: Research for the sociology of education,*

New York, Greenwood Press, 1986, p. 241-258

Bruinsma, G., B. Bernasco

Dadergroepen en transnationale illegale markten: Een nadere precisering aan de hand van sociale netwerken

Tijdschrift voor Criminologie, jrg. 44, nr. 2, 2002, p. 128-140

Burt, R.S.

Structural holes and good ideas

American Journal of Sociology, jrg. 110, nr. 2, 2004, p. 349-399

Burt, R.S.

Structural holes versus network closure as social capital

In: N. Lin, K.S. Cook e.a. (eds.), *Social capital: Theory and research,*

14 Binnen het Beleidsprogramma 'Naar een veiliger samenleving' werd het project 'Veiligheid begint bij Voorkomen' (VbbV) gelanceerd (TK, 2007-2008, 28 684, nr. 119). Binnen het Programma Versterking Aanpak Georganiseerde Misdaad (PVAGM) komen niet alleen de opsporing en vervolging van individuele daders en ontmanteling van criminele organisaties aan bod, maar ook de achterliggende gelegenheidsstructuren (TK, 2007-2008, 29 911, nrs. 10 en 11). In de gezamenlijke landelijke prioriteiten politie 2008-2011 krijgt ook het Programma Versterking Opsporing en Vervolging (PVOV) nadere uitwerking (TK, 2007-2008, 29 628, nr. 50).

New York, Aldine de Gruyter, 2001, p. 31-56

Burt, R.S.

The contingent value of social capital

Administrative Science Quarterly, jrg. 42, 1997, p. 339-365

Burt, R.S.

Structural holes: The social structure of competition

Cambridge (MA), Harvard University Press, 1992

Carley, K., J.S. Lee e.a.

Destabilizing networks

Connections, jrg. 4, nr. 3, 2001, p. 79-92

Cohen, L.E., M. Felson

Social change and crime rate trends: a routine activity approach

American Sociological Review, jrg. 44, 1979, p. 588-608

Coleman, J.S.

Foundations of social theory

Cambridge (MA), Harvard University Press, 1990

Coleman, J.

The mathematics of collective action

London, Heinemann, 1973

Coles, N.

It's not what you know, it's who you know that counts: Analysing serious crime groups as social networks

British Journal of Criminology, jrg. 41, nr. 4, 2001, p. 580-594

Cook, K.S., J.M. Whitmeyer

Two approaches to social structure: Exchange theory and network analysis

Annual Review of Sociology, jrg. 18, 1992, p. 109-127

Cope, S., G. Kazmierska

The application of social network analysis to organised crime:

A home office case study

UK, Home Office (internal report), 2006

Fellman, P.V., R. Wright

Modeling terrorist networks:

Complex systems at the mid-range

Paper prepared for the Joint

Complexity Conference, London School of Economics

Internetpublicatie, 2003, www.

psych.lse.ac.uk/complexity/

Conference/FellmanWright.pdf

Fijnaut, C.J.C.F.

Georganiseerde misdaad. Een onderzoeksgerichte terreinverkenning

Justitiële verkenningen, jrg. 11, nr. 9, 1985, p. 5-42

Granovetter, M.S.

The strength of weak ties

American Journal of Sociology, jrg. 78, nr. 6, 1973, p. 1360-1380

Harary, F.

Graph theory

Reading (MA), Addison-Wesley, 1969

Heider, F.

The psychology of interpersonal relation

New York, John Wiley & Sons, 1958

Hulst, R.C. van der

Law enforcement and intelligence: A handbook for social network analysis
Boekpublicatie, nog te verschijnen

Hulst, R.C. van der

Towards a protocol for social network analysis
Paper presentatie
expertmeeting Human Capital and Social Capital in Criminal Networks
Duitsland, Berlijn, 2008

Hulst, R.C. van der

Gender differences in workplace authority: An empirical study on social networks
Groningen, ICS proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen, 2004

Kadushin, C.

The motivational foundation of social networks
Social Networks, jrg. 24, nr. 1, 2002, p. 77-91

Kleemans, E.R., M.E.I. Brienen e.a.

Georganiseerde criminaliteit in Nederland: Tweede rapportage op basis van de WODC-monitor
Den Haag, WODC, Onderzoek en beleid nr. 196, 2002

Klerks, P.

The network paradigm applied to criminal organisations
Connections, jrg. 24, nr. 3, 2001, p. 53-65

Klerks, P.P.H.M.

Groot in de hasj: Theorie en

praktijk van de georganiseerde criminaliteit

Alphen aan den Rijn/
Antwerpen, Samsom/Kluwer
Rechtswetenschappen, 2000

Krackhardt, D.

Simmelian tie: Super strong and sticky
In: R.M. Kramer, M. Neale (eds.), *Power and influence in organizations*, Thousand Oaks (CA), Sage, 1998, p. 21-38

Lin, N.

Social capital: A theory of social structure and action
Cambridge/New York,
Cambridge University Press, 2001

Malm, A.E., J.B. Kinney e.a.

Social network and distance correlates of criminal associates involved in illicit drug production
Security Journal, jrg. 21, 2008, p. 77-94

McPherson, J.M., L. Smith-Lovin e.a.

Birds of a feather: Homophily in social networks
Annual Review of Sociology, jrg. 27, 2001, p. 415-444

Moody, J., D.R. White

Structural cohesion and embeddedness: A hierarchical concept of social groups
American Sociological Review, jrg. 68, nr. 1, 2003, p. 103-127

Morselli, C.

Hells Angels in springtime

Paper presentatie
expertmeeting human capital
and social capital in criminal
networks
Duitsland, Berlijn, 2008, p. 1-17

Morselli, C., C. Giguere
*Legitimate strengths in criminal
networks*
Crime, Law and Social Change,
jrg. 45, nr. 3, 2006, p. 185-200

Morselli, C., C. Giguère e.a.
*The efficiency/security trade-off
in criminal networks*
Social Networks, jrg. 29, 2007,
p. 143-153

Morselli, C., J. Roy
*Brokerage qualifications in ring-
ing operations*
Criminology, jrg. 46, nr. 1, 2008,
p. 71-98

Portes, A.
*Social capital: Its origins and
applications in modern sociology*
Annual Review of Sociology, jrg.
24, nr. 1, 1998, p. 1-24

Robb, J.
*Brave new war; the next stage of
terrorism and the end of global-
ization*
Hoboken (NJ), John Wiley &
Sonn's, 2007

Sageman, M.
Understanding terror networks
Philadelphia, University of
Pennsylvania Press, 2004

Schwartz, D.M., D.A. Rouselle
*Targeting criminal networks:
Using social network analysis to
develop enforcement and intel-
ligence priorities*

IALEIA Journal, jrg. 18, nr. 1,
2008, p. 18-44

Scott, J.
*Social network analysis: A hand-
book (2nd ed.)*
Thousands Oaks (CA), Sage,
2000

Simmel, G.
The sociology of Georg Simmel
New York, Free Press, 1950

Varese, F.
*The structure of criminal connec-
tions: The Russian-Italian mafia
network*
Paper presentatie expert-
meeting Human capital and
social capital in criminal
networks
Duitsland, Berlijn, 2008

Wasserman, S., K. Faust
*Social network analysis: Methods
and applications*
Cambridge, Cambridge
University Press, 1994

Weerman, F., E. Kleemans
*Criminele groepen en samen-
werkingsverbanden*
Tijdschrift voor Criminologie,
jrg. 44, nr. 2, 2002, p. 114-127

Netwerkonderzoek als perspectief op georganiseerde criminaliteit

*P. Van Calster**

Aandacht voor de dynamische aspecten van het functioneren van criminele organisaties ontstond in de jaren negentig van de vorige eeuw, dit dankzij significante bevindingen op basis van economische analyses van illegale markten. Omdat de toenmalige onderzoeksinstrumenten deze nieuwe wetenschappelijke vragen niet ten gronde konden beantwoorden, ging men op zoek naar een nieuw onderzoeksinstrument (c.q. theoretisch denkkader) en bijgaande methodologie. Dit heeft geleid tot het importeren van een analyse-instrument uit de antropologie, namelijk sociale netwerkanalyse. Door deze sociale netwerkanalyse te gebruiken, en vooral de theorie die hieruit voortkwam (netwerktheorie), traden andere zaken op de voorgrond, die belangrijk leken te zijn bij het organiseren van een omvangrijk (transnationaal) crimineel project. Echt veel onderzoek exclusief opgezet vanuit netwerkanalyse en netwerktheorie bestaat er (nog) niet. Daarvoor is dit perspectief op georganiseerde criminaliteit te jong. Meestal vertrekt het onderzoek vanuit een economisch geïnspireerde onderzoeksopzet, waarbij het ingaat op de netwerkachtige flexibiliteit van de organisatiestructuren.

Sociale netwerkanalyse is, zoals het woord zegt, een analyse van groepen, waarbij zowel de kern van groepen als de actoren in de periferie ervan kunnen worden bestudeerd. Deze benadering stelt dat alle sociale relaties moeten worden geanalyseerd als sets van actoren die met elkaar verbonden zijn. Volgens Emirbayer en Goodwin (1994, p. 1414) moet sociale netwerkanalyse worden gezien als een brede strategie voor het onderzoeken van sociale structuren. Ze is dus eigenlijk eerder een soort methodologie (Wasserman en Faust, 1994). Wel ontwikkelt zich stilaan uit de resultaten die dit meetinstrument oplevert, een consistent perspectief, waardoor een alternatief argument ter verklaring van georganiseerde criminaliteit

* Dr. Patrick Van Calster is als universitair hoofddocent verbonden aan de afdeling Strafrecht en Criminologie van de Universiteit Leiden.

vorm begint te krijgen. Dat alternatieve argument draait rond samenwerking, competitieve voordelen en rond de bruikbaarheid van sociale relaties. De nadruk die netwerkonderzoek/-analyse legt op vertrouwen en samenwerking, heeft bovendien aanleiding gegeven om het gebruik van geweld en intimidatie door criminele organisaties aan een nieuwe analyse te onderwerpen, en heeft geleid tot nieuwe interpretaties en inzichten over het gebruik van geweld door criminele organisaties (zie bijvoorbeeld Van de Port, 2001). In deze bijdrage wil ik de vooronderstellingen van netwerkonderzoek in het onderzoek naar georganiseerde criminaliteit onderzoeken. Immers, om het instrument naar waarde te kunnen schatten en precies te weten wat het bijdraagt aan onze kennis over de sociale werkelijkheid, is het nodig om de wijze te onderzoeken waarop het instrument omgaat met de sociale werkelijkheid. Ik wil dit doen door te onderzoeken op welke wijze het de aard van interacties en individuen veronderstelt.

Vooronderstellingen van netwerkonderzoek

De resultaten van een netwerkonderzoek/-analyse hangen in belangrijke mate af van de soort, de hoeveelheid en de kwaliteit van gegevens en de specifieke definities en grenzen die men hanteert. Zo kunnen niet alleen ontbrekende gegevens de resultaten danig beïnvloeden, maar ook kunnen de verschillende benaderingen (bijvoorbeeld of men een groep definieert volgens de definitie van *clique*, *n-clique*, *n-clan* of *k-plexes*) zelf vaak leiden tot verschillende conclusies. In een politieel onderzoek zouden deze verschillende conclusies bijvoorbeeld kunnen leiden tot het identificeren van zwakke verbindingen op 'verkeerde' plaatsen in het netwerk. Zwakke verbindingen worden verondersteld van enorm belang te zijn voor het functioneren van het netwerk omdat zij voor niet-redundante informatie zorgen en dus instaan voor de kracht, de flexibiliteit en het adaptatievermogen van een netwerk (zie onder andere Granovetter, 1973; Burt, 1992). De gebruikte gegevens en benaderingen zouden bijvoorbeeld kunnen leiden tot de conclusie dat een criminele organisatie geleid wordt door een kern van organisatoren, die de organisatie gebruikt voor welbepaalde doeleinden (een zogenoemd *directed network*) en dus een bepaalde strategie van de opsporingsdiensten vraagt. Maar in werkelijkheid

functioneert de criminele organisatie misschien eerder ondersteunend voor een bepaalde handelsactiviteit en neemt deze dus de kenmerken van een zogenoemd *transaction*-netwerk aan. De contacten worden onderhouden met alle uithoeken en sociale strata van de samenleving, wat dus een totaal andere strategie van de opsporingsdiensten vergt.

Ook in wetenschappelijk onderzoek kunnen de gebruikte gegevens en benaderingen de zaken danig in de war sturen. Zo kunnen ze een verkeerde voorstelling geven van de machtsrelaties en de implicaties die zij hebben op bepaalde posities in en/of tussen netwerken. Ontbrekende gegevens kunnen leiden tot onvolledige percepties van wat bijvoorbeeld bepaalde criminele projecten aan sociale en materiële steun vereisen, welke functies daarbij onontbeerlijk zijn, en hoe de rekruteringsprocessen verlopen. Dit alles maakt dat netwerkanalyse een uiterst gevoelig dissectie-instrument is, dat in handen van slaggers voor een waar bloedbad kan zorgen.

Dit maakt duidelijk dat netwerkonderzoek/-analyses abstracties zijn van de sociale werkelijkheid. Daarom is het allicht beter om van een perspectief te spreken. Immers, een perspectief is een manier om naar de werkelijkheid te kijken, het is een manier waarop gegevens worden geïnterpreteerd en waardoor een fenomeen betekenis krijgt, of beter: betekenis wordt gegeven. Daarnaast drukt de term perspectief eveneens uitstekend de idee uit dat elk referentiekader, of het nu een model, een paradigma dan wel een theorie is, een abstractie van de werkelijkheid is. Een perspectief selecteert een bepaalde soort van gegevens, focust daarna op een welbepaalde manier op de werkelijkheid en reduceert dus die werkelijkheid. Elke beschrijving van de sociale werkelijkheid is daarom een interpretatie van die werkelijkheid. Daarbij wordt onvermijdelijk gebruikgemaakt van vooronderstellingen die veelal niet ter discussie worden gesteld. Deze vooronderstellingen bepalen in grote mate de waarde en de betekenis die aan empirisch waargenomen verschijnselen worden gegeven. Aan de hand van die vooronderstellingen worden vaak methoden en toepassingen op- en voorgesteld, die dan gebruikt worden om de gepercipieerde werkelijkheid te beïnvloeden. Ook bieden deze vooronderstellingen vaak mogelijkheden om de reeds bestaande analyse- en meetinstrumenten verder te verfijnen. In deze paragraaf wil ik kort ingaan op deze vooronderstellingen.

Het netwerkperspectief over interacties

Het netwerkperspectief op georganiseerde criminaliteit is gefundeerd op de opensysteemtheorie (Van Calster, 2005a). De opensysteemtheorie deelt de werkelijkheid op in een aantal componenten (subsystemen) die met elkaar gerelateerd zijn en van elkaar interafhankelijk zijn. Volgens deze theorie zijn deze subsystemen met hun omgevingen (die worden opgevat als suprasystemen) verbonden. Volgens de opensysteemtheorie heeft elk subsysteem binnen een systeem en elk systeem binnen zijn omgeving een grens die het afzondert van andere subsystemen en andere systemen. Echter, de grens van het systeem met de omgeving is doorlaatbaar, waardoor materiaal, energie en informatie kunnen worden uitgewisseld (Roose, 2002, p. 31). Deze doordringbare grenzen laten toe dat systemen naar een optimale, aangepaste evenwichtstoestand bewegen. De wetenschappelijke aandacht van de opensysteemtheorie gaat bijgevolg naar de periferie van de systemen en de mogelijkheden die zich daar voordoen.

Net zoals de opensysteemtheorie neemt het netwerkperspectief aan dat de leden van criminele organisaties of samenwerkingsverbanden (ofwel de entiteiten van elk systeem of subsysteem) zich voortdurend in relaties met anderen engageren, zowel binnen hun deel van de organisatie als over de grenzen heen, in andere organisaties. Daarom richt het netwerkperspectief, net zoals de opensysteemtheorie, de aandacht op de posities die zich in de periferie van of tussen criminele organisaties bevinden. Immers, deze posities (bijvoorbeeld facilitators en spillen) die de ruimtes tussen netwerken overbruggen, zorgen vaak voor nieuwe mogelijkheden, kansen en informatievoordelen voor die netwerken. Ze regelen de doorstroming van materialen, werk, geld en informatie van en naar deze netwerken, waardoor deze netwerken zich aan hun omgeving (als suprasysteem) kunnen aanpassen. Burt (1992) argumenteert daarom dat de meest strategische plaats die iemand kan innemen tussen netwerken is, en niet binnen die netwerken. Niet-redundante contacten (contacten met mensen uit een andere groep) bieden dan voordelen die een zichzelf versterkend karakter hebben. Aan de dynamieken en ontwikkelingen van criminele organisaties wordt daarom betekenis gegeven door te veronderstellen dat een criminele organisatie streeft naar een optimale aangepaste toestand.

Hierdoor eist het netwerkperspectief specifieke aandacht voor:

- het *gedrag* van mensen binnen een criminele organisatie;
- de *aard van de grens* rond een criminele organisatie;
- de *aard van de relaties* over de grenzen heen tussen criminele organisaties;
- de *instrumenten* om de grens te beheren;
- de *technische én de sociale aspecten* van een criminele organisatie;
- de *relatie* tussen het individu en de groep/organisatie;
- de *relatie* tussen de criminele organisatie en haar omgeving.

Het gebruik van negatieve feedback

Omdat het netwerkperspectief veronderstelt dat criminele organisaties voortdurend in interactie zijn met de omgeving, maakt het gebruik van negatieve feedback om de dynamieken van netwerken te helpen begrijpen. Negatieve feedback betekent dat het resultaat van een bepaalde handeling vergeleken wordt met het gewenste resultaat, waarna het verschil als informatie terug in het systeem wordt geïnjecteerd (feedback). Zo kan de volgende handeling rekening houden met deze informatie, waardoor de discrepantie tussen de verrichte handeling en het gewenste resultaat wordt gereduceerd tot deze volledig verdwijnt. Het netwerkperspectief veronderstelt immers dat sociale relaties en de wijze waarop iedereen binnen een crimineel netwerk met elkaar verbonden is, een belangrijke invloed uitoefenen op de structuur en het functioneren van criminele netwerken. Daarom stelt het perspectief dat het veranderen van een onderdeel van een crimineel netwerk gevolgen zal hebben voor de vele andere onderdelen van het netwerk. Ook veranderingen in de omgeving zullen een impact hebben op het criminele netwerk en zullen bijgevolg veranderingen in de verschillende subsystemen van het netwerk bewerkstelligen. Wat er gebeurt in één onderdeel zal invloed hebben op wat er gebeurt in de andere onderdelen, en dat zal dan weer invloed hebben op het eerste. Het netwerkperspectief aanvaardt dat er twee belangrijke subsystemen zijn, namelijk het technische subsysteem en het sociale subsysteem (Klerks, 2000; Williams, 1995, 1999; Morselli, 2000; voor een eerder theoretische invalshoek op dit aspect van netwerken zie Trist en Bamforth, 1951). Wetenschappelijk onderzoek naar georganiseerde criminaliteit heeft nogal de neiging om zich te concentreren op het technische

substelsysteem. Dit technische substelsysteem bestaat uit de voornaamste taken die de organisatie moet uitvoeren. In het geval van een criminele organisatie die zich bezighoudt met drugs, zijn dit de technieken, de technologie en de taken die nodig zijn om bijvoorbeeld cocaïne te produceren en te smokkelen. De reden waarom wetenschappelijk onderzoek dit doet, is omdat het veronderstelt dat het succes van de criminele organisatie afhangt van het zo efficiënt mogelijk uitvoeren van die taken. Vandaar dat de beleidsvoorstellen die deze onderzoeken voorstellen, veel aandacht schenken aan het bemoeilijken van het gebruik van bepaalde nieuwe technologieën of er een strenge wetgeving rond organiseren. De beleidsinteresse voor het inzetten van de BIBOB-wetgeving tegen criminele organisaties is vanuit dit perspectief ontstaan (Huisman, Huikeshoven e.a., 2003; Van de Bunt en Van der Schoot, 2003). De achterliggende redenering is dat succes in de opsporing afhankelijk is van het bemoeilijken van het gebruik van de (nieuwste) technologie voor bepaalde criminele activiteiten, in combinatie met het opstellen van regels en voorschriften die de kwaliteit en de efficiëntie van de opsporingsdiensten moeten verhogen (De Armond, 2001; Sullivan, 2001). Met andere woorden, succes hangt voornamelijk af van het technische substelsysteem. Dezelfde redenering wordt aangehouden in verband met een succesvolle opsporing. Vandaar de wettelijke regelingen die het gebruik van de identificatie, het opsporen en opvangen van telefoongesprekken en dergelijke regelen.

Met de introductie van het netwerkperspectief in de studie van en naar georganiseerde criminaliteit hebben de bevindingen die door economische analyses werden verkregen, een sociale dimensie gekregen, waardoor men zich eveneens is gaan concentreren op sociale subsystemen (Klerks, 2000; Williams, 1999; Morselli, 2000). Het netwerkperspectief veronderstelt immers dat succes mede afhangt van het tot stand komen van een sociaal systeem waarin mensen gebruikmaken van hun sociale relaties om structurele voordelen te verwerven. Met deze focus trad er ook wetenschappelijke aandacht voor vertrouwen naar voren en bleek dat het gebruik van geweld en intimidatie eerder *ultieme* middelen zijn (Morselli, 2000, p. 181-201). Hierdoor wordt het bepalen van succes in de misdaad gheredefinieerd. Het succes van een crimineel project hangt dan in belangrijke mate af van degenen die belangrijke posities in het netwerk innemen. De structurele openingentheorie van Burt (1992) bijvoorbeeld beschrijft de voor- en de nadelen die bepaalde posities

in een netwerk kunnen opleveren. Dit wil zeggen dat het sociaal kapitaal van een individu een bijproduct is van de inbedding van zijn relaties in een groter relatiepatroon. De analytische focus ligt dan niet op de contacten die het individu onderhoudt, maar op de manier waarop het individu gepositioneerd is in de sociale structuur van zijn interpersoonlijke contacten. Zoals we eerder hebben aangegeven, zorgen deze posities tussen netwerken voor nieuwe mogelijkheden en informatievoordelen. Burt (1992, p. 16) argumenteert dat de selectie van de partner de effectieve en efficiënte samenwerking tussen individuen en organisaties bepaalt. Bijgevolg kwam onder invloed van netwerkonderzoek/-analyse de aandacht te liggen op de relationele structuur van sociaal kapitaal, omdat deze invloed kan uitoefenen op het organiseren van activiteiten en dus op de strategische situatie. Zo kwam er in het onderzoek naar georganiseerde criminaliteit meer aandacht voor het ontstaan en de ontwikkeling van *projecten*. Netwerkanalyses wezen uit dat criminele netwerken zich veelal rond een project vormen en dat de rol van degene die iedereen samenbrengt, belangrijk is (Morselli, 2000, p. 210-212; Zaitch, 2002, p. 238-247). Om te slagen moet je de individuen consulteren die de beste posities in en tussen netwerken innemen, en hen bij beslissingen betrekken.

Het inzicht dat het netwerkperspectief oplevert en dat eveneens terug te vinden is in de opensysteemtheorie (zie bijvoorbeeld Von Bertalanffy, 1950, 1968), is dat het technische en sociale systeem zo met elkaar verbonden zijn dat het geen zin heeft om het éne als dominant te beschouwen over het andere (Klerks, 2000; Williams, 1999; Morselli, 2000). Beide subsystemen moeten op een zodanige manier worden samengenomen dat er rekening wordt gehouden met hun interafhankelijkheid. Deze interafhankelijkheid brengt volgens het netwerkperspectief een stabiel evenwicht tot stand (Morselli, 2000, p. 209-215). Daarom beschrijft het netwerkperspectief een criminele organisatie in termen van feedback. Dit feedbacksysteem onderhoudt het evenwicht van de organisatie met haar omgeving en tussen haar leden. Op deze wijze verklaart het netwerkperspectief de flexibiliteit en het recuperatievermogen van criminele organisaties.

Over waarden en normen, en het gebruik van geweld

De evenwichtstoestand van criminele organisaties wordt door twee verschillende controlesystemen verkregen, die echter met elkaar in conflict zijn. Enerzijds bereiken criminele organisaties een toestand van evenwicht door het delen van waarden, normen en overtuigingen. Immers, het netwerkperspectief is zeer duidelijk over de functie van normen, waarden en overtuigingen; ze zijn bedoeld om de organisatie (al dan niet ad hoc) samen te houden, om de organisatie ervan te weerhouden door conflicten uit elkaar te spatten, en om de organisatie efficiënt haar criminele activiteiten te laten uitvoeren (Beare, 1996; Van Calster, 2006a, p. 51). De rol die spillen hierbij spelen, is zeer belangrijk. Kortom, het perspectief wijst op de adaptieve mechanismen (samenwerking) die criminele organisaties hebben en die verandering (moeten) teweegbrengen opdat ze in een dynamisch evenwicht met de omgeving (kunnen) blijven.

Anderzijds bereiken criminele organisaties een toestand van evenwicht door het gebruik van geweld en corruptie. Volgens Potter en Lyman (1997, p. 8, 41) moet het gebruik van geweld en corruptie de belangen van de organisatie helpen beveiligen. Naylor (1997) merkt op dat het gebruik van geweld en corruptie gestructureerd en doelbewust is en gericht is op het veilig stellen dan wel op de besteding van een crimineel project. Menachem Amir (1995, p. 90) ontdekte dat de leden van criminele organisaties eveneens angst en geweld binnen de gemeenschap verspreiden om de organisatie, de individuele leden, de economische operaties, de belangrijkste leden, het territorium en de criminele projecten te beschermen. Onderzoekers erkennen dat deze manier om controle over de omgeving te verkrijgen zeer conservatief van aard is, en vaak contraproductief werkt voor de efficiëntie van de organisatie (Van Duyne, 1995), maar men argumenteert eveneens dat het precies deze manier om controle uit te oefenen én het hebben van een gedeelde cultuur zijn die ervoor zorgen dat iedereen harmonieus samenwerkt (Reuter en Haaga, 1998).

Deze twee subsystemen (het uitoefenen van geweld en het samenwerken) komen onvermijdelijk in conflict met elkaar, maar volgens het netwerkperspectief behouden succesvolle organisaties een stabiel evenwicht tussen beide. Merk op dat het netwerkperspectief fundamentele conflicten erkent die inherent zijn aan de structuur van het systeem, maar aanneemt dat succesvolle systemen hier-

mee omgaan door een toestand van evenwicht te behouden. Merk tevens op dat onderzoekers die gebruikmaken van het netwerkperspectief, fundamentele conflicten erkennen in het organiseren van criminele activiteiten. Allereerst wijzen ze op de noodzaak om de taken binnen een organisatie op te delen, maar ook om deze taken te integreren. Daarnaast wijst het perspectief erop dat het noodzakelijk is om de manier waarop controle wordt uitgeoefend (geweld), te behouden voor de stabiliteit van de organisatie, maar het wijst er eveneens op dat dergelijke controle de flexibiliteit ten opzichte van de veranderende omgeving in gevaar kan brengen. Succesvolle criminele organisaties zijn volgens het netwerkperspectief organisaties die met deze conflicten efficiënt kunnen omgaan. Succesvolle criminele organisaties lossen deze conflicten op en de oplossingen worden gedicteerd door de nood om zich aan de omgeving aan te passen.

Daarom richt het netwerkperspectief, voor het begrijpen van de aard van het organiseren van criminele activiteiten, de aandacht op:

- interafhankelijkheid, interactie en interconnectie tussen de leden van een organisatie en tussen organisaties;
- het belang van de grenzen tussen de leden van een organisatie en tussen de organisaties onderling;
- de rollen die individuen binnen en over de grenzen van (zowel criminele als bedrijfsmatige) organisaties heen opnemen (zoals de rol van facilitators), en de aard van het leiderschap voor het beheren van die grenzen (zoals de rol van spullen).

Nadruk op duidelijk gedefinieerde rol- en taakomschrijvingen

Zoals eerder gesteld, hebben criminele organisaties volgens het netwerkperspectief de sterke neiging om naar een toestand van orde en stabiliteit te bewegen (Williams, 1994, 1995). Echter, die toestand van stabiliteit kan slechts worden bereikt wanneer de organisatie door-dringbare grenzen heeft die openstaan voor interacties met andere systemen. Volgens Williams (1998, 1999) kunnen criminele netwerken hun projecten vanuit een aantal verschillende startpunten over een aantal verschillende wegen ten uitvoer brengen. Dit wordt opgevat als een formatief proces. De manier waarop individuen en criminele organisaties met elkaar omgaan, is hierbij van belang. Wanorde wordt op alle niveaus gecorrigeerd door grens- en roldefinities en verandering

doet zich voor door verandering in de grenzen (vaak in de gedaante van ad-hocsamenwerking).

Hierdoor legt het netwerkperspectief de nadruk op duidelijk gedefinieerde rol- en taakomschrijvingen en het overbruggen van *dense* regio's. Dus iedereen binnen een criminele organisatie neemt een bepaalde rol op zich, die het uitvoeren van de criminele activiteiten moet vergemakkelijken. Bijvoorbeeld de rol van facilitator (Kleemans, Brienens e.a., 2002, p. 56-63). Wanneer de leider/ondernemer/spil een mogelijkheid (of probleem) heeft waargenomen, is de volgende stap om anderen te verleiden het na te streven. Dit is een onderhandelingsproces waarbij een ad-hocsamenwerkingsverband tot stand komt. In dit onderhandelingsproces wordt het probleem/de oplossing erkend en gevalideerd door de andere mensen binnen de (ad-hoc)organisatie. Wanneer eenmaal de keuze door de leider/ondernemer/spil gemaakt is, wordt het project geacht te worden uitgevoerd door de rest van de criminele organisatie of het criminele samenwerkingsverband. Dit wil zeggen dat het project door de leider/ondernemer/spil wordt begeleid, vooral hij coördineert de activiteiten die moeten worden ondernomen. Kortom, het uitvoeren van een crimineel project wordt in cybernetische termen beschreven. Het impliceert dat het uitvoeren van een nieuw crimineel project het ontrollen is van de gedragspatronen die reeds in de organisatorische dynamieken opgerold lagen. Het netwerkperspectief argumenteert dus dat sociale relaties nieuwe criminele projecten tot stand brengen en dat uitzonderlijke individuen, zoals leiders en spullen, deze sociale relaties kunnen ontwerpen in een project of samenwerkingsverband. Willen deze sociale relaties voor criminele projecten bruikbaar zijn, dan moeten zij flexibel zijn en moet er veel vertrouwen zijn. Nogmaals, hier wordt veel betekenis gehecht aan het belang van de positie die iemand in een organisatie of tussen organisaties inneemt (Kleemans, Brienens e.a., 2002; Morselli, 2000). Volgens het netwerkperspectief is de criminele leider/ondernemer/spil een uitzonderlijk persoon, omdat hij structurele openingen overbrugt, en daarom bepaalde leiderschapstrekken bezit. Zoals we in deze paragraaf hebben geargumenteed, zijn al deze veronderstellingen eveneens terug te vinden in de opensysteemtheorie. De wijze waarop het netwerkperspectief betekenis geeft aan interacties, vertoont daarom dezelfde theoretische fundamenten als die van de opensysteemtheorie. De volgende vraag is dan hoe het perspectief betekenis geeft aan het individu.

Het netwerkperspectief over het individu

Het individu wordt in het netwerkperspectief uitsluitend in rationele en instrumentele termen beschreven. Ronald Burt (1999, p. 6) bijvoorbeeld stelt dat men structurele openingen moet overbruggen, wil men voordelen kunnen benutten. Volgens hem moet de actor doelbewust naar nieuwe relaties zoeken die hem voordeel kunnen brengen. Ook Coleman (1990; 1988) is duidelijk wanneer hij stelt dat sociale relaties moeten worden aangewend om een netwerk te onderhouden. Kortom, het netwerkperspectief bestudeert de persoon (of personen) die structurele openingen overbrugt, als een objectieve waarnemer die op autonome en rationele wijze beslissingen neemt (Van Duyne, 1995; Reuter, 1983). Het zijn deze zogenoemde spillen die naar kansen en mogelijkheden speuren. Dit veronderstelt dat de personen die in de periferie van of tussen netwerken staan, invloed hebben op de netwerken die zij verbinden. En die personen komen autonoom en via een rationele keuze tot hun beslissingen. Vanuit deze opvatting ligt de nadruk op het herkennen en het kunnen onthouden wie een tegenprestatie heeft geleverd en wie niet. Hierdoor wordt duidelijk dat het netwerkperspectief in belangrijke mate steunt op het cognitivisme.

Het cognitivisme stelt dat het menselijke denken een cybernetisch systeem (ofwel een deductieve machine) is dat volgens logische verwerkingsprincipes functioneert (Gardner, 1985). Naar analogie van computers, die digitale symbolen verwerken, veronderstelt het cognitivisme dat de menselijke hersenen symbolen verwerken die de vorm van elektrochemische activiteiten aannemen. Aldus vormen de hersenen representaties van een externe realiteit in een soort van interne sjablonen, die min of meer accurate beelden zijn van die externe wereld (Johnson-Laird, 1997, p. 33-41). Volgens deze opvatting zijn de hersenen een passieve realiteitsspiegel en de spiegelbeelden van de wereld worden opgeslagen in specifieke delen van de hersenen. De hersenen, zo wordt voorondersteld, registreren onmiddellijk reeds bestaande echte eigenschappen van de wereld, en de sjablonen die aldus worden gevormd, zijn de basis waarop mensen tot kennis komen en handelen. In het cognitivisme wordt dit uitgedrukt door het concept van het mentale model (Johnson-Laird en Byrne, 1991). Mentale modellen geven vereenvoudigde representaties weer van de wereld die individuen waarnemen, en zijn de lenzen waardoor individuen de wereld waarnemen waarin

zij handelen, de constructies die ze maken om te verklaren hoe de wereld en zij zich gedragen, en de structuren die ze gebruiken om hun handelen te ontwerpen. Daarbij aansluitend ontwikkelde het cognitivisme het concept van de verwerkingscapaciteit (Miller, 1956; Dunbar, 1996). Met dit concept verwijst men naar de hoeveelheid ruimte in de hersenen die voor bepaalde soorten van informatie gebruikt wordt. Volgens deze redenering kunnen mensen slechts een bepaalde hoeveelheid informatie tegelijk hanteren.

Deze nadruk op de cognitieve aspecten van individuen impliceert een realistische positie over de werkelijkheid. Het innemen van de realistische positie over de werkelijkheid betekent dat men aanneemt dat er een reeds bestaande, of vooraf gegeven, werkelijkheid bestaat, onafhankelijk van de entiteit die de beweging uitvoert. Met andere woorden, het veronderstelt dat de *outcome* vooraf gekend kan zijn en dat slechts de juiste strategieën moeten worden opgesteld en geïmplementeerd om die *outcome* te bereiken. Dit is een zeer beperkende opvatting over de sociale werkelijkheid. Waar deze benadering helemaal geen belang aan hecht, is aan de idee dat mensen in de sociale interacties die ze met elkaar hebben, de werkelijkheid mee bepalen. Er is, met andere woorden, binnen dit denken weinig of geen ruimte voor reflexiviteit en het schenkt amper aandacht aan participatie *in* de manifestatie en ontwikkeling van criminaliteit (zie ook Van Calster, 2005b).

Discussie

In deze bijdrage heb ik geargumenteed dat het netwerkperspectief de opensysteemtheorie combineert met het cognitivisme. Hierdoor maakt het netwerkperspectief gebruik van een duaal causaal denkkader (zie ook Van Calster, 2006b). Enerzijds hanteert het met het cognitivisme een rationeel causaal raamwerk. Het is immers de spil die doelbewust op zoek gaat naar nieuwe samenwerkingspartners en aldus een nieuw crimineel project uitstippelt. Dit denkkader veronderstelt dat de manier waarop deze leiders op nieuwe mogelijkheden reageren, gekenmerkt kan worden door een fundamenteel onderscheid tussen denken en handelen. Het handelen komt voort uit het denken, en doeltreffende strategieën komen voort uit een strak geleid en op strategie berustend denkproces. De strateeg doet, met andere woorden, het denkwerk, de anderen voeren uit.

Daarna ontrollen de netwerken die het samenwerkingsverband zijn aangegaan, het plan zoals afgesproken. Dit is een formatief causaal raamwerk. Omwille van dit formatief causaal raamwerk zoeken onderzoekers naar de wetmatigheden die netwerken aandrijven. Daarom is het netwerkonderzoek naar georganiseerde criminaliteit vooral gericht op de rollen, taken en de functie van reputaties en vertrouwen in samenwerkingsverbanden. Deze manier van onderzoek doen objectiveert en onderwerpt het menselijke handelen aan noodzakelijk geachte wetmatigheden. Dit lokaliseert onmiddellijk de menselijke vrijheid en participatie (met andere woorden, datgene wat we juist trachten te begrijpen en te verklaren) buiten het verklaringssysteem dat wordt gebruikt om het onderzoeksobject te begrijpen.¹ Juist door zich te concentreren op deze algemene dynamieken presenteert deze benadering het gedrag van mensen als een klinische aangelegenheid en worden er allerlei gecompliceerde dynamieken tussen organisaties en individuen en individuen onderling genegeerd. Heel wat zaken die weliswaar door empirisch onderzoek opgemerkt worden, zoals achterklap en misverstanden, worden genegeerd en/of gestroomlijnd door de bestaande denkkaders die deze zaken veelal als disfunctioneel beschouwen. Onderzoekers delen hun onderzoeksobject immers op in vele deelaspecten, en ze onderzoeken deze deelaspecten op wat ze bijdragen aan het geheel. De focus ligt dus op het onderzoeksobject als een doelgedreven object. Onderzoekers bestuderen de delen, zoals *cliques*, vertrouwen, sociaal kapitaal, taken en dergelijke als een functie van het einddoel of eindproduct. De bestaansreden van deze delen is dus het eindproduct. Het gedrag van de leden van een netwerk wordt bijgevolg verondersteld te worden aangedreven door bijvoorbeeld het aanwezige sociaal kapitaal van die gemeenschap. Wat in de netwerkbenadering naar voren komt, is dat er gezocht wordt naar die ordeningen waaruit het handelen voortkomt. Men veronderstelt dus dat alles wat mensen doen een functionele oorzaak heeft, en het is die oorzaak die men probeert te lokaliseren. Men verklaart de reden voor gedragingen door te veronderstellen dat er iets (zoals vertrouwen, reputatie, waarden en normen, groepsgeest en dergelijke meer) aan die interactie voorafgaat, en waardoor die interactie zich op een kenbare en voorspelbare manier

1 Elders ben ik hier al uitvoerig op ingegaan (Van Calster, 2005a, 2005b, 2006a, 2006b).

ontrolt. Het netwerkperspectief past dus eigenlijk de natuurwetenschappelijke methode toe op het menselijke handelen, waardoor de onderzoeker weliswaar de interacties tussen de leden van het samenwerkingsverband bestudeert, maar waarbij deze interacties als systemen worden voorondersteld en worden onderzocht op wetmatigheden. Hierdoor ontsnappen bepaalde delen van de sociale werkelijkheid, zoals roddels, fantasieën en *zuiver informele* relaties aan het analyse-instrument. Met *zuiver informele* relaties bedoelen we de relaties die toevallig in het dagelijkse leven tot stand komen en die een belangrijke impact kunnen hebben op het functioneren van individuen en organisaties (bijvoorbeeld een echtgenote, iemand in een kroeg of misschien wel de pizzakoerier), en de persoonlijke relaties (belevingen) die de leden van de organisatie hebben en die niets of weinig met het plegen van criminaliteit te maken hebben. Mijns inziens zou het daarom interessant zijn om het netwerkperspectief, dat een systeemtheorie is, aan te vullen met een procesperspectief, waarin er aandacht gaat naar microrelaties en -gebeurtenissen. Het zijn immers deze processen van alledaagse, gewone interacties die allerlei interacties tot stand brengen. Dit sluit aan bij conclusies die ik reeds elders op basis van het *kleine-wereld-effect*² heb gemaakt. Deze komen erop neer dat veel praten een onontbeerlijk element is voor het opzetten van nieuwe criminele projecten. Via het communicatienetwerk dat aldus ontstaat, worden mensen aange trokken door de zich voordoende kans. Daarmee wordt het duale denkkader verlaten. Er bestaat, met andere woorden, geen brein (ofwel leider) in de organisatie dat mensen selecteert. Integendeel, via de interactie (dus dat vele praten) binnen het netwerk selecteren mensen zichzelf, waardoor het criminele project voortdurend in transformatie is. De focus komt dan te liggen op narratieven en belevingen. Immers, narratieven, zoals bespiegelingen, overpeinzingen, leugens, verdraaiingen en verhalen, onthullen aspecten van het denken van de individuen en reiken middelen aan opdat onderzoekers deze subjectiviteiten kunnen kennen. Zoals ik in deze bijdrage heb aangetoond, worden deze subjectiviteiten niet bestudeerd door het netwerkperspectief. Met een dergelijke toevoeging

2 Het kleine-wereld-effect is het verschijnsel dat bij elke nieuwe kennismaking de wereld kleiner wordt, omdat het aantal schakels tussen willekeurige mensen sterk vermindert (Van Calster, 2002, p. 141, 2006b).

zou het onderzoek naar georganiseerde criminaliteit in belangrijke mate kunnen worden verrijkt.

Literatuur

Amir, M.

Organized crime and violence
Studies on Crime and Crime
Prevention, jrg. 4, nr. 1, 1995,
p. 86-104

Armond, P. de

*Netwar in the emerald city, WTO
protest strategy and tactics*
In: J. Arquilla, D. Ronfeldt (red.),
*Networks and netwars: the future
of terror, crime and militancy*,
Santa Monica (CA), Rand Corpo-
ration, 2001, p. 201-235

Arquilla, J., D. Ronfeldt

*Swarming and the future of
conflict*
Santa Monica (CA), Rand
Corporation, 2000

Beare, M.E.

*Criminal conspiracies; organized
crime in Canada*
Toronto, Nelson Canada,
Scarborough, 1996

Bertalanffy, L. von

*The theory of open systems in
physics and biology*
Science, jrg. 111, 1950, p. 23-29

Bertalanffy, L. von

General system theory
New York, Braziller, 1968

Bunt, H.G. van de, C.R.A. van der Schoot

*Prevention of organized crime.
A situational approach*
Den Haag, WODC, 2003

Burt, R.S.

*Structural holes: the social struc-
ture of competition*
Cambridge (MA), Harvard
University Press, 1992

Burt, R.S.

*Entrepreneurs, distrust, and
third parties*
In: L. Thompson, J. Levine
e.a. (red.), *Shared cognition in
organizations: the management
of knowledge*, Hillsdale (NJ),
Lawrence Erlbaum, 1999

Coleman, J.S.

*Social capital in the creation of
human capital*
American Journal of Sociology,
jrg. 94, 1988, p. 95-121

Coleman, J.S.

*How Worksite Schools and other
school reforms can generate
social capital*
American Educator, Summer,
jrg. 45, 1990, p. 35-36

Dunbar, R.I.M.

*Grooming, gossip and the evolu-
tion of language*
Cambridge, Harvard University
Press, 1996

Duyne, P. van

*Het spook en de dreiging van de
georganiseerde misdaad*
Den Haag, Sdu Uitgevers, 1995

Emirbayer, M., J. Goodwin

Network analysis, culture, and the problem of agency

American Journal of Sociology, jrg. 99, nr. 6, 1994, p. 1411-1454

Gardner, H.

The mind's new science: a history of the cognitive revolution

New York, Basic Books, 1985

Granovetter, M.

The strength of weak ties

American Journal of Sociology, jrg. 83, 1973, p. 1287-1303

Huisman, W., M. Huikeshoven e.a.

Marktplaats Amsterdam. Op zoek naar de zwakste schakel in de logistiek van criminele processen aan de hand van Amsterdamse rechercheonderzoeken
Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2003

Johnson-Laird, P.

De computer en de menselijke geest. Een inleiding in de cognitiewetenschap

Utrecht, Het Spectrum, 1997

Johnson-Laird, P.N.,

R.M.J. Byrne

Deduction

Hillsdale (NJ), Lawrence Erlbaum Associates, 1991

Kleemans, E.R., M.E.I. Brienen e.a.

Georganiseerde criminaliteit in Nederland

Den Haag, WODC, 2002

Klerks, P.P.H.M.

Groot in de hasj. Theorie en praktijk van de georganiseerde criminaliteit

Antwerpen, Kluwer

Rechtswetenschappen, 2000

Miller, G.A.

The magical number seven. Plus or minus two: some limits on our capacity for processing information

Psychological Review, jrg. 63, nr. 2, 1956, p. 81-97

Morselli, C.

Contacts, opportunities and crime; relational foundations of criminal enterprise

Dissertatie, Université de Montreal, ongepubliceerd, 2000

Naylor, R.T.

Mafias, myths, and markets: on the theory and practice of enterprise crime

Transnational Criminal Organizations, nr. 3, 1997, p. 1-45

Port, M. van de

Geliquideerd. Criminele afrekeningen in Nederland

Amsterdam, Meulenhoff, 2001

Potter, G.W., M.D. Lyman

Organized crime

Upper Saddle River (NJ), Prentice Hall, 1997

Reuter, P.

Disorganized crime: illegal markets and the mafia

Cambridge (MA), MIT Press, 1983

Reuter, P., J. Haaga

The organization of high-level drug markets: an exploratory study

Santa Monica (CA), Rand Corporation, 1998

Roose, H.

Managen van een netwerkorganisatie

Antwerpen/Apeldoorn, Garant, 2002

Sullivan, J.P.

Gangs, hooligans, and anarchists. The vanguard of netwar in the streets

In: J. Arquilla, D. Ronfeldt (red.), *Networks and netwars: the future of terror, crime and militancy*, Santa Monica (CA), Rand Corporation, 2001, p. 99-126

Trist, E.L., K.W. Bamforth

Some social and psychological consequences of the Long Wall Method of Coal Getting

Human Relations, nr. 5, 1951, p. 6-24

Van Calster, P.

Criminele netwerken en het Kleine-Wereld-Effect

Tijdschrift voor Criminologie, jrg. 44, nr. 2, 2002, p. 141-149

Van Calster, P.

Georganiseerde criminaliteit als emergent fenomeen van complexe wisselwerkingsprocessen
Dissertatie, Vrije Universiteit Brussel, 2005a

Van Calster, P.

Een pleidooi voor wetenschappelijk-criminologisch onderzoek naar micro-processen oftewel het vragen van aandacht voor het besef dat criminelen, chercheurs en wetenschappers ook maar mensen zijn

Panopticon, jrg. 26, nr. 6, 2005b, p. 1-8

Van Calster, P.

Naar een criminologie van het lichaam? Over angst, het nemen van risico's, belevingen en identiteit

Justitiële verkenningen, jrg. 32, nr. 6, 2006a, p. 45-62

Van Calster, P.

Re-visiting Mr. Nice. On organized crime as conversational interaction

Crime, Law and Social Change, jrg. 45, nr. 4/5, 2006b, p. 337-359

Wasserman, S., K. Faust

Social network analysis: methods and applications

Cambridge, Cambridge University Press, 1994

Williams, P.

Transnational criminal organizations and international security

Survival, jrg. 36, nr. 1, 1994, p. 96-113

Williams, P.

Transnational criminal organizations: strategic alliances

The Washington Quarterly, jrg. 18, nr. 1, 1995, p. 57-72

Williams, P.

The nature of drug trafficking networks

Current History, april, 1998, p. 154-159

Williams, P.

Transnational criminal networks

In: J. Arquilla, D. Ronfeldt (red.), *The future of terror, crime, and militancy*, Santa Monica (CA), Rand Corporation, 1999, p. 61-97

Zaitch, D.

Trafficking cocaine. Colombian drug entrepreneurs in the Netherlands

Den Haag/Londen/New York,
Kluwer Law International, 2002

Netwerkprofilering in ‘cold cases’

*M. Spreen en Th. Vermeulen**

Cold-caseonderzoek is zeer actueel, mede gezien het relatief grote aanbod van televisieprogramma's waarin oude, onopgeloste moordzaken centraal staan (bijvoorbeeld Peter R. de Vries, Cold Case, Waking the Dead). De laatste jaren doen regionale politiekorpsen steeds vaker aan cold-caseonderzoek. Zo zijn er op dit moment cold-caseteams in Rotterdam, Midden-West-Brabant, Limburg-Zuid, Kennemerland en Utrecht.

In Nederland is een cold-caseonderzoek een hernieuwd onderzoek naar een niet eerder opgelost misdrijf waarvan het operationele onderzoek is afgesloten. Normaal gesproken gaat het dan om zaken die de rechtsorde toentertijd ernstig hebben geschokt en/of een grote maatschappelijke impact tot gevolg hadden. Er is een aantal redenen waarom het zinvol kan zijn om een oude zaak jaren later opnieuw tegen het licht te houden. Zo wordt het oude onderzoek beoordeeld door een nieuw team dat onbevooroordeeld is ten opzichte van eventuele verdachten of scenario's. Tevens werkt een nieuw team met minder druk van buitenaf (pers, politiek, nabestaanden, enzovoort). Ook kunnen nieuw ontwikkelde rekerchetechnieken (bijvoorbeeld 3D-VIZ-computercompilaties, die worden gebruikt om oude, niet meer toegankelijke plaats delicten te visualiseren) en nieuwe technische ontwikkelingen worden toegepast. Denk aan betere technieken om DNA te detecteren, zoals recent in de Puttense moordzaak. Bovendien kunnen de relatieverhoudingen in het netwerk van het slachtoffer veranderd zijn, wat eventueel kan leiden tot medewerking van (nieuwe) getuigen. Met de oprichting van het voormalige Landelijk Team Kindermoord (LTK) in 2001 werden voor het eerst in de Nederlandse politiegiedenis op een *structurele* manier dertien onopgeloste moorden en verdwijningen van kinderen onderzocht. De primaire functie van het LTK was om per zaak te bezien of er voldoende (nieuwe)

* Dr. Marinus Spreen is als hoofd Onderzoek verbonden aan FPC Dr. S. van Mesdag te Groningen. Theo Vermeulen is teamleider Team Review & Cold Case, Politie Amsterdam/Amstelland, Gooi & Vechtstreek en Flevoland.

aanknopingspunten waren om een zaak te heropenen. Alle dertien zaken zijn uiteindelijk met een advies tot heropening overgedragen. Drie van deze onderzoeken zijn door de operationele teams alsnog opgelost.

Een andere belangrijke functie van het LTK was expertiseontwikkeling voor de hele Nederlandse politie. Het LTK heeft een speciale systematiek ontwikkeld voor de analyse en aanpak van cold cases (LTK, 2004). Een standaardonderdeel van deze systematiek is het maken van een slachtofferprofiel waarmee een beeld van de fysieke, sociale en psychologische omstandigheden van het slachtoffer in de aanloop naar het delict wordt verkregen. Een belangrijk onderdeel van het slachtofferprofiel is een forensisch profiel van het netwerk rondom het slachtoffer.

Voor het maken van netwerkprofielen heeft het LTK in samenwerking met de afdeling Onderzoek van Forensisch Psychiatrisch Centrum Dr. S. van Mesdag een forensische netwerkmethode ontwikkeld. Deze methode is inmiddels toegepast op een drietal kindermoordzaken van het LTK, op een kindermoordzaak van het toenmalig cold-caseteam in Eindhoven en op een reviewonderzoek naar een moord op een vrouw van het Openbaar Ministerie Roermond. Vanaf 2007 worden op structurele basis forensische netwerkanalyses verricht voor het review- en cold-caseteam in Amsterdam. Het doel van dit artikel is een introductie te geven van de ontwikkelde forensische netwerkanalyse voor cold-caseonderzoek. Deze introductie wordt geïllustreerd met een aantal voorbeelden uit de uitgevoerde onderzoeken. Deze voorbeelden zijn echter niet conform de werkelijkheid. Ze zijn geconstrueerd uit verschillende zaken, zodat herkenbaarheid en herleidbaarheid tot zaken en personen worden voorkomen.

Sociale netwerkanalyse in cold-caseonderzoek

De meeste mensen zullen bij een netwerkprofiel al snel denken in termen van daderprofilering. Dit is echter verkeerd. Een daderprofiel is een voornamelijk psychologisch profiel van een mogelijke dader op basis van kenmerken zoals die op de plaats van het delict worden aangetroffen (bijvoorbeeld de dader is waarschijnlijk werkloos, alleenstaand, enzovoort). Met een netwerkprofiel wordt het persoonlijke netwerk van het slachtoffer beschreven en geanalyseerd

(Spreen, Pomp e.a., 2006) in termen van mogelijke delicttrisiko's van lokale onderdelen in dat netwerk. Bijvoorbeeld bij een seksueel getinte kindermoord zal bij de analyse van het netwerk rondom het kind extra aandacht worden gegeven aan netwerkleden die bekendstaan als vriendelijk, behulpzaam, sociaal actief en lief voor kinderen. Vanuit de forensisch psychiatrische praktijk is bekend dat een deel van de pedoseksuelen aan dit profiel voldoet en goed in staat is een dubbelleven te leiden.

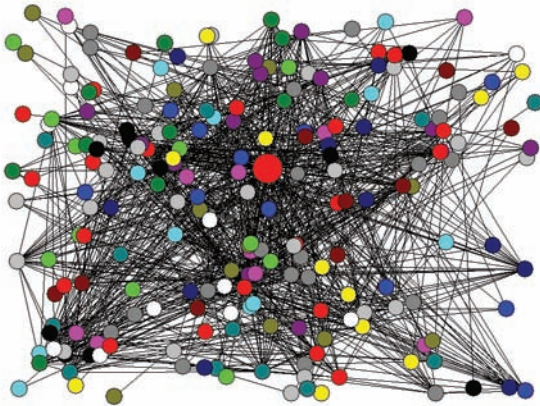
Voor het verzamelen van netwerkgegevens in een cold case is een speciale methode ontwikkeld. Kort samengevat komt deze erop neer dat van getuigen die in een proces-verbaal voorkomen, enkele persoonskenmerken worden genoteerd. Te denken valt aan kenmerken als geslacht, leeftijd, adres, de rol in het netwerk van het slachtoffer, juridische antecedenten, problematisch verslavingsgedrag. Ook de contactkenmerken van de getuige worden in kaart gebracht: of de getuige het slachtoffer persoonlijk kent, de duur van de relatie, het laatste contact met het slachtoffer, of er spanningen in de relatie waren. Voorts wordt de sociale context genoteerd: buurt, school, werk, uitgaansleven, sportvereniging, straat, enzovoort. Daarnaast worden de namen die in elke getuigenis worden genoemd, op dezelfde manier gecodeerd, en dat geldt ook voor de context waarin deze namen voorkomen. Door alle namen met elkaar te combineren krijgt men het totale netwerk van de onderlinge contacten van alle personen die in de processen-verbaal voorkomen.

De gehanteerde methode is afkomstig van de forensisch sociale netwerkanalyse- (FSNA-)methode, die wordt toegepast in een tbs-behandeling (zie ook het artikel van Pomp, Bogaerts en Spreen elders in dit nummer en Pomp, Hendriks e.a., 2007). De FSNA combineert de kennis uit de toepassing van risicotaxatie-instrumenten (Philipse, De Ruiters e.a., 2000; Werkgroep Risicotaxatie Forensische Psychiatrie, 2002) met inzichten uit de sociale netwerkanalyse (Pomp, 2005). Omdat deze methode zich expliciet richt op de samenhang van relaties, sociale contexten en delictsituaties voor zaken waarin de dader bekend is, kan de opgedane kennis worden toegepast op soortgelijke zaken waarvan de dader niet bekend is. De combinatie van zowel de expertise van de politie als de FSNA is dan ook de basis voor het maken van een netwerkprofiel in cold-caseonderzoek.

Een voorbeeld

Ter illustratie van de methode nemen we onderstaand totale netwerk van contacten (figuur 1), zoals verkregen uit alle procesverbalen van de getuigen bij een afgesloten moordzaak midden jaren negentig van de vorige eeuw.¹ Het netwerk van contacten is een enorme wirwar van onderlinge relaties, de grote cirkel in het midden is die van het slachtoffer. In andere cold-casezaken kwamen netwerken voor van wel 1.500 personen.

Figuur 1: Voorbeeld van een totaal netwerk

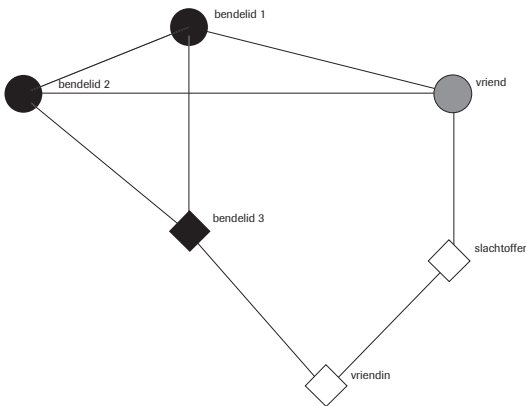


Voor het vinden van lokale netwerken (relaties en sociale contexten die mogelijk geleid hebben tot het delict) uit dit kluwen van puntjes en lijntjes dienen werkhypotheses te worden geformuleerd. Deze zijn gebaseerd op de specifieke inhoudelijke kwesties waarvan aangenomen kan worden dat deze in relatie staan met de zaak. Los van de inhoudelijke kwesties dienen vanuit het perspectief van het opsporingsonderzoek voor het netwerkprofiel in principe twee soorten vragen te worden beantwoord:

1 Voor het maken van het netwerk is het softwareprogramma UCINET gebruikt.

1. Zijn er in het netwerk personen die op basis van hun toenmalige netwerkpositie in het heden nieuwe informatie kunnen verstrekken over het delict?
2. Zijn er in het toenmalige netwerk gebeurtenissen tussen het slachtoffer en personen of gebeurtenissen tussen personen waarvan op grond van de risicotaxatie en criminologische literatuur bekend is dat deze in relatie staan tot crimineel gedrag?

Figuur 2: Voorbeeld van strategische positie in lokaal netwerk



Een voorbeeld van een strategische informatiepositie van een netwerklid staat in onderstaand lokaal netwerk (figuur 2) dat geëxtraheerd is uit het totale netwerk van figuur 1. Dit is het netwerk van directe en indirecte contacten vanuit het perspectief van de vriendin van het slachtoffer in het totale netwerk. In netwerktermen heet dit het *second-order network* (Spreen, 1999). Deze vriendin was in het oorspronkelijke onderzoek niet verhoord, maar slechts genoemd door bendelid 3 (in netwerktermen de *point degree* van de vriendin). Een lijn in dit netwerk betekent dat er fysiek contact was geweest tussen de twee personen in de week voor de moord. Uit het *second-order network* van de vriendin valt af te lezen dat zij in de week voor de moord zowel contact had gehad met het slachtoffer als met een meisje van een jeugdbende (bendelid 3). Het slachtoffer en bendelid 3 hadden geen contact gehad. Op indirecte wijze had de vriendin een connectie met de vriend van het slachtoffer en twee

mannelijke bendeleden (bendelid 1 en 2). Gedurende de analysefase van het cold-caseonderzoek was een werkhypothese dat leden van deze bende misschien iets met de moord te maken hadden. Met behulp van de netwerkanalyse blijkt dat de netwerkpositie van de vriendin zeer strategisch is, omdat zij geïntegreerd is als intermediair tussen het slachtoffer en de bende. In netwerktermen bezit de vriendin een hoge *betweenness centrality*, omdat zij op basis van deze positie van beide kanten informatie kan hebben gekregen in de week voor de moord.

In het bovenstaande voorbeeld zijn alle standaard-SNA-technieken verwerkt die tot op heden in alle zaken gebruikt zijn om personen op relevante netwerkposities uit het totale netwerk op te sporen. Samengevat wordt er in een analyse van een cold case standaard gekeken naar personen die maar één of twee keer genoemd zijn (de *point degree*), omdat dit waarschijnlijk personen zijn aan wie in het oorspronkelijke onderzoek weinig aandacht is besteed en/of van wie sommigen niet ondervraagd zijn omdat ze alleen genoemd zijn door een getuige. Er wordt gekeken naar de directe en indirecte relaties van personen (het *second-order network*), die geselecteerd worden op inhoudelijke argumenten. Ook wordt het totale netwerk altijd geanalyseerd op personen die tussen een aantal kleinere netwerken geïntegreerd zijn (*actor betweenness centrality*), waardoor zij over gevarieerdere informatie kunnen beschikken. Uiteraard zijn er per zaak nog andere netwerktechnieken gebruikt, maar deze vallen buiten het bereik van dit artikel.

Voor het beantwoorden van vraag 2 in een cold-caseonderzoek worden in kaart gebracht:

1. de ingrijpende sociale gebeurtenissen die zich toentertijd in het netwerk hebben afgespeeld en die mogelijk destabiliserend zijn geweest voor de personen die het betrof;
2. de criminogene indicatoren van netwerkleiden, zoals alcohol- en drugsmisbruik, gokken, schulden, gewelddadig gedrag (vechtpartijen, huiselijk geweld, buurtruzies enzovoort), psychiatrisch verleden, eerdere veroordelingen.

Uit de literatuur is bekend dat ingrijpende sociale gebeurtenissen in de persoonlijke levenssfeer, zoals scheiding, overlijden van een belangrijk iemand, werkloos worden, verhuizing, het werk niet aankunnen, psychiatrische hulp, enzovoort, bij sommige personen

destabiliserend werken. Van de forensische kenmerken is bekend dat deze tot verhoogd risico op crimineel gedrag leiden. Ter illustratie geven wij een kort voorbeeld. In een cold case waarin een kind seksueel misbruikt en vermoord was, werd het netwerk gescreend op personen met criminogene indicatoren. Bij een van de personen die aan een aantal criminogene indicatoren voldeed (drankprobleem en antecedenten op gewelddadig gedrag en zeden), bestond zijn *second-order network* uit een aantal personen met min of meer gelijke antecedenten. Daarnaast bleek dat in de week voorafgaand aan de moord op het kind een naast familielid van deze man was overleden. Op basis van zijn netwerkprofiel werd hij als mogelijke onderzoeksrichting voor het eventuele operationele onderzoek aangemerkt.

Naast het standaard screenen van het netwerk op ingrijpende gebeurtenissen en criminogene indicatoren wordt voor het maken van een netwerkprofiel tevens gebruikgemaakt van de specifieke kennis van delictscenario's uit de forensische psychiatrie. Deze zijn afhankelijk van het soort delict en de omstandigheden waarin het slachtoffer is gevonden. We geven enkele voorbeelden. In een cold case waarbij een meisje vermoord gevonden was in een landelijke omgeving, werden bekende delictscenario's gescreend op soortgelijke delicten. Zo was in een soortgelijk delict het motief van de dader wraak via de hartsvriendin van zijn vriendin. Dit deed hij omdat zijn eigen vriendin het had uitgemaakt. Omdat hij zijn vriendin een lesje wilde leren, had hij het plan opgevat om er met haar hartsvriendin vandoor te gaan. De dader kende die hartsvriendin echter nauwelijks. De ontmoeting resulteerde uiteindelijk in een verkrachting en moord. Dit voorbeeld laat zien dat soms verder gekeken dient te worden dan alleen het leven van het slachtoffer. Wat zich afspeelt in het leven van de mensen met wie het slachtoffer omgaat, kan ook van belang zijn.

In een andere opgeloste zaak was het motief van de dader onvrede met het feit dat zijn fiets gestolen was. Hierdoor moest hij dagelijks lopen naar zijn werk. Tijdens zijn voettocht wond hij zich hier erg over op en kwam toevallig het slachtoffer tegen. Uit frustratie verkrachtte en vermoordde hij haar.

Met dit soort specifieke kennis van opgeloste soortgelijke delicten in het achterhoofd wordt het netwerk gescreend op personen en gebeurtenissen die tot dergelijke scenario's aanleiding kunnen geven. Zoals eerder aangegeven, is het doel van een netwerk-

onderzoek in een cold case niet om daders aan te wijzen, maar om omstandigheden en personen te selecteren (via de zojuist beschreven methode) die de moeite waard lijken om nader te worden onderzocht bij een eventuele heropening van de zaak.

Besluit

De sociale netwerkmethodede zoals beschreven in dit artikel, staat voor wat betreft de toepassing in cold-caseonderzoek nog in de kinderschoenen. Tot op heden zijn zeven cold cases onderzocht en twee lopen nog. Het is een methode in ontwikkeling, die ook een aantal beperkingen kent. Ten eerste is de kwaliteit van de analyse afhankelijk van de kwaliteit van de dossiers. Ten tweede dient er een beargumenteerd vermoeden te zijn dat het delict gepleegd is door iemand uit het netwerk (een bekende van het slachtoffer ofwel een bekende van een bekende van het slachtoffer).

Ondanks deze beperkingen zijn wij positief over de toepasbaarheid van deze methode in cold-caseonderzoeken. Dit mede omdat de combinatie (synergie) van politie en forensisch psychiatrische expertise in alle zaken voor nieuwe inzichten/hypothesen zorgden. Overigens is het in alle gevallen goed dat een andere discipline meekijkt in het politieonderzoek, onder meer ter voorkoming van tunnelvisie en om verificatie en falsificatie open te houden. De sociale netwerkbenadering kan verder ook een toegevoegde waarde hebben in andere politieonderzoeken, zoals reviewonderzoeken en operationele onderzoeken.

Literatuur

Landelijk Team Kindermoord
Stappenplan cold case onderzoek
Intern document Politie,
Amsterdam, 2004
Philipse, M., C. de Ruiter e.a.
HCR-20. Beoordelen van het
risico van gewelddadig gedrag.
Versie 2

Nijmegen/Utrecht, Prof. mr.
W.P.J. Pompestichting/Dr. Henri
van der Hoeven Stichting, 2000
Pomp, L.
Zonder (ver)anderen lukt het
niet, een onderzoek naar de
mogelijkheden tot het opstellen
van een theoretisch profiel voor

individueel risico assessment

Scriptie sociologie,
Rijksuniversiteit Groningen/Dr.
S. van Mesdagkliniek, 2005

Pomp, L., G. Hendriks e.a.

Een blik over de muren
GGzet Wetenschappelijk, jrg. 11,
nr. 1/2, 2007, p. 29-53

Spreeen, M.

Sampling personal networks.
Statistical inference in ego-
graphs
Amsterdam, Thesis Publishers,
1999, ICS-dissertation series

Spreeen, M., L. Pomp e.a.

De methode van sociale netwerk-
analyse toegepast in het foren-
sische veld. Enige eerste stappen
in forensisch psychiatrisch- en
cold-case onderzoek
Panopticon, nr. 1, 2006, p. 80-86

Werkgroep Risicotaxatie Foren-
sische Psychiatrie

Handleiding HKT-30 versie 2.
Risicotaxatie in de forensische
psychiatrie
Den Haag, ministerie van
Justitie, Dienst Justitiële
Inrichtingen (DJI), 2002

Sociale netwerkanalyse in het tbs-systeem

*L. Pomp en S. Bogaerts**

Sociale netwerkanalyses worden op veel terreinen toegepast, zoals in organisatiecultuuronderzoeken, in studies naar pestgedrag onder schoolkinderen en bij het in kaart brengen van georganiseerde misdaad. In 2002 ontstond in het Forensisch Psychiatrisch Centrum Dr. S. van Mesdag de gedachte dat sociale netwerkanalyses voor risicotaxatie en risicomangement een waardevolle aanvulling konden zijn op de al bestaande methodieken in het tbs-systeem. Het toepassen van sociale netwerkanalyses biedt namelijk niet alleen mogelijkheden voor het in kaart brengen van het sociale netwerk van de tbs-patiënt, ook kunnen de sociale netwerkgegevens ingeschakeld worden bij het in kaart brengen van delictrisico's en kunnen waar mogelijk verbanden worden gelegd met individuele diagnostiek. Daarnaast geeft sociale netwerkanalyse inzichten voor risicomangement, waar je bij een individu op moet letten en welke vaardigheden hij nog dient te leren in relatie tot zijn sociale omgeving. Vanuit inzichten uit de sociale netwerkanalyse, de bestaande risicotaxatie-instrumenten en de dagelijkse praktijk van maatschappelijk werk is een dataverzameling- en interpretatiemethode ontwikkeld, genaamd de Forensische Sociale Netwerk Analyse (afgekort de FSNA).

Het doel van dit artikel is een beschrijving te geven van de sociale netwerkanalysemethode toegepast in de tbs-praktijk. Daartoe laten wij hierna allereerst zien waarom het belangrijk is om sociale netwerkanalyse te integreren in de 'tbs-praktijk'. Vervolgens gaan wij in op enkele sociale netwerkconcepten in relatie tot hernieuwd gewelddadig gedrag en geven een korte uitleg over de FSNA-

* Drs. Lydia Pomp is onderzoeker bij het Expertisecentrum Forensische Psychiatrie (EFP). Prof. dr. Stefan Bogaerts is aan het WODC verbonden als hoofd van de afdeling Criminaliteitspreventie, Rechtshandhaving en Sanctietoepassing en als plaatsvervangend directeur. Tevens is hij hoogleraar Forensische Psychologie aan de Universiteit van Tilburg en aan het Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC) van de Katholieke Universiteit Leuven. De auteurs bedanken dr. Marinus Spreen voor zijn waardevolle adviezen in het FSNA-onderzoek. Marinus Spreen is hoofd van de onderzoeksafdeling in FPC Dr. S. van Mesdag in Groningen en de grondlegger van de FSNA-methode.

methode. Ter verduidelijking van de methode wordt een casus besproken. Tot slot laten we aan de hand van enkele praktijkvoorbeelden zien wat de meerwaarde van de FSNA-methode is en welke specifieke informatie de FSNA-methode oplevert.

Sociale netwerkanalyse in de tbs-praktijk

In beginsel is de tbs-maatregel erop gericht om patiënten na een doelmatige behandeling gefaseerd terug te laten keren naar de samenleving. Terugkeer van een tbs-patiënt zal alleen geschieden als wordt beoordeeld dat zijn recidiverisico tot een aanvaardbaar niveau is afgenomen. Hier ligt een heikel punt, want *hoe* bepaal je of het recidivegevaar van een patiënt zodanig is afgenomen dat het verantwoord is hem terug te laten keren in de samenleving?

Om de mate van recidivegevaar van een tbs-patiënt te kunnen voorspellen, wordt er in tbs-klinieken onder andere gebruikgemaakt van risicotaxatie-instrumenten. Op dit moment zijn er verschillende risicotaxatie-instrumenten in gebruik, die op verschillende manieren het risico op recidive proberen te voorspellen. Risicotaxatie-instrumenten waarnaar validatieonderzoek is gedaan (het vermogen om recidivegevaar te voorspellen), zijn onder meer de in Nederland ontwikkelde Historische Klinische Toekomst-30 (HKT-30; Werkgroep Risicotaxatie Forensische psychiatrie, 2002), de Nederlandse vertalingen van de HCR-20 (Philipse, De Ruiter e.a., 2000) en de Sexual Violence Risk-20 (SVR-20; Boer, Hart e.a., 1997). Deze instrumenten bestaan uit een checklist van historische en dynamische risicofactoren waarvan op groepsniveau empirisch het verband met delictgedrag is aangetoond. Kenmerkend voor deze zogenoemde gestructureerde klinische risicotaxatie is dat een deskundige niet alleen de checklist van risico-items invult en bij elkaar optelt (statistische benadering), maar dat hij/zij daarnaast zijn/haar klinische kennis gebruikt over de patiënt om tot een risico-inschatting te komen.

Een beperking van de huidige risicotaxaties in de praktijk is dat deze instrumenten gebaseerd zijn op groepsgegevens, maar bedoeld zijn om recidive te voorspellen na afloop van de tbs-behandeling op individueel niveau. De kenmerken van sociale netwerken van individuele patiënten zouden als een op zichzelf staande informatiebron en analyse-eenheid kunnen fungeren om de individuele risicofactoren

te identificeren en mee te laten wegen bij de beslissing om iemand al dan niet uit de kliniek te ontslaan. Ook zou de informatie uit netwerkanalyse nuttig kunnen zijn bij het opstellen van richtlijnen voor risicomanagement tijdens en na de tbs-behandeling. In de bestaande sociologische, criminologische en psychologische literatuur wordt erop gewezen dat het verklaren en voorspellen van gedrag van individuen niet los kan worden gezien van omgevingen waarin zij zich begeven. De omgeving van een individu zegt iets over de persoonlijkheid van het individu en vice versa. Kalish en Robins (2005) beschrijven dat een persoon (ego) opereert in een 'sociale wereld' met sociale partners (bekenden van ego). Als er effecten zijn gerelateerd aan de persoonlijkheid van ego, dan zullen deze gemakkelijk geobserveerd worden in deze sociale wereld. Kalish en Robins (2005) pleiten voor toevoeging van psychologische elementen aan sociaal netwerkonderzoek. Dit wordt onderschreven door Pawson en Tilley (1997). Zij hebben het *Context, Mechanism and Outcome*-(CMO)-model ontwikkeld. Dit model gaat uit van de veronderstelling dat gedragsuitkomsten het resultaat zijn van inferenties tussen (persoons)mechanismen en contextfactoren (Bogaerts, Poiesz e.a., 2007). Er is nog veel meer onderzoek gedaan naar sociaal gedrag in relatie tot omgevingsfactoren. Het valt buiten de context van dit artikel om hier verder op in te gaan.

Sociale netwerken en hernieuwd gewelddadig gedrag

Een wetenschappelijke discipline die handvatten biedt om per individuele forensische patiënt zijn risicovolle situaties in kaart brengen, is de sociale netwerkanalyse (afgekort SNA). In deze discipline staat de analyse van kenmerkende patronen van relaties (structuur) in netwerken centraal. Bij de SNA wordt ervan uitgegaan dat een persoon (ego), afhankelijk van de situatie of context, in zijn keuzes en/of gedrag wordt beïnvloed door zijn interacties met anderen. Andersom geldt dit ook; de anderen worden beïnvloed door de keuzes en/of het gedrag van ego (Wasserman en Faust, 1994). Met een sociaal netwerk wordt in de SNA een verzameling van mensen (of groepen mensen) en hun onderlinge relaties bedoeld. Alle mensen die contacten hebben met anderen, maken onderdeel uit van één of meer sociale netwerken, die elkaar vaak kunnen overlappen (Van der Werff en Heimeriks, 2008).

In dit artikel focussen we op het voorspellen van (hernieuwd) crimineel gedrag met behulp van de SNA. Wat bij bestudering van de bestaande literatuur meteen opvalt, is dat er nauwelijks informatie is te vinden over dit onderwerp. Er is weinig bekend over (dynamische) omgevingsfactoren die in *real life* gemanaged moeten worden als een forensische psychiatrische patiënt terugkeert in de maatschappij (Bogaerts, Poiesz e.a., 2007).

Om hier iets over te vinden moeten we enkele tientallen jaren terug in de tijd. In 1978 betoogden Bem en Funder dat het voor een betrouwbare voorspelling van hernieuwd gewelddadig gedrag nodig is om per patiënt in kaart te brengen in welke omgevingen met risicovolle situaties hij tot crimineel gedrag is gekomen. Een paar jaar later stelde Monahan (1981) dat een accurate predictie van herhaald gewelddadig gedrag een combinatie moet zijn van de statistische¹ of actuariële² benadering en de voorgestelde situationele benadering van Bem en Funder (1978). Monahan (1981) bepleit het in ogenschouw nemen van verschillende risicoscenario's in plaats van het doen van één algemene uitspraak of iemand weer opnieuw tot gewelddadig gedrag zal komen. Hij maakt een onderverdeling in verschillende omgevingen, zoals kenmerken van de familie, vrienden en werkomgeving van betrokkene. Tevens concludeert hij dat er in de omgeving van een persoon potentiële slachtoffers aanwezig moeten zijn om tot een nieuw delict te komen. Ook als er bijvoorbeeld wapens in de omgeving aanwezig zijn, zal de afloop van het gewelddadige gedrag sneller fataal zijn. Als laatste risicofactoren noemt hij de beschikbaarheid van drugs en contact met mensen die overmatig drinken. Deze omgevingsfactoren zullen ook voor de tbs-patiënt een rol kunnen spelen bij terugkeer in de samenleving (Pomp, 2005). Opmerkelijk genoeg is, ondanks deze inzichten, een vertaalslag naar de tbs-praktijk in al die jaren uitgebleven.

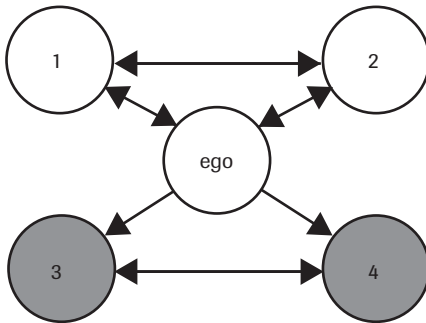
- 1 Bij de statistische benadering wordt de inschatting van het delictgevaar gebaseerd op factoren waarvan in wetenschappelijk onderzoek is aangetoond dat zij op groepsniveau een verband tonen met delictgedrag (Spreeen, Pomp e.a., 2006).
- 2 Bij de actuariële taxatie wordt de inschatting van het delictgedrag gebaseerd op factoren (voornamelijk historische factoren) waarvan in wetenschappelijk onderzoek is aangetoond dat ze verband houden met delictgedrag. Beoordelaars maken op grond van hun ter beschikking staande informatie volgens vaststaande en expliciete regels een uiteindelijke beoordeling over het ingeschatte risico. Hierbij wordt op basis van een lineaire optelsom van predictoren tot een sommatie gekomen, die een bepaalde risico-inschatting oplevert (Bartels, Spreeen e.a., 2005, p. 20).

De Forensische Sociale Netwerk Analyse-methode in de praktijk

Gebaseerd op de SNA-gedachte is in FPC Van Mesdag een netwerk-instrument ontwikkeld waarin de structuur en kenmerken van het sociale netwerk van een specifieke patiënt gerelateerd worden aan zijn diverse risicosituaties. Dit netwerkinstrument, genaamd de Forensische Sociale Netwerk Analyse-methode (afgekort de FSNA) helpt de netwerkonderzoeker om op een gestructureerde wijze in kaart te brengen over welk persoonlijk sociaal netwerk de tbs-patiënt beschikt. Er wordt per individuele casus bekeken welke rol de relaties en sociale situaties ten tijde van het delict, de behandeling en de toekomstige netwerkgeving spelen en zullen spelen. Voor het verzamelen van de netwerkgegevens is het FSNA-interview ontwikkeld. De netwerkonderzoeker interviewt niet alleen de patiënt, maar ook een steekproef uit zijn netwerkleden. De vragenlijsten voor de patiënt en de netwerkleden zijn in de periode 2003-2006 ontwikkeld aan de hand van indicatoren van de HKT-30 en HCR-20, de items van de PCL-R. Ook inzichten uit de SNA en het maatschappelijk werk zijn meegenomen. Centraal in de FSNA-methode is de rol van het eerste-orde-netwerk in een bepaalde netwerkconfiguratie. Een netwerkconfiguratie is gedefinieerd als karakteristieke patronen van relaties, kenmerken en rollen van personen (alters) naar ego toe, die direct en indirect gerelateerd zijn aan de delictsituatie in een afgebakende tijdsperiode. Het eerste-orde-netwerk van ego (patiënt of slachtoffer) is gedefinieerd als (Spreen, 1999):

1. de verzameling van andere personen (alters) waarmee ego contact onderhoudt volgens een bepaald inclusie-criterium;
2. de verzameling van relaties tussen de alters;
3. de verzameling van kenmerken van alters.

Figuur 1: Een voorbeeldillustratie van een eerste-ordenetwerk



In het voorbeeld van figuur 1 heeft ego contact met vier personen bestaande uit twee componenten, waarvan voor de ene component (alters 1 en 2) het alterkenmerk bijvoorbeeld ‘niet-crimineel’ is en voor de andere component (alters 3 en 4) ‘wel crimineel’. Een dergelijk karakteristiek patroon van relaties tussen alters in het eerste-ordenetwerk van ego wordt in de netwerktheorie ‘structuur’ genoemd (Wasserman en Faust, 1994).

De FSNA-methode voor tbs-patiënten bestaat uit drie stappen. Deze stappen zijn de netwerkvarianten op de drie³ vragen die Bem en Funder in 1978 stelden om toekomstig gewelddadig gedrag op individueel niveau te kunnen voorspellen. In de eerste stap wordt de rol van het eerste-ordenetwerk van de tbs-patiënt (ego) geanalyseerd in relatie tot de aanloop naar (het) delict(en). Hiertoe worden de volgende vragen gesteld: ‘Wat zijn karakteristieken van de contexten/situaties waarin risicovol gedrag en (het) delict(en) voorkwam(en)?’, en ‘Waarom diende het eerste-ordenetwerk in die situatie(s) niet als buffer voor het tegengaan van het delict?’ Wij spreken over ‘buffer’, omdat je in de ideale situatie zou willen dat het netwerk van de patiënt als buffer of bescherming zou kunnen dienen (vooral uit risicomanagementperspectief, door bijvoorbeeld sociale steun of controle te bieden).

3 De drie vragen van Bem en Funder (1978): (1) What characteristics describe the situations in which the person reacts violently? (2) What characteristics describe the situations which the person will confront in future? (3) How similar are the situations the persons will confront in the future to those that have elicited violence in the past?

In de tweede stap worden de karakteristieken van de huidige en toekomstige contexten/situaties, evenals de rol van de alters in de diverse contexten/situaties in kaart gebracht. Stap 3 bestaat uit het vergelijken tussen het huidige (toekomstige) netwerk en het netwerk ten tijde van het delict. Hiertoe wordt gelet op de overeenkomsten van de karakteristieken van de contexten/situaties en de netwerkstructuren en op eventuele risicovolle netwerkconfiguraties (Spreen, Pomp e.a. 2006).

Geen theorie

Een beperking van het toepassen van SNA in de tbs-praktijk is dat de netwerkbenadering op zich geen theorie is. Uitspraken binnen SNA gaan niet verder dan wie met wie een relatie heeft, hoe frequent een contact is, en hoe lang een relatie al bestaat. Om toch uitspraken te doen over de inhoud van de individuele motieven voor het bijvoorbeeld aangaan, onderhouden of verbreken van relaties, dient de SNA geïntegreerd te worden met bestaande theorieën (Völker en Driessen, 2003). In de FSNA-methode wordt dan ook bij de interpretatie van de FSNA-gegevens gebruikgemaakt van verschillende elementen uit de *sociale-productiefunctietheorie* (Lindenberg, 1996, 2001), de *sociaal-kapitaaltheorie* (onder andere Bourdieu, 1981; Coleman, 1990; Lin, 1992; Burt, 1992; Flap, 1999), het *sociale-competentiemodel* (Bartels en Spreen, 2005) en relevante inzichten uit de forensische psychiatrie (onder andere Monahan, 1981; Bem en Funder, 1978). Voor uitgebreide informatie over de integratie van deze theorieën in de FSNA-methode verwijzen wij naar Pomp (2005).

Informatiebronnen

Alvorens FSNA-onderzoek kan plaatsvinden, moeten er voldoende netwerkgegevens beschikbaar zijn van zowel de delictsituatie als de huidige en de toekomstige situatie. Er is gedetailleerde informatie nodig over op welke manier het sociale netwerk van de tbs-patiënt een rol heeft gespeeld bij het ontstaan van het delict: op welke manier is betrokkene aan slachtoffers gekomen? Kon de tbs-patiënt, indien er problemen ontstonden, terecht bij netwerkleden? Bovendien is het belangrijk te weten of de mensen die ten tijde van het delict een rol in het leven van de tbs-patiënt speelden, nu nog steeds

dezelfde rol vervullen in het netwerk. In de FSNA-methode maken wij gebruik van drie verschillende informatiebronnen:

1. de *dossierstudie*: met behulp van de informatie uit het dossier wordt de voorgeschiedenis van de patiënt beschreven. Er wordt in het dossier specifiek gezocht naar informatie over de delictsituatie en de mogelijke invloed die de mensen in de omgeving van de patiënt hadden op het delictgedrag van de patiënt. Ook wordt er gelet op hoe de patiënt zich tijdens zijn behandeling opstelt in het contact met de mensen in de kliniek en zijn netwerkleden. In kaart wordt gebracht of hier sprake is van delictgerelateerd gedrag. Ten slotte wordt er in het dossier algemene informatie verzameld over de kenmerken van de netwerkleden van patiënt;
2. het *patiënten-interview*: in het patiënteninterview wordt met behulp van een gestructureerde vragenlijst van patiënt informatie verkregen over het netwerk ten tijde van het delict en het huidige en terugkeernetwerk.⁴ Per periode wordt systematisch in kaart gebracht met welke personen in welke contexten de patiënt contacten onderhoudt;
3. het *netwerkleden-interview*: aan de tbs-patiënt wordt om toestemming gevraagd of zijn netwerkleden mogen worden benaderd voor een netwerkonderzoek. Het gaat erom dat juist die mensen geselecteerd worden, die de meest essentiële informatie kunnen verstrekken over de tbs-patiënt. Een belangrijk aspect hierbij is dat de netwerkonderzoeker bepaalt welke mensen er worden bezocht. Aan de netwerkleden worden algemene vragen gesteld over de inhoud van hun relatie met de tbs-patiënt. Er wordt bijvoorbeeld gevraagd of zij na het delict delictsignalen detecteerden bij de tbs-patiënt. Daarnaast wordt in het interview ingegaan op vaardigheden van de patiënt (Heeft het netwerklid bijvoorbeeld vertrouwen dat de patiënt na vrijlating geen alcohol zal gebruiken?).

In de FSNA-methode is bewust gekozen om de netwerkleden te betrekken bij het onderzoek. De netwerkleden van een patiënt zullen hem in sociale situaties en omstandigheden ontmoeten waar de kliniek geen zicht op heeft. Met behulp van deze informatie kan

4 Het terugkeernetwerk is gedefinieerd als de betekenisvolle personen (en hun onderlinge relaties) met wie de patiënt ten tijde van de intramurale fase contact onderhoudt, en de personen met wie hij in de toekomst 'buiten' naar alle waarschijnlijk contact zal krijgen.

beter worden geschat of de patiënt ook in een niet-gecontroleerde omgeving aangeleerde vaardigheden toepast. Een ander voordeel van het benaderen van netwerkleden is dat zij de door de patiënt verstrekte informatie nader kunnen toelichten en eventueel aanvullen. Verderop in het artikel geven we enkele praktijkvoorbeelden van netwerkledeninterviews. De verzamelde informatie (dossier/patiënt/netwerkleden) wordt vervolgens gebruikt om een netwerkdiagnose te stellen over de rol van het terugkeernetwerk in het tegengaan van risicovol gedrag. Op basis van de uitkomsten van het FSNA-onderzoek worden risicomangementsuggesties opgesteld.

Casusbeschrijving

Piet⁵ (fictieve naam⁶) wordt in 1998 op 26-jarige leeftijd veroordeeld tot vier jaar gevangenisstraf, waarvan twee jaar voorwaardelijk, voor verkrachting van een meisje (zes jaar) en een jongen (acht jaar). Het meisje is de dochter van zijn vriendin, de jongen heeft hij leren kennen tijdens het vissen, zijn geliefkoosde hobby naast het voetballen. Zijn vriendin heeft nog een zoon van twaalf jaar, die niet door Piet werd lastiggevallen. Begin 2001 komt Piet onder strikte voorwaarden vrij (onder andere straatverbod, verplichte behandeling, verplicht werk, geen middelenmisbruik). Eind 2002 komen er nieuwe seksuele delicten aan het licht. Er wordt een uitgebreid persoonlijkheidsprofiel van Piet opgesteld. Piet wordt gediagnosticeerd als randpsychotisch. Verder wordt hij omschreven als een narcistische man met psychopate trekken, sterk introvert, sterke afweer van de eigen agressie, hoge interne spanning en gebrekkige remmings- en controlemechanismen, obsessief-compulsieve gedachten en handelingen en weinig zelfreflectie. Hij heeft defensiemechanismen en weerstanden opgebouwd tegen alles wat te maken heeft met (relationele) intimiteit. Hij omschrijft zichzelf als eenzaam, heeft angst voor sociale contacten en vermijdt (intieme) relaties met anderen. Volgens hem is dit het gevolg van eigen seksueel misbruik in zijn jeugd, wat hier verder buiten beschouwing wordt gelaten.

5 Deze casus werd al summier besproken in *Justitiële verkenningen*, thema Seksuele delinquentie (Bogaerts, Daalder e.a., 2005).

6 De casus is zo bewerkt dat herleidbaarheid tot personen niet mogelijk is.

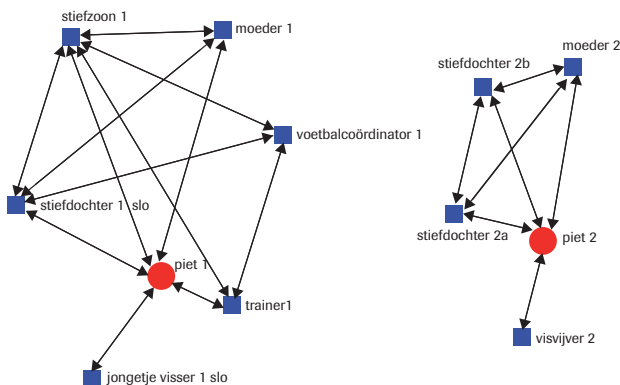
In augustus 2006 wordt aan de gerechtelijke instanties toestemming gevraagd om het gerechtelijke dossier opnieuw te mogen bestuderen. Het dossier bevat naast psychologische en psychiatrische informatie, gedetailleerde informatie over de relaties die Piet tussen 1994 en eind 2002 onderhield. Eerst wordt onderzocht of de dossiergegevens voldoende betrouwbaar en bruikbaar zijn en of de relevante gegevens beschikbaar zijn. Relaties (functioneel) om tot het seksuele misbruik te komen staan centraal. Om de (misbruik)netwerken van Piet tussen 1994 en 1998 én begin 2001 en eind 2002 te reconstrueren en te vergelijken, worden aan de hand van een checklist relevante gegevens verzameld.

De centrale vraagstelling is: 'Welke soort sociale netwerken werd tussen 1994-1998 en 2001-2002 opgebouwd en zijn er tussen beide tijdsintervallen overeenkomsten in netwerkrelaties (misbruikrelaties)?' Het onderzoek wordt uitgevoerd met behulp van het softwarepakket UCINET.⁷

De resultaten

Er zijn overeenkomsten tussen beide tijdsintervallen. Tussen 1994 en 1998 leert Piet een alleenstaande moeder kennen met twee kinderen, een meisje van zes en een zoon van twaalf jaar. Piet begint zijn geliefde hobby vissen opnieuw te beoefenen en wordt hulptrainer in de voetbalclub van zijn 'stiefzootje'. Piet misbruikt het zesjarige dochtertje van zijn vriendin en een jongetje dat hij regelmatig ontmoet bij de visvijver. Piet wordt medio 1998 opgepakt en verblijft tussen 1998 en begin 2001 in de gevangenis. Begin 2001 komt Piet onder voorwaarden vrij en vestigt hij zich in een andere gemeente. Piet leert een alleenstaande vrouw kennen met dit keer twee dochtertjes van zes en acht jaar. Hij pakt het vissen weer op en zoekt ook contact met een plaatselijke voetbalclub. Voordat hij daar een positie kan verwerven, wordt hij echter opgepakt. De moeder heeft namelijk ontdekt dat hij een van de twee dochtertjes heeft misbruikt en geeft hem onmiddellijk aan bij de politie. Piet heeft geen kans gekregen om meer slachtoffertjes te maken.

7 Softwareprogramma voor sociale netwerkanalyse. Je kunt dit programma o.a. gebruiken om relaties tussen personen te visualiseren.

Figuur 2: Netwerken tussen 1994-1998 en begin 2001-2002

Er zijn gelijkenissen tussen beide netwerkrelaties. Piet kiest tweemaal een vrouw met kinderen. Met de hobby vissen van Piet in beide perioden is op zich helemaal niets mis. We moeten ons wel afvragen of de keuze van zijn hobby's (vissen en voetbal) past binnen de voorbereiding van het plegen van het delict. Het feit dat hij in beide perioden ook contact zoekt met een voetbalclub, kan eveneens vanuit die gedachte worden bekeken. Dergelijke patronen, *pathways*, komen namelijk vaak voor bij obsessief-compulsieve persoonlijkheden. In het geval van Piet heeft de Commissie Voorwaardelijke Invrijheidstelling hem geen verbod opgelegd om zich in een straal van bijvoorbeeld 500 meter te begeven van een visvijver of een voetbalveld. Het is overigens de vraag of het opleggen van beperkingen niet kan leiden tot schijnveiligheid. De kans bestaat namelijk dat de persoon een andere hobby en ontmoetingsplaats gaat zoeken. Belangrijk is uiteraard dat hem competenties worden aangeleerd om plaatsen waar hij in contact kan komen met kinderen, te vermijden. Zoals eerder gezegd, maakt het vissen onderdeel uit van het scenario om met kinderen in contact te komen. In beide netwerken (zie figuur 1) bestaat de wederkerige relatie van het vissen alleen bij Piet, omdat niemand anders uit het netwerk contact met dit milieu heeft. Zijn er verbanden te leggen tussen de klinische diagnose (persoonsniveau) en de aard van de netwerkrelaties (contextniveau)? We denken bijvoorbeeld aan:

1. Het construeren van een relatiernetwerk dat het misbruik van kinderen mogelijk maakt. In hoeverre Piet met voorbedachten rade te werk is gegaan, weten we niet. Mocht dit het geval zijn, dan zou dit bijvoorbeeld gerelateerd kunnen worden aan het narcisme en de psychopate trekken: 'Het doel van mijn relaties (de ander wordt niet gezien als subject) is functionele relaties aangaan waarin seksueel misbruik kan plaatsvinden.'
2. Een ander voorbeeld is de herhaling van de partnerkeuze. Piet kiest voor een vrouw met kinderen, waarbij het hebben van kinderen voor hem belangrijk is. Piet voelt zich – zo blijkt ook uit het dossier – veilig in de buurt van kinderen. Hij heeft angst voor contacten en intimiteit met volwassenen, wat wellicht een uiting kan zijn van zijn dwangmatigheid, zijn obsessief-compulsief denken en handelen. De kans is reëel dat Piet over weinig sociale vaardigheden beschikt en zich op persoonlijk vlak niet heeft kunnen ontwikkelen en ontplooiën. Daardoor valt hij snel terug op gekende, primaire pathologische patronen. Om meer inzichten hierin te krijgen zijn face-to-face-interviews en observaties gewenst.

Mispercepties en slapende contacten

In deze paragraaf bespreken we enkele praktijkvoorbeelden van informatie uit de netwerkleden-interviews, gekoppeld aan informatie uit het patiënteninterview. Het gaat om twee individuele specifieke voorbeelden en enkele cijfermatige resultaten.

Misperceptie

In een FSNA-onderzoek wordt standaard in kaart gebracht of de verwachtingen van de patiënt over sociale steun overeenkomen met de verwachtingen van zijn geïnterviewde netwerkleden. Aan de patiënt wordt gevraagd welke mensen hij benadert voor raad en advies, financiële steun, gezelschapssteun, praktische steun en emotionele steun. Aan de netwerkleden wordt gevraagd of ze deze steun daadwerkelijk willen bieden. In de FSNA-methode wordt ervan uitgegaan dat elke misperceptie die de patiënt heeft over de contacten met zijn netwerk, in de toekomst tot stress bij de patiënt en zijn netwerk kan leiden. In het FSNA-eindrapport wordt voor iedere patiënt onderstaande tabel ingevuld.

Tabel 1: Sociale steun

	Doe ik samen dingen mee (gezelschap)	Personen van wie ik straks geld kan lenen (financieel)	Personen van wie ik praktische hulp krijg (praktisch)	Personen van wie ik raad en advies krijg (raad en advies)	Personen met wie ik vertrouwelijke zaken heb besproken (emotioneel)
Van moeder (volgens patiënt)	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee
Van moeder (volgens moeder)	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee
Van broer (volgens patiënt)	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee
Van broer (volgens broer)	Nee	Nee	Misschien	Nee	Nee
Van partner (volgens patiënt)	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Van partner (volgens partner)	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Van vriend (volgens patiënt)	Ja	Nee	Ja	Ja	Ja
Van vriend (volgens vriend)	Ja	Ja	Ja	Nee	Nee

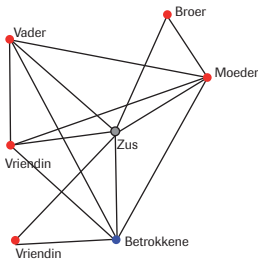
Bovenstaand voorbeeld illustreert dat desbetreffende patiënt de verkeerde verwachtingen heeft over zijn broer. Zijn broer geeft immers aan dat hij op alle gebieden geen steun geeft of in de toekomst wil gaan geven. Ook zien wij bijvoorbeeld dat de verwachtingen van patiënt wel geheel overeenkomen met die van zijn partner. De resultaten van een FSNA-onderzoek worden altijd met de patiënt besproken, waarbij eventueel aanwezige mispercepties ook aan de orde komen. De patiënt weet dan van wie hij daadwerkelijk sociale steun kan verwachten als hij gaat resocialiseren. Ook voor de tbs-kliniek/tbs-behandeling is deze informatie van belang.

Slapende contacten

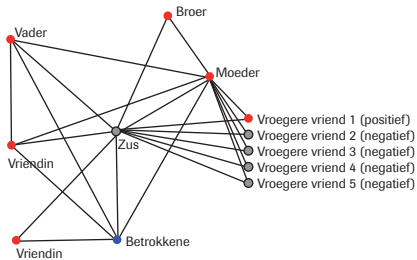
Een van de doelstellingen van de FSNA-methode is te weten met welke mensen de patiënt in het heden geen contact onderhoudt, maar met wie hij in zijn terugkeernetwerk het contact wil herstellen of starten. Om deze zogeheten slapende contacten in kaart te brengen worden de patiënt en zijn netwerkleden in beeld gebracht.

Aan de geïnterviewde netwerkleden wordt bijvoorbeeld gevraagd: 'Hebt u gezamenlijke vrienden met betrokkene?' Een voorbeeld hiervan is hierna weergegeven. In figuur 3 is het netwerk weergegeven dat tijdens het FSNA-onderzoek door de tbs-patiënt is beschreven. Vervolgens illustreert figuur 4 het netwerk dat hij zal aantreffen, aldus zijn netwerkleden. Mensen met één of meer risicovolle kenmerken hebben in de netwerkconfiguraties een grijze kleur. Onder risicovolle kenmerken verstaan we: detentieverleden, drugsgebruik, psychiatrische hulpverleningsgeschiedenis, problematisch alcoholgebruik en financiële problemen.

Figuur 3: Terugkeernetwerk zonder slapende contacten



Figuur 4: Terugkeernetwerk met slapende contacten



In figuur 4 is te zien dat de zus en de moeder in het heden contacten onderhouden met vijf vroegere vrienden van de tbs-patiënt. Een vriend had in het verleden een positieve invloed op het gedrag van betrokkene. Vier vrienden gebruikten vroeger en gebruiken in het heden drugs. Als de tbs-patiënt na terugkeer in de samenleving op bezoek gaat bij zijn zus of moeder, kan hij via hen in contact komen met deze vijf slapende contacten.

Vanuit risicomangementperspectief is het belangrijk om te weten welke mensen in de toekomst van invloed kunnen zijn op het gedrag van de patiënt. Daarom wordt in dit geval met de patiënt besproken hoe hij ermee zal omgaan als hij een vroegere vriend tegenkomt bij een bezoek aan zijn zus.

De netwerkleden-interviews: voorlopige uitkomsten

In de periode 2005-2007 zijn in FPC Van Mesdag 186 netwerkleden voor in totaal 45 FSNA-onderzoeken geïnterviewd, gemiddeld vier á vijf netwerkleden per patiënt. Op basis van de verzamelde interviewgegevens zijn enkele opvallende uitkomsten te noemen. Van de netwerkleden is 64 procent volledig op de hoogte van het delict van de tbs-patiënt, terwijl 36 procent niet precies weet wat hij heeft gedaan. Slechts 28 procent (N=184) van de geïnterviewde netwerkleden is op de hoogte van het ziektebeeld van de patiënt. Daarnaast beschouwt 24 procent (N=184) van de netwerkleden de tbs-patiënt als een psychiatrische patiënt. Niet elke patiënt (eventueel in samenspraak met de kliniek) stelt dus zijn gehele netwerk op de hoogte van het gepleegde delict en/of ziektebeeld. Op basis van deze resultaten is het de vraag of een gedeelte van de netwerkleden in staat zal zijn te signaleren of en wanneer delictrisico kan optreden. Immers, als je niet precies weet wat er met de patiënt aan de hand is, weet je niet waar je op moet letten. Als het gaat om toekomstige sociale steun geeft 60 procent (N=184) van de netwerkleden aan dat de patiënt zo nodig geld van hen kan lenen. 50 procent van de netwerkleden (N=184) is bereid om in de toekomst praktische steun te verlenen (bijvoorbeeld helpen met klussen). Netwerkleden lijken dus sneller geneigd te zijn om de patiënt financieel te steunen dan om praktische steun te verlenen. De netwerkleden werd tijdens het interview gevraagd in hoeverre zij vertrouwen hebben in een delictvrije toekomst van de patiënt. Op een schaal van 1 tot en met 5, waarop score 1 geen vertrouwen is en score 5 heel veel vertrouwen, geven de netwerkleden (N=181) gemiddeld een score van 4 (veel vertrouwen). 89 procent van de geïnterviewde netwerkleden (N=185) denkt over vijf jaar nog steeds een relatie met de tbs-patiënt te onderhouden.

Tot slot

In het tbs-systeem kan SNA als hulpmiddel dienen om per individuele patiënt in kaart te brengen welke netwerkfactoren voor hem risicovol dan wel beschermend zijn. Deze kennis kan worden gebruikt om te bepalen of betrokkene zich bij een eventuele terugkeer in de samenleving in een voor hem risicovolle omgeving gaat

begeven. Mede op basis van informatie uit SNA kunnen indicaties worden gegeven welke risicomanagementinterventies op korte en lange termijn nodig zijn. Ook biedt SNA als sociale diagnostiek een meerwaarde voor de persoonlijke diagnostiek. Op initiatief van enkele tbs-klinieken en het Expertisecentrum Forensische Psychiatrie (EFP) is in september 2007 een tweejarig Forensisch Sociaal Netwerk Analyse-pilotproject gestart. De Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) subsidieert dit project. In de tien participerende Forensische Psychiatrische Centra wordt door maatschappelijk werkers de FSNA-methode toegepast. Doel van dit project is het forensisch maatschappelijk werk te professionaliseren en een bijdrage te leveren aan beter risicomanagement van de patiënt. Na afloop van dit project zal met behulp van de verzamelde data aanvullende informatie kunnen worden gegeven over de mogelijkheden van het toepassen van SNA in het tbs-systeem.

Literatuur

Bartels, A.A.J., M. Spreen

Het sociale-competentiemodel en de sociale-netwerkanalyse in de forensische psychiatrie

In: C. de Ruiter, M. Hildebrand (red.), *Behandelingsstrategieën bij forensisch-psychiatrische patiënten*, Houten, Bohn Stafleu van Loghum, 2005, p. 95-107

Bem, D.J., D.C. Funder

Predicting more of the people more of the time: assessing the personality of situations

Psychological Review, jrg. 85, 1978, p. 485-501

Boer, D.P., S.D. Hart e.a.

Manual for the Sexual Violence Risk-20

Vancouver (BC), British Columbia Institute Against Family Violence, 1997

Bogaerts, S., A.L. Daalder e.a.

Interpersoonlijke vaardigheden bij pedoseksuelen. De kortzichtigheid van attitudeonderzoek

Justitiële verkenningen, jrg. 31, nr. 1, 2005, p. 58-74

Bogaerts, S., T. Poiesz e.a.

Voorkoming en reductie van criminaliteit: te weinig aandacht voor gedragscomponenten

Tijdschrift voor Veiligheid, nr. 6, 2007, p. 51-53

Bourdieu, P.

Le capital social: notes provisoires

Actes de la Recherche en Science Sociales, jrg. 3, nr. 1, 1981, p. 2-3

Burt, R.S.

The social structure of competition

In: N. Nohria, R.G. Eccles (red.), *Networks in organizations*,

Boston, Harvard University Press, 1992

Coleman, J.S.

Foundations of social theory
Boston, Harvard University Press, 1990

Flap, H.

Creation and returns of social capital: a new research program
La Revue Tocqueville/The Tocqueville Review, jrg. XX, 1999, p. 1-21

Kalish, Y., G.L. Robins

Psychological predispositions and network structure: the relationship between individual predispositions, structural holes and network closure
Social Networks, jrg. 28, 2005, p. 56-84.

Lin, N.

Social resources theory
In: E.F. Borgatta, M.L. Borgatta (red.), *Encyclopedia of Sociology*, deel 4, New York, Macmillan, 1992, p. 1936-1942

Lindenberg, S.

Continues in the theory of social productions functions
In: H. Ganzenboom, S. Lindenberg (red.), *Verklarende sociologie: opstellen voor Reinhard Wippler*, Amsterdam, Thesis, 1996, p. 169-184

Lindenberg, S.

Social rationality versus rational egoism
In: J. Turner (red.), *Handbook of sociological theory*, New York,

Kluwer Academic/Plenum, 2001, p. 553-669

Monahan, J.

Predicting violent behaviour, an assessment of clinical techniques
Londen, Sage Library of Social Research, 1981, p. 129-159

Pawson, R., N. Tilley

Realistic evaluation
Londen, Sage, 1997

Philipse, M., C. de Ruiter e.a.

HCR-20. Beoordelen van het risico van gewelddadig gedrag. Versie 2. (HCR-20: Assessing the risk of violence (version 2))
Nijmegen/Utrecht, Prof. mr. W.P.J. Pompestichting/Dr. Henri van der Hoeven Stichting, 2000

Pomp, L.

Zonder (ver)anderen lukt het niet, een onderzoek naar de mogelijkheden tot het opstellen van een theoretisch profiel voor individueel risico assessment
Scriptie sociologie, Rijksuniversiteit Groningen/ Dr. S. van Mesdagkliniek, 2005

Pomp, L., G. Hendriks e.a.

Een blik over de muren
GGzet Wetenschappelijk, jrg. 11, nr. 1/2, 2007, p. 29-53

Spreeen, M.

Sampling personal networks. Statistical inference in ego-graphs
Amsterdam, Thesis Publishers, 1999, ICS-dissertation series

Spreeu, M., L. Pomp e.a.

De methode van sociale netwerk analyse toegepast in het forensisch veld. Enige eerste stappen in forensische psychiatrisch- en cold-case onderzoek

Panopticon, nr. 1, 2006, p. 80-86

Völker, B., F. Driessen

Netwerken, sociaal kapitaal en deviant gedrag. Een netwerk-theoretisch perspectief op criminaliteit

Tijdschrift voor Criminologie, jrg. 45, 2003, p. 271-285

Wasserman, S., K. Faust

Social network analysis, methods and application

Cambridge, Cambridge University Press, 1994

Werff, E. van der, N. Heimeriks

Handleiding sociale netwerk analyse

www.gammasteunpunt.nl/netwerken/index.php

Werkgroep Risicotaxatie**Forensische Psychiatrie**

Handleiding HKT-30, versie 2002.

Risicotaxatie in de forensische psychiatrie

Den Haag, ministerie van Justitie, Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI), 2002

Wie pest wie? Een netwerkbenadering van pesten

*R. Veenstra, G. Huitsing, J.K. Dijkstra en S. Lindenberg**

Dagelijks zijn ongeveer 200 miljoen kinderen en jongeren op de wereld slachtoffer van pesten (zie www.kanderstegdeclaration.org). Het is een complex en serieus probleem dat in alle landen voorkomt. In Nederland hebben we het dan over honderdduizenden kinderen. Pesten is een vorm van agressie waarbij één of meer personen proberen een andere persoon schade toe te brengen. Dat kan door te schoppen of te slaan, maar ook door buiten te sluiten, te schelden of uit te lachen. Kenmerkend aan pesten is dat de macht ongelijk is verdeeld en dat het stelselmatig gebeurt (Olweus, 1978, 1993). Het is iets anders dan plagen, wat vrienden onderling ook wel doen en wat meer incidenteel gebeurt. Pesten heeft gevolgen voor de geestelijke gezondheid en de verdere ontwikkeling van alle betrokkenen. Slachtoffers van pesten ondervinden er schade van, soms voor de rest van hun leven (Kaltiala-Heino, Rimpela e.a., 2000; Kumpulainen en Rasanen, 2000). Maar ook daders van pesten lopen het risico op lange termijn slechter af te zijn (Kaltiala-Heino, Rimpela e.a., 2000; Loeber en Dishion, 1983; Nansel, Craig e.a., 2004; Sourander, Jensen e.a., 2007). Voor onze samenleving als geheel leidt het tot kosten op het terrein van gezondheid, welzijn en justitie en tot een vermindering van de arbeidsproductiviteit (vergelijk Heckman, 2006). Naar pesten is al het nodige onderzoek gedaan (zie voor een overzicht: Espelage en Swearer, 2004; Vreeman en Carroll, 2007). Informatie over pesten wordt standaard verkregen via zelfrapportages.

* Dr. René Veenstra, Gijs Huitsing, dr. Jan Kornelis Dijkstra en prof. dr. Siegwart Lindenberg zijn werkzaam bij de afdeling Sociologie, Rijksuniversiteit Groningen. Correspondentie kan worden gericht tot de eerste auteur: ICS, Grote Rozenstraat 31, 9712 TG Groningen. Telefoon: 050-3636240; e-mail: d.r.veenstra@rug.nl. Dit onderzoek maakt deel uit van TRacking Adolescents' Individual Lives Survey (TRAILS). Deelnemende instellingen aan TRAILS zijn verscheidene disciplinegroepen van het Universitair Medisch Centrum Groningen, de Rijksuniversiteit Groningen, het Erasmus Medisch Centrum Rotterdam, de Radboud Universiteit Nijmegen, de Universiteit Utrecht en het Trimbos Instituut. Hoofdonderzoekers zijn prof. dr. J. Ormel (Universitair Medisch Centrum Groningen) en prof. dr. F.C. Verhulst (Erasmus Medisch Centrum Rotterdam).

Nadeel van deze methode is echter dat geen inzicht wordt gegeven in wie door wie wordt gepest. Bovendien bieden zelfrapportages geen informatie over de rol van het netwerk waarbinnen pesten plaatsvindt. Dit terwijl pesten vaak wordt gezien als een groepsproces (Atlas en Pepler, 1998; Salmivalli, Lagerspetz e.a., 1996). In dit artikel wordt van een nieuwe benadering gebruikgemaakt om pesten te bestuderen, namelijk een netwerkbenadering waarbij specifieke relaties tussen kinderen worden onderzocht. Deze netwerkgegevens over pesten zijn verkregen door scholieren uit het basisonderwijs en voortgezet onderwijs te vragen door wie ze worden gepest (Veenstra, Lindenberg e.a., 2007). Netwerkgegevens geven niet alleen inzicht in wie de daders en slachtoffers zijn van pesten, maar ook in de rol van het netwerk waarbinnen pesten plaatsvindt.

Als theoretisch vertrekpunt voor de bestudering van pesten gaan we uit van een doel-framingbenadering (Lindenberg, 2001, 2006). In deze benadering wordt ervan uitgegaan dat het waarnemen, evalueren en handelen van mensen ten dienste staat van de doelen die zij willen bereiken. Bovendien geeft de theorie aan dat de manier waarop een doel wordt bereikt, mogelijk wordt beïnvloed door andere doelen die tegelijkertijd zijn geactiveerd. Pesten is een vorm van strategisch handelen gericht op het domineren van anderen en het verkrijgen van status binnen de groep. Naast status is ook affectie een belangrijk doel voor jongeren (Hawley, 2003; Jarvinen en Nicholls, 1996; Lindenberg, 2001; Oldehinkel, Rosmalen e.a., 2007). Jongeren die dominant willen zijn (een manier om naar status te streven), zullen er doorgaans wel rekening mee houden dat dit niet ten koste gaat van het verkrijgen van affectie.

Deze theoretische benadering geldt als leidraad voor het onderzoek in dit artikel. In het eerste deel van dit artikel wordt ingegaan op de relatie tussen dader en slachtoffer en wordt gekeken naar de voorkeur van pesters voor bepaalde slachtoffers. De vraag is hier: waarom worden slachtoffers van pesten meestal niet door anderen geholpen? In het tweede deel van dit artikel wordt naar de invloed van de klassencontext op de acceptatie van pesten gekeken. De vraag die in dat deel centraal staat, luidt als volgt: maakt het wat uit voor de acceptatie van pesten als juist de populaire kinderen pesten? In het derde deel van dit artikel wordt ingegaan op groepsaspecten van pesten met als vraag: wanneer helpt zelfs de verdediging van slachtoffers door anderen niet of nauwelijks? De discussie

gaat in op de potentie van de netwerkbenadering voor het tegengaan van pesten.

De relatie tussen pesten, acceptatie en afwijzing

Pesters zijn vaak niet geliefd, maar toch grijpen klasgenoten niet snel in wanneer er wordt gepest. De vraag is waarom klasgenoten pesten laten gebeuren. Op basis van de doel-framingtheorie (Lindenberg, 2001, 2006) verwachten we dat hier een aantal verklaringen voor is (zie ook: Veenstra, Lindenberg e.a., in voorbereiding). Zo maakt het doel om dominant te zijn pesters scherp in het waarnemen van zwakte in anderen. Ze hebben een duidelijke voorkeur voor leerlingen die eruit liggen bij de rest van de klas. Verder is het waarschijnlijk dat de afwijzing van pesters vooral gebeurt door degenen die potentieel slachtoffer van hen zijn, maar dat zijn vaak niet de leerlingen die het meest effectief weten op te treden tegen pesters. Omdat pesters, zoals hiervoor beschreven, streven naar status zonder dat dit ten koste gaat van affectie, ligt het voor de hand dat pesters de klas opdelen in potentiële bronnen voor affectie (belangrijke anderen) en potentiële bronnen voor dominantie (slachtoffers om wie de belangrijke anderen niet geven).

Om deze verklaringen te testen hebben we gebruikgemaakt van een sociale netwerkvragenlijst, afgenomen bij 481 leerlingen afkomstig uit 26 basisschoolklassen (gemiddelde leeftijd: 10,5 jaar). Aan alle leerlingen vroegen we wie ze zelf pestten en door wie ze werden gepest. Daarbij vroegen we naar vijf verschillende vormen van pesten, waardoor we inzicht kregen in fysiek, verbaal en relationeel pesten. Via deze vragen konden we betrouwbare schalen opstellen voor pesters en slachtoffers (Cronbachs alfa's waren .87 of hoger). Behalve naar pesten vroegen we ook welke klasgenoten geaccepteerd of juist afgewezen waren, dat wil zeggen, leerlingen die vaak werden genoemd als beste vriend dan wel als helemaal niet leuk (Kupersmid en Coie, 1990).

Van belang is verder dat al deze netwerkvragen voor zowel de eigen als de andere sekse werden gesteld. Het bleek dat jongens in het algemeen meer pestten dan meisjes, maar dat meisjes even vaak slachtoffer waren van jongens als van de eigen sekse. Dus in slachtofferschap was er geen sekseverschil (zie ook: Espelage, Mebane e.a., 2004; Solberg en Olweus, 2003; Veenstra, Lindenberg e.a., 2005).

Tabel 1: Pesten door jongens en meisjes gericht op de eigen of de andere sekse: relatie met afwijzing door jongens en meisjes (N=481)*

	Afwijzing door jongens		Afwijzing door meisjes	
	Jongens zijn slachtoffer	Meisjes zijn slachtoffer	Jongens zijn slachtoffer	Meisjes zijn slachtoffer
Pester				
Jongen	.39 (.12)**	-.01 (.11)	.02 (.09)	.41 (.09)**
Meisje	.58 (.20)**	.06 (.19)	.31 (.17)~	.39 (.09)**

* Resultaten van Tobit-regressieanalyse.

** $p < .01$

~ $p < .10$

We zien in tabel 1 dat pesters alleen worden afgewezen door degenen voor wie ze een bedreiging vormen. Wanneer jongens hun eigen sekse tot doelwit nemen, is dat gerelateerd aan afwijzing door jongens ($b = .39$, $t(480) = 3.28$, $p < .01$), maar niet door meisjes. Wanneer jongens de andere sekse tot doelwit nemen, is dat gerelateerd aan afwijzing door meisjes ($b = .41$, $t(480) = 4.37$, $p < .01$), maar niet door jongens. Wanneer meisjes hun eigen sekse pesten, hangt dat samen met afwijzing door meisjes ($b = .39$, $t(480) = 4.37$, $p < .01$), en wanneer ze jongens pesten, is dat gerelateerd aan afwijzing door jongens ($b = .58$, $t(480) = 2.91$, $p < .01$). Er is één effect dat we niet hadden verwacht: meisjes die jongens pesten, worden ook afgewezen door hun eigen sekse ($b = .31$, $t(480) = 1.81$, $p = .07$), maar voor de rest zien we precies wat we hadden verwacht: de dreiging van pesten is selectief.

Tabel 2: Jongens en meisjes die gepest worden door de eigen of de ander sekse: relatie met acceptatie door jongens en meisjes (N=481)*

	Acceptatie door jongens		Acceptatie door meisjes	
	Gepest door jongens	Gepest door meisjes	Gepest door jongens	Gepest door meisjes
Slachtoffer				
Jongen	-.32 (.08)**	-.03 (.09)	-.19 (.12)	-.11 (.08)
Meisje	.13 (.15)	-.07 (.10)	.10 (.16)	-.21 (.12)~

* Resultaten van Tobit-regressieanalyse.

** $p < .01$

~ $p < .10$

Uit tabel 2 valt op te maken dat pesters kien zijn in het uitkiezen van hun slachtoffers. Ingegeven door de doel-framingtheorie hadden we verwacht dat pesters bij het uitkiezen van slachtoffers van de eigen sekse opletten of ze bij hun eigen sekse laag scoren op acceptatie. We zien inderdaad dat jongens die gepest worden door andere jongens, laag scoren op acceptatie ($b = -.32$, $t(480) = -3.88$, $p < .01$) en dat

hetzelfde opgaat voor meisjes ($b = -.21$, $t(480) = -1.67$, $p = .10$). Elders gaan we meer uitgebreid in op de relatie tussen pesten en afwijzing door leeftijdsgenoten (Veenstra, Lindenberg e.a., in voorbereiding). Voor dit artikel is het belangrijk om te constateren dat netwerk-vragen het toestaan om analyses uit te splitsen naar de sekse van de dader (de pester is een jongen of een meisje), het slachtoffer (degene die wordt gepest, is een jongen of een meisje) en de beoordelaar (acceptatie en afwijzing door jongens dan wel meisjes).

Populaire leerlingen en acceptatie van pesten

Tot dusverre is met behulp van netwerkgegevens gekeken naar specifieke configuraties van daders en slachtoffers van pesten. In het tweede deel van dit artikel willen we nagaan in hoeverre het netwerk waarbinnen pesten plaatsvindt (hier: de klas), ertoe doet bij het beoordelen van gedrag door medeleerlingen. Pesten leidt in het algemeen tot afkeuring (Veenstra, Lindenberg e.a., 2005). Eerder onderzoek heeft ook laten zien dat de afkeuring afhankelijk is van wat de meerderheid doet. Pesters scoren minder laag op affectie (acceptatie door klasgenoten) in klassen waar veel wordt gepest (Chang, 2004; Sentse, Scholte e.a., 2007). In deze klassen is het pestgedrag blijkbaar een norm en daardoor worden pesters meer geaccepteerd. Maar is het belangrijk wat de 'massa' vindt of juist wat de 'elite' vindt? Op basis van de doel-framingtheorie wordt het aannemelijk dat hier ook andere doelen een rol spelen, vooral status. Imiteren van gedrag van de elite wordt zelf als statusverhogend gezien (Cialdini en Richardson, 1980). Het is waarschijnlijk dat pesten vooral dan acceptabel (of minder onacceptabel) wordt, als populaire kinderen zelf pesten. Dat houdt dus in dat het niet zo belangrijk is wat de meerderheid doet, maar wat de populaire kinderen doen. Om dat te onderzoeken zijn we de effecten van pesten op acceptatie door leeftijdsgenoten nagegaan bij ruim drieduizend leerlingen (gemiddelde leeftijd: 14,0 jaar) afkomstig uit 172 klassen voor voortgezet onderwijs (Dijkstra, Lindenberg e.a., in druk; Oldehinkel, Rosmalen e.a., 2007). In deze deelstudie wilden we nagaan hoe het pestgedrag van de hele klas (klassennorm), de populaire leerlingen (populairnorm) of de niet-populaire leerlingen (niet-populairnorm) van invloed is op de relatie tussen pesten en acceptatie. We vonden dat naarmate er in een klas meer werd gepest, de relatie tussen pesten en acceptatie minder negatief was. Dat lijkt op een

effect van de klassennorm. Echter, toen we de klassennorm gingen uitsplitsen naar wat populaire en niet-populaire leerlingen doen, bleek dat het negatieve effect van pesten alleen werd afgezwakt in klassen waar de populaire leerlingen pestten en niet in klassen waar de niet-populaire leerlingen pestten.

Tabel 3: Invloed van pesten op individueel niveau op acceptatie door leeftijdsgenoten, in interactie met pesten door niet-populaire en populaire leerlingen (N=3312)*

Variabele	B	SE	t
Sekse (1 = jongen)	-.01	.04	0.40
Individueel pesten	-.10	.04	2.43**
Niet-populairnorm pesten	-.20	.08	2.59**
Individueel pesten × niet-populairnorm pesten	.00	.01	0.17
Populairnorm pesten	-.06	.06	1.04
Individueel pesten × populairnorm pesten	.03	.01	2.58**

* Resultaten van multiniveauanalyse.

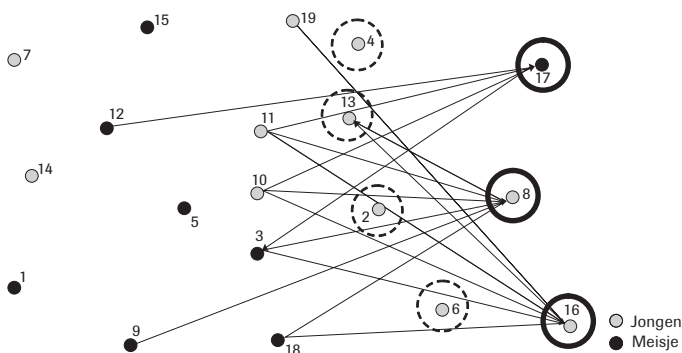
** $p < .01$. In analyses is gecontroleerd voor interacties met geslacht.

In tabel 3 zijn de bevindingen weergegeven. Uit de analyses blijkt dat pesten negatief gerelateerd is aan acceptatie door leeftijdsgenoten ($b = -.10$, $t(3310) = 2.43$, $p < .01$). Vervolgens blijkt dat dit effect niet wordt beïnvloed door de mate waarin niet-populaire kinderen pesten ($b = .00$, $t(3310) = 0.17$, $p = .90$), maar wel door het pestgedrag van populaire kinderen ($b = .03$, $t(3310) = 2.67$, $p < .01$). Dat wil zeggen dat als populaire leerlingen meer pesten, het negatieve effect van pesten op acceptatie wordt afgezwakt. Het lijkt er dus op dat het de populaire leerlingen zijn die bepalen of het effect van pesten meer of minder negatief uitpakt. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het niveau van acceptatie over de hele linie lager ligt in klassen waar de populaire leerlingen veel pesten. Het mag dan zo zijn dat deelname van populaire leerlingen aan pesten de scherpe randjes van dat negatieve gedrag afhaalt omdat het samenhangt met een populaire status, voor de klas als geheel schaadt het pestgedrag van de populaire leerlingen de mate waarin er positieve relaties in de klas tot stand komen (zie verder Dijkstra, Lindenberg e.a., in druk). Deze uitkomsten laten zien dat informatie over de gehele groep meer inzicht geeft in pesten. Waar in bovengenoemde studie de focus lag op de positie (hiërarchie) van pesters in de groep en het effect van hun positie op de waardering van pesten, richten we ons in het derde deel van het artikel op de locatie (plek) van zowel pesters als andere betrokkenen bij pesten in het netwerk.

Groepspectief op pesten

Bij pesten gaat het niet alleen om de relatie tussen pester en slachtoffer. Pesters kunnen elkaar steunen en zelfs door 'assistenten' worden geholpen. Slachtoffers kunnen ook elkaar steunen en zelfs door niet-slachtoffers worden verdedigd. Op deze manieren kan pesten een groepsproces worden. Populaire pesters kunnen nog meer status verwerven door elkaar te steunen. Immers, zoals eerder vermeld, als leerlingen worden gesteund door een populair iemand gaat hun eigen status omhoog (Cialdini en Richardson, 1980). Hetzelfde effect is te verwachten voor populaire jongeren die niet zelf pesten maar pesters assisteren (dus toekijken en steun betuigen). Een groep populaire jongeren die bestaat uit pesters en hun assistenten, kan elkaar ook affectie geven, zodat de populaire jongeren zich niets van de afkeuring van de niet-populaire jongeren hoeven aan te trekken. Om te voorkomen dat ze affectie verliezen, hoeven ze dan niet eens nauwkeurig op te letten dat de slachtoffers worden afgewezen. Immers, de niet-populaire jongeren zijn voor de affectie van de jongeren in de populaire groep niet relevant. Hoe kunnen we dit empirisch beproeven? De sociale netwerkvragenlijst en geavanceerde netwerk analyses stellen ons in staat om groepsprocessen met betrekking tot pesten zichtbaar te maken. Als voorbeeld voeren we een netwerk analyse uit op een van de basisschoolklassen uit het eerste deel van dit artikel (zie voor een uitleg van de gebruikte analyse methode: Huitsing, Veenstra e.a., in voorbereiding).

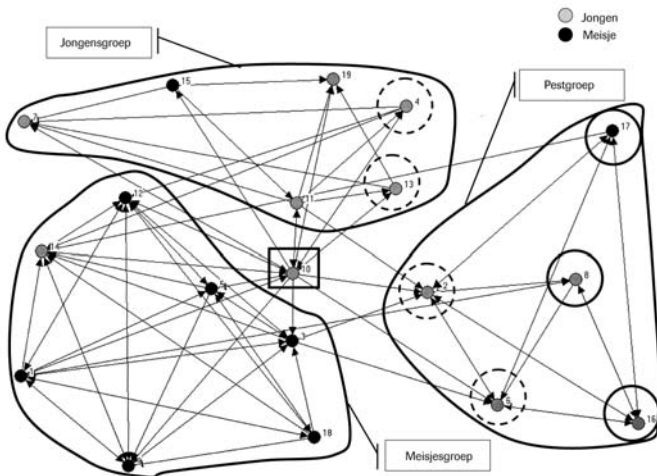
Figuur 1: Wie begint er met pesten? Nominaties voor pesters (en assistenten) gegeven door slachtoffers: de drie pesters zijn aangeduid met een doorgetrokken cirkel, de vier assistenten met een stippelijijn



In figuur 1 zien we dat in deze klas drie pesters en vier 'assistenten' kunnen worden geïdentificeerd. Wanneer slachtoffers aangaven gepest te worden, werd meestal een van deze drie pesters genoemd als dader.

Het verdedigingsnetwerk van dezelfde klas (figuur 2) is meer gecompliceerd. We vonden een jongensgroep met vooral asymmetrische verdedigingsrelaties, een meisjesgroep met doorgaans wederzijdse verdedigingsrelaties en een groep met de pesters met eveneens wederzijdse verdedigingsrelaties. Tot slot had één leerling (nummer 10) verdedigingsrelaties met alle drie de groepen. Hoe kan het dat de slachtoffers wel worden verdedigd, terwijl de pesters toch geen risico op verlies van affectie willen lopen? Volgens de doel-framingtheorie moet het antwoord worden gezocht in het verschil in populariteit tussen de groepen. Inderdaad zien wij hier een groot verschil. Leden van de pestgroep zijn vele malen populairder dan leden van de twee andere groepen: de populariteit van de jongensgroep is gemiddeld .037, van de meisjesgroep .050, maar die van de pestgroep is .446. De vijf hoogste populariteitscores (van .28 tot .67) in deze klas zijn voor de vijf leden van de pestgroep. Door elkaar te steunen verliezen de leden van de pestgroep dus geen affectie van belangrijke anderen, zelfs als hun slachtoffers worden verdedigd.

Figuur 2: Wie helpt er als je wordt gepest? Nominaties voor verdedigers gegeven door slachtoffers. De klas valt uiteen in drie verdedigingsnetwerken. Eén leerling is verbonden met alle groepen



Conclusie en discussie

De bevindingen in dit artikel laten zien dat voor het bestuderen van pesten twee dingen belangrijk zijn. Ten eerste moet goed rekening worden gehouden met doelen (en vooral met status en affectie als doelen), en ten tweede zijn netwerkgegevens onontbeerlijk. Niet alleen bieden netwerkgegevens inzicht in wie door wie wordt gepest, maar ook onder welke omstandigheden pesten meer of minder geaccepteerd is, en wat de rol is van verschillende locaties die jongeren in het sociale netwerk innemen.

Door de combinatie van verwachtingen uit de doel-framingtheorie en de netwerkvragen over pesten vonden wij aanwijzingen dat pesters hun slachtoffers strategisch uitkiezen. Pesters willen zowel status als ook affectie realiseren. Hun behoefte aan dominantie richten zij niet op alle klasgenoten, maar vooral op degenen die zelden door anderen zullen worden verdedigd. Hierdoor verliezen zij weinig affectie door het pesten. Als pesters populair zijn, kunnen ze als groep zelfs slachtoffers uitkiezen die worden verdedigd. Verlies van goedkeuring door weinig populaire kinderen maakt hun dan niet veel uit. Maar hoe staat het met de lange termijn? Kunnen pesters dan wel nadelige gevolgen ondervinden? Uit eerder onderzoek is bekend dat pesters een groter risico lopen om betrokken te geraken bij delinquentie, criminaliteit of alcoholmisbruik (Sourander, Jensen e.a., 2007). In dit opzicht stellen Haynie, Nansel e.a. (2001) dat: 'bullying might allow children to achieve their immediate goals without learning socially acceptable ways to negotiate with others, resulting in persistent maladaptive patterns' (p. 31). Dus vanuit het oogpunt van beleid is het belangrijk iets tegen pesten te doen, niet alleen ten behoeve van de slachtoffers, maar ook ten behoeve van de pesters zelf. Wat volgt uit onze studies voor mogelijke maatregelen tegen pesten?

Dat pesters in staat zijn om anderen te domineren, is een belangrijke drijfveer voor hen. Uit onze studie komen echter ook aanwijzingen naar voren dat pesters ervoor waken dat hun gedrag een duidelijke afkeuring van belangrijke anderen oproept. Hieruit kan worden afgeleid dat wanneer pesters veel sterker verworpen zouden worden door hun klasgenoten, het pesten dan waarschijnlijk zal afnemen, zelfs voor leerlingen die sterk willen domineren. De leerkracht kan daarbij een belangrijke rol spelen door pesten af te keuren en een structuur te bieden waarin van leerlingen steeds wordt geëist dat

ze zich gedragen en waarin positief gedrag wordt bekrachtigd (Van Lier, Vuijk e.a., 2005).

Als leerkrachten het gedrag van de klas willen beïnvloeden, dan lijkt deze studie uit te wijzen dat het belangrijk is om daarbij rekening te houden met de positie van pesters in het netwerk; dat wil zeggen of ze al dan niet populair zijn in de klas. In het basisonderwijs geldt nog dat geliefd en populair zijn (in het Engels: *sociometric popularity* en *perceived popularity*) goed samengaan en dat vooral positieve kenmerken (anderen helpen, er leuk uitzien, goed zijn in sport) bijdragen aan populariteit. In het voortgezet onderwijs zien we steeds meer dat populaire leerlingen niet echt geliefd zijn, maar dat ze vooral nadrukkelijk aanwezig zijn (Cillessen en Rose, 2005). Dat opvallen bereiken ze niet alleen door positieve, maar ook door negatieve gedragingen, zoals agressie, delinquentie, roken en drinken (Dijkstra, 2007). Er zijn echter voorbeelden van succesvolle interventies waarbij op de populaire leerlingen wordt ingezet om algemeen negatief gedrag tegen te gaan (Campbell, Starkey e.a., 2008).

Naast de positie zijn ook de plek in het netwerk en de rol die jongeren hebben in het pestproces, belangrijk voor het verklaren van pesten (bijvoorbeeld pester of assistent). Dergelijke netwerkgegevens over schoolklassen kunnen nieuwe inzichten over pesten opleveren. Ten eerste is het mogelijk om na te gaan of schoolklassen bestaan uit verschillende groepen. In onze voorbeeldklas zagen we dat jongens en meisjes elk afzonderlijk een groep vormden. Interessant is verder dat we zagen dat pesters samen ook een groep vormden (zie ook Salmivalli, Huttunen e.a., 1997). Ten tweede maken deze bevindingen duidelijk op welke manier jongeren verschillende rollen tegelijkertijd kunnen vervullen, zogeheten hybride rollen (Goossens, Olthof e.a., 2006; Salmivalli, Lagerspetz e.a., 1996). Op basis van dit voorbeeldnetwerk met populaire pesters wordt duidelijk dat het pesten gericht is op andere groepen, maar het verdedigen beperkt is tot de eigen groep. Met andere woorden, het vervullen van twee rollen tegelijkertijd (in dit voorbeeld pester en verdediger) duidt niet op grillig, maar juist op voorspelbaar, *ingroup-outgroup*-gedrag: pesten van de andere groepen en verdedigen van de eigen groep (Gini, 2006, 2007).

Door netwerkgegevens over schoolklassen te verzamelen (en daarbij rekening te houden met status- en affectieaspecten) kunnen leerkrachten beter worden geïnformeerd over de positieve en negatieve relaties in hun klas. Vaak weten leerkrachten redelijk goed

wanneer er fysiek wordt gepest, maar in relationeel pesten, zoals iemand buitensluiten, hebben leerkrachten beduidend minder inzicht (Bauman en Del Rio, 2006; Yoon, Barton e.a., 2004). In het algemeen denken we dat het belangrijk is om ouders, leerkrachten, overblijfskrachten en anderen die met jongeren omgaan, inzicht te geven in hoe pesten ontstaat en hoe pesten effectief kan worden tegengegaan.

Via gerichte netwerkanalyse lijkt het mogelijk beter inzicht te krijgen in de relaties tussen verschillende leerlingen die bij pesten betrokken zijn. Ook biedt het mogelijkheden om de rol van verschillende groepen binnen de klas in kaart te brengen. Daarbij kan ook worden nagegaan welke rol populaire leerlingen spelen bij pesten. Via de netwerken van pesten kan ook worden nagegaan waar in het netwerk interventies hun effect hebben. Als door een interventie het pesten met een kwart afneemt, zijn de effecten dan overal in het netwerk waarneembaar? Werkt een interventie alleen bij kinderen die veel vrienden om zich heen hebben, of werkt deze ook bij kinderen die vrij geïsoleerd zijn? Meer inzicht in dat soort vragen is van groot belang. Talrijke kinderen en jongeren zijn slachtoffer van pesten. Echter niet alleen zij, maar ook hun klasgenoten hebben vaak langdurig hinder van de negatieve relaties in de klas. Nadelige gevolgen zijn er ook voor de daders zelf. Pesten blijkt vaak een voorbode van ander probleemgedrag. Inzicht in pesten is daarom noodzakelijk om de nadelige gevolgen voor slachtoffers, daders en de samenleving als geheel te bestrijden. Een netwerkbenadering biedt hierbij de mogelijkheid om kennis van en inzicht in pesten te vergroten.

Literatuur

Atlas, R.S., D.J. Pepler

Observations of bullying in the classroom

Journal of Educational Research, jrg. 92, 1998, p. 86-99

Bauman, S., A. Del Rio

Preservice teachers' responses to bullying scenarios: comparing

physical, verbal, and relational bullying

Journal of Educational Psychology, jrg. 98, 2006, p. 219-231

Campbell, R., F. Starkey e.a.

An informal school-based peer-led intervention for smoking pre-

vention in adolescence (ASSIST): a cluster randomised trial

Lancet, 10 mei, 2008, p. 1556-1557

Chang, L.

The role of classrooms norms in contextualizing the relations of children's social behaviors to peer acceptance

Developmental Psychology, jrg. 5, 2004, p. 691-702

Cialdini, R.B., K.D. Richardson

Two indirect tactics of impression management: basking and blasting

Journal of Personality and Social Psychology, jrg. 39, 1980, p. 406-416

Cillessen, A.H.N., A.J. Rose

Understanding popularity in the peer system

Current Directions in Psychological Science, jrg. 14, 2005, p. 102-105

Dijkstra, J.K.

Status and affection among (pre)adolescent peers and their relation with antisocial and prosocial behavior

Groningen, ICS, 2007

Dijkstra, J.K., S. Lindenberg e.a.

Beyond the class norm: bullying behavior of popular adolescents and its relation to peer acceptance and rejection

Journal of Abnormal Child Psychology, in druk

Espelage, D.L., S.E. Mebane e.a.

Gender differences in bullying:

moving beyond mean level differences

In: D.L. Espelage, S.M. Swearer (red.), *Bullying in American schools: a social-ecological perspective on prevention and intervention*, Mahwah (NJ), Erlbaum, 2004, p. 15-35

Espelage, D.L., S.M. Swearer (red.)

Bullying in American schools: a social-ecological perspective on prevention and intervention Mahwah (NJ), Erlbaum, 2004

Gini, G.

Social cognition and moral cognition in bullying: what's wrong? Aggressive Behavior, jrg. 32, 2006, p. 528-539

Gini, G.

Who is blameworthy? Social identity and inter-group bullying School Psychology International, jrg. 28, 2007, p. 77-89

Goossens, F.A., T. Olthof e.a.

New participant role scales: comparison between various criteria for assigning roles and indications for their validity

Aggressive Behavior, jrg. 32, 2006, p. 343-357

Hawley, P.H.

Prosocial and coercive configurations of resource control in early adolescence: a case for the well-adapted Machiavellian

Merrill-Palmer Quarterly, jrg. 49, 2003, p. 279-309

Haynie, D.L., T. Nansel e.a.

Bullies, victims, and bully/victims: distinct groups of at-risk youth

Journal of Early Adolescence, jrg. 21, 2001, p. 29-49

Heckman, J.J.

Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children

Science, jrg. 312, 2006, p. 1900-1902

Huitsing, G., R. Veenstra e.a.

Bullying in schools: participant roles from a social network perspective

In voorbereiding. Beschikbaar op www.gmw.rug.nl/~veenstra

Jarvinen, D.W., J.G. Nicholls

Adolescents' social goals, beliefs about the causes of social success, and satisfaction in peer relations

Developmental Psychology, jrg. 32, 1996, p. 435-441

Kaltiala-Heino, R., M. Rimpelä e.a.

Bullying at school – an indicator of adolescents at risk for mental disorders

Journal of Adolescence, jrg. 23, 2000, p. 661-674

Kumpulainen, K., E. Rasanen

Children involved in bullying at elementary school age: their psychiatric symptoms and deviance in adolescence. An epidemiological sample

Child Abuse & Neglect, jrg. 24, 2000, p. 1567-1577

Kupersmidt, J.B., J.D. Coie

Preadolescent peer status, aggression, and school adjustment as predictors of externalizing problems in adolescence

Child Development, jrg. 61, 1990, p. 1350-1362

Lier, P.A.C. van, P. Vuijk e.a.

Understanding mechanisms of change in the development of antisocial behavior: the impact of a universal intervention

Journal of Abnormal Child Psychology, jrg. 33, 2005, p. 521-535

Lindenberg, S.

Social rationality versus rational egoism

In: J.H. Turner (red.), *Handbook of sociological theory*, New York, Plenum, 2001, p. 635-668

Lindenberg, S.

Prosocial behavior, solidarity, and framing processes

In: D. Fetchenhauer, A. Flache e.a. (red.), *Solidarity and prosocial behavior. An integration of sociological and psychological perspectives*, Berlin, Springer, 2006, p. 23-43

Loeber, R., T.J. Dishion

Early predictors of male delinquency. A review

Psychological Bulletin, jrg. 94, 1983, p. 68-99

Nansel, T.R., W. Craig e.a.

Cross-national consistency in the relationship between bullying

behaviors and psychosocial adjustment

Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine, jrg. 158, 2004, p. 730-736

Oldehinkel, A.J., J.G.M.

Rosmalen e.a.

Being admired or being liked: classroom social status and depressive problems in early adolescent girls and boys

Journal of Abnormal Child Psychology, jrg. 35, 2007, p. 417-427

Olweus, D.

Aggression in the schools: bullying and whipping boys

Washington (DC), Hemisphere, 1978

Olweus, D.

Bullying at school: what we know and what we can do

Oxford, Blackwell, 1993

Salmivalli, C., A. Huttunen e.a.

Peer networks and bullying in schools

Scandinavian Journal of Psychology, jrg. 38, 1997, p. 305-312

Salmivalli, C., K. Lagerspetz e.a.

Bullying as a group process: participant roles and their relations to social status within the group

Aggressive Behavior, jrg. 22, 1996, p. 1-15

Sentse, M., R. Scholte e.a.

Person-group dissimilarity in involvement in bullying and its relation with social status

Journal of Abnormal Child Psychology, jrg. 35, 2007, p. 1009-1019

Solberg, M.E., D. Olweus

Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully Victim Questionnaire

Aggressive Behavior, jrg. 29, 2003, p. 239-268

Sourander, A., P. Jensen e.a.

Childhood bullies and victims and their risk of criminality in late adolescence: the Finnish from a boy to a man study

Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine, jrg. 161, 2007, p. 546-552

Veenstra, R., S. Lindenberg, e.a.

Bullying and victimization in elementary schools: a comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents

Developmental Psychology, jrg. 41, 2005, p. 672-682

Veenstra, R., S. Lindenberg e.a.

The dyadic nature of bullying and victimization: testing a dual perspective theory

Child Development, jrg. 78, 2007, p. 1843-1854

Veenstra, R., S. Lindenberg e.a.

The complex nature of acceptance and rejection of bullying: a goal-framing approach with attention to status, affection, and sex differences

In voorbereiding. Beschikbaar op www.gmw.rug.nl/~veenstra

Vreeman, R.C., A.E. Carroll

A systematic review of school-based interventions to prevent bullying

Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine, jrg. 161, 2007, p. 78-88

Yoon, J.S., E. Barton e.a.

Relational aggression in middle school: educational implications of developmental research

Journal of Early Adolescence, jrg. 24, 2004, p. 303-318

Sociale netwerken en jeugdcriminaliteit

*J. Broekhuizen, F.M.H.M. Driessen en B. Völker**

In de criminologie is al heel lang bekend dat de sociale interactiepartners van jongeren een belangrijke rol spelen in hun criminele gedrag. Al in de jaren dertig toonden Shaw en McKay (1931) in de Verenigde Staten aan dat meer dan 80 procent van de jonge criminelen die voor de rechter kwamen, samen met anderen een delict had gepleegd. Sindsdien is er in de criminologie altijd veel belangstelling geweest voor de rol van de peers (overzicht Warr, 2002) en ook in Nederland is in verscheidene onderzoeken aandacht besteed aan het belang van vriendschapsnetwerken voor delinquent gedrag. Dat gebeurde zowel in etnografisch onderzoek¹ als in onderzoek dat meer kwantificerend en op een grotere schaal jeugdcriminaliteit en netwerken bestudeert.²

Voorts is in een aantal criminologische studies aandacht besteed aan de manier waarop criminelen hun netwerken gebruiken en nodig hebben om hun criminele activiteiten te kunnen ontplooiën.³ En ook om criminaliteit tegen te gaan wordt de sociale netwerktheorie als hulpmiddel ingezet (zie Pomp, Bogaerts en Spreen elders in dit nummer).

Criminologische inzichten over het belang van peers voor crimineel gedrag enerzijds en netwerktheoretische inzichten anderzijds zijn daarnaast ook samengebracht om het ontstaan van criminaliteit

* Drs. Jolijn Broekhuizen is werkzaam bij de Gemeente Amsterdam Dienst Onderzoek en Statistiek en voorheen bij Bureau Driessen. Dr. Frans Driessen is directeur van Bureau Driessen in Utrecht. Prof. dr. Beate Völker is als bijzonder hoogleraar Sociologische determinanten van prosociaal gedrag verbonden aan de faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

1 Zie bijvoorbeeld Sansone (1992), Rood-Pijpers, Rovers e.a. (1995) en Van San (1998).

2 Voorbeelden daarvan zijn het onderzoek van Baerveldt, Vermande e.a. (2000); Baerveldt, Van Rossem e.a. (2003), het NSCR-schoolproject (Weerman en Bijleveld, 2007), het zogenoemde TRAILS-project (Veenstra e.a., zie elders in dit nummer) en het onderzoek van Politie en Wetenschap naar criminele jongeren (Broekhuizen en Driessen 2006a, 2006b, 2007).

3 Zie bijvoorbeeld Haynie (2001), McAndrew (2000), Kleemans, Van den Berg e.a. (1998) en Fijnaut, Bovenkerk e.a. (1995).

te verklaren (Driessen, Völker e.a., 2002, Völker en Driessen, 2003). Sociale netwerken worden dan niet zozeer gezien als een middel om crimineel gedrag te faciliteren, maar vooral als een terrein van interactie tussen en wederzijdse beïnvloeding door individuen met crimineel gedrag als mogelijk gevolg. In dit artikel wordt dieper op dit vraagstuk ingegaan door te onderzoeken hoe sociale netwerken van invloed zijn op crimineel gedrag.⁴

Dat de criminaliteit van jongeren samenhang vertoont met de criminaliteit in hun sociale netwerken, wordt inmiddels breed geaccepteerd, maar jeugdcriminaliteit wordt traditiegetrouw toch vaker in verband gebracht met andere criminogene factoren.⁵ Zo wordt meestal gewezen op het belang van de sociaaleconomische achterstelling (straintheorie; zie Kornhauser, 1978; Merton, 1957; Cloward en Ohlin, 1960), op de invloed van een slechte band met en onvoldoende controle door de ouders (Nye, 1958; Hirschi, 1969; Rutenfrans en Terlouw, 1994; Roelofs e.a., 2006), op het belang van de verkeerde normen en waarden (Sansone, 1992; Bovenkerk, 1992; Van Gemert, 1998; Dagevos, 2001), en ook op de aanleg (Buikhuisen, 1979; Blackburn, 1993; Prins, 1999; Popma, 2006) voor een criminele ontwikkeling van jongeren. Voor een beoordeling van de hypothese dat de sociale omgeving voor de ontwikkeling van criminaliteit van belang is, moet de hypothese derhalve worden afgezet tegen het effect van deze andere factoren.

De volgende onderzoeksvragen staan hier centraal:

- *Onderzoeksvraag 1:* in hoeverre zijn de verschillende sociale netwerken waarin een scholier zich begeeft, van invloed op diens criminele gedrag? Voor deze vraagstelling is gekozen omdat bestaand onderzoek naar sociale netwerken en criminaliteit onder jongeren zich gewoonlijk tot één sociale context beperkt, bijvoorbeeld de vriendschappen op school (Harland, Van der Laan e.a., 2005) of de beste vriend of vriendin van de jongere (Jaccard, Blanton e.a., 2005).
- *Onderzoeksvraag 2:* leiden de frequentie van contact met de (deviante) netwerken en ontvangen steun van deviante kinderen

4 Dat de criminaliteit van jongeren een samenhang vertoont met de criminaliteit van de kinderen in hun sociale netwerken, kan op twee manieren worden verklaard: door wederzijdse beïnvloeding (socialisatie) op basis van vriendschap of door wederzijdse selectie op basis van crimineel gedrag (als overeenkomstig kenmerk). Onderzoek wijst erop dat beide mechanismen een rol spelen (Weerman en Bijleveld, 2007).

5 Ook in het beleid, dat grotendeels op de beïnvloeding van dergelijke factoren gericht is.

in de netwerken tot meer crimineel gedrag? De bedoeling van deze vraag is om na te gaan of beïnvloeding van scholieren in netwerken vooral verloopt door het zien van deviante en criminele voorbeelden, of dat intensief contact en wederkerigheid, bijvoorbeeld door onderlinge ondersteuning, noodzakelijk is voordat het deviante of criminele gedrag wordt gekopieerd.

- *Onderzoeksvraag 3:* ten derde wordt de invloed van de sociale netwerken op het criminele gedrag afgezet tegen de effecten van andere criminogene factoren, zoals sociaaleconomische status en sociale controle door de ouders. De beslissing om ook deze derde onderzoeksvraag te stellen is gelegen in de omstandigheid dat jeugdcriminaliteit traditiegetrouw toch vaker in verband wordt gebracht met andere criminogene factoren dan met criminaliteit in de sociale netwerken van jongeren.

Voor de duidelijkheid spreken we hierna steeds van ‘scholieren’ als we de door ons geënquêteerde scholieren bedoelen, en van ‘kinderen’ als het gaat over hun vriendjes en vriendinnetjes.

De onderzoeksmethode

De gegevens zijn verzameld voor het longitudinale onderzoek dat in opdracht van het Programma Politie en Wetenschap van de Politieacademie door Bureau Driessen wordt uitgevoerd. Begin 2004 heeft een eerste meting onder scholieren uit groep 8 van de basisschool plaatsgevonden. Er zijn op 25 basisscholen in Rotterdam 681 scholieren uit groep 8 klassikaal geënquêteerd. De respons van de scholen was 69 procent, de respons van de scholieren 96 procent. Er zijn verschillende typen scholen in het onderzoek opgenomen. ‘Zwarte’ scholen zijn licht oververtegenwoordigd, omdat het onderzoek onder andere specifiek gericht is op allochtone jeugdcriminaliteit. Er hebben acht openbare, acht protestants-christelijke, vijf rooms-katholieke, drie islamitische scholen, alsmede één combinatieschool (openbaar-protestants) aan het onderzoek deelgenomen. Twee scholen betreffen ‘speciale scholen voor basisonderwijs’. De scholen bevinden zich in zes verschillende deelgemeenten. In 2006 zijn de leerlingen van deze scholen nogmaals ondervraagd (respons 89 procent) en dit najaar (2008) volgt een derde meting.

De criminaliteit van de Rotterdamse scholieren is in kaart gebracht door hen op een lijst met 25 delicten⁶ aan te laten kruisen hoe vaak ze in het afgelopen jaar bepaalde delicten hebben gepleegd.

Zoals gezegd, zijn voor dit onderzoek voor iedere scholier vijf verschillende netwerken in kaart gebracht: het sociale netwerk van vriendjes en vriendinnetjes op school, in de woonbuurt, in het jongerengroepje, op de sportvereniging en van de familieleden van dezelfde leeftijd (broers, zussen, neven, nichten). Van deze vijf groepen zijn de deviantie en criminaliteit,⁷ de contactfrequentie en de ondersteuning⁸ vastgesteld.

De sociaaleconomische positie is in kaart gebracht door middel van vragen naar de arbeidsparticipatie van moeder en vader en naar de woonbuurt.⁹ De aanleg van de scholier is vastgesteld door middel van vragen over problemen met hyperactiviteit en aandachttekort (ADHD),¹⁰ naar de sekse en het aantal onvoldoendes, als indicatie voor IQ.

De waarden en normen van de scholier zijn op meerdere wijzen geïnterviewd. Er is vastgesteld in hoeverre de scholier gericht is op anderen,¹¹ in hoeverre de scholier ethnocentrisch is,¹² en hoe individualistisch de scholier is ingesteld.¹³ Ten slotte is nagegaan of de scholier respect heeft voor regels en gezag.¹⁴

6 Waaronder spijbelen en pesten. Dit zijn geen delicten, maar ze zijn opgenomen om het geheel van ongewenst gedrag vast te stellen. De lijst is grotendeels ontleend aan Baerveldt, Vermande e.a. (2000).

7 Gemeten is het plegen van delicten, middelengebruik (op 12-jarige leeftijd als deviant te zien) en politiecontact. Het betreft de factorscore op basis van deze kenmerken van de netwerken.

8 Vier items, bijvoorbeeld hoe vaak de kinderen uit het netwerk de scholier ergens mee helpen (bijvoorbeeld huiswerk of het organiseren van een feestje). Deze items zijn ontleend aan Baerveldt, Vermande e.a.

9 Zes items, zoals: 'Is het onveilig op straat?', 'Ligt er veel vuilnis op straat?', 'Zijn er criminele buurtbewoners?', enz. Andere sociaaleconomische indicatoren, zoals het opleidings- of beroepsniveau van de ouders, blijken bij deze jongeren niet betrouwbaar vast te stellen.

10 Verkorte versie van de Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ; Goodman, 1997).

11 Vier items, bijvoorbeeld: 'Mensen in de straat moeten rekening met elkaar houden'. De schaal is voor dit onderzoek ontwikkeld.

12 Drie items, bijvoorbeeld of de scholier er trots op is om tot zijn etnische groep te behoren. De schaal is overgenomen van Vermeij (Op den Kamp, 2002).

13 Vijf items, zoals: 'Een jongen of meisje van 18 mag op zichzelf gaan wonen'. Overgenomen van het SPVA-onderzoek (Dagevos, 2001; Dagevos en Schellingerhout, 2003).

14 Vier items, bijvoorbeeld: 'Het is belangrijk je ouders te gehoorzamen'. Overgenomen van het SPVA-onderzoek (Dagevos, 2001; Dagevos en Schellingerhout, 2003).

De rol van de ouders is in kaart gebracht door na te gaan of de ouders zelf crimineel gedrag vertonen, hoe de band met de ouders is,¹⁵ hoeveel steun ze aan de scholier geven,¹⁶ en of de ouders controle uitoefenen op de scholier.¹⁷

De resultaten

Criminaliteit van Rotterdamse scholieren

In het afgelopen jaar heeft 76 procent van de scholieren één of meer delicten gepleegd. Zogenaemde 'lichte delicten', zoals zwartrijden en spijbelen, worden het meest frequent gepleegd (69 procent van de scholieren in het afgelopen jaar), maar ook heeft meer dan een derde van de scholieren een vermogensdelict (iets uit de winkel stelen, iets op school stelen enzovoort) gepleegd, en datzelfde geldt voor vernielingsdelicten (zoals iets in het openbaar vervoer kapotmaken of een ruit ingooien). Gewelddelicten, bijvoorbeeld meedoen aan een vechtpartij of iemand in elkaar slaan, zijn in het afgelopen jaar door 29 procent van de scholieren gepleegd. Gemiddeld pleegde een Rotterdamse scholier in één jaar tijd 6,8 delicten.

In tabel 1 wordt een overzicht gegeven van die delicten uit de lijst van 25 die min of meer vergelijkbaar zijn met de door anderen bij scholieren vastgestelde delicten. Het betreft het onderzoek van het NSCR (Harland, Van der Laan e.a., 2005), van het SCP (Wittebrood, 2003) en het WODC (Kruissink en Essers, 2004). De in deze onderzoeken ondervraagde jongeren zijn een stuk ouder dan in ons onderzoek (respectievelijk elf tot negentien, twaalf tot twintig en twaalf tot zeventien jaar), op grond waarvan men zou verwachten dat de criminaliteit onder onze elf- en twaalfjarige Rotterdamse scholieren veel lager zou liggen dan in deze andere onderzoeken. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. De hoeveelheid criminaliteit die in het huidige onderzoek is vastgesteld, komt vaak overeen en is in

15 Twee items: 'Ik kan merken dat mijn ouders van mij houden' en 'Ik vind het vervelend om bij mijn ouders te zijn'. Beide zijn voor dit onderzoek ontwikkeld.

16 Vijf items, bijvoorbeeld: 'Hoe vaak geeft jouw moeder of vader (afzonderlijk gesteld) raad wanneer je een praktisch probleem hebt?' Items aan Baerveldt, Vermande e.a. ontleend (2000).

17 Vijf items, zoals: 'Als ik niet thuis ben, weten mijn ouders waar ik ben'.

Tabel 1: Criminaliteitscijfers scholieren Rotterdam vergeleken met drie andere onderzoeken

	11-12 jaar % dit onderzoek	11-19 jaar % NSCR	12-20 jaar % NSO (SCP)	12-17 jaar % WODC****
Een delict gepleegd in het afgelopen jaar*	76,4	15,0	62,6	
Gemiddeld aantal delicten in het afgelopen jaar	6,8**	1,5		
Iets op school beschadigd	8,5		6,9	
Schoolmeubilair beklad		10,7		
Spullen van school/iemand beschadigd		14,0		
Iets op straat vernielen	5,6		10,4	
Zwartrijden	39,4	49,3		21,3
Spullen van school stelen	7,9		5,8	12,6
Stelen dingen minder dan € 5 van school		11,7		
Stelen dingen duurder dan € 5 van school		1,8		
Winkeldiefstal	20,7		8,7	8,1
Winkeldiefstal minder dan € 5		15,0		
Winkeldiefstal meer dan € 5		4,2		
Fiets/brommer gestolen	1,9	5,8	5,8***	3,0***
Kopen van gestolen goederen	3,4	12,4		
Inbreken	1,6	0,9		2,9
Gevochten waarbij iemand gewond		9,4		12,0
Meegedaan aan vechtpartij			8,8****	14,0
Iemand ernstig in elkaar slaan	10,6		9,3	25,0

* Dit onderzoek 25 delicten, NSCR 13 delicten, SCP 10 delicten, WODC niet bekend.

** Inclusief de scholieren die geen delicten hebben gepleegd.

*** Alleen diefstal fiets.

**** 8,8%: op school, 14,0%: buiten school.

***** Het WODC heeft reeds meer recente cijfers gepubliceerd (Van der Laan en Blom, 2006, maar voor de vergelijkbaarheid met de data van het huidige onderzoek (dateren uit 2003/2004) zijn de iets minder recente cijfers in deze tabel opgenomen (Kruissink en Essers, 2004).

sommige gevallen zelfs hoger dan in de onderzoeken van het NSCR, het SCP en het WODC. Het blijkt dus dat de scholieren uit Rotterdam qua crimineel gedrag goed kunnen meekomen met hun veel oudere collega-respondenten. Voor de hand liggende verklaringen voor deze hoge criminaliteit onder Rotterdamse scholieren (meer

allochtonen, oververtegenwoordiging van achterstandswijken in de steekproef) kunnen niet worden bevestigd.¹⁸

Invloed van sociale netwerken op criminaliteit

In tabel 2 wordt door middel van regressieanalyse nagegaan in hoeverre de kenmerken van de vijf verschillende netwerken van invloed zijn op het criminele gedrag van de scholieren. De afhankelijke variabele in deze analyse is het aantal delicten dat de scholier in het afgelopen jaar heeft gepleegd.

Het blijkt dat de aanwezigheid van criminele en deviante kinderen in de vijf netwerken steeds samengaat met aanzienlijk meer crimineel gedrag door de scholier zelf. Vooral de criminaliteit van de kinderen in de buurt, in het groepje en van school stimuleert het criminele gedrag van de scholier sterk. Hoe devianter en criminelere de vriendjes van de scholier zijn, des te meer deviant en crimineel gedrag vertoont de scholier zelf. Indien zijn vriendjes minder of niet crimineel zijn, is de kans groot dat de scholier zelf ook geen criminele activiteiten onderneemt.

Meer frequent contact met kinderen uit de netwerken blijkt ook een stimulerend effect te hebben op de criminaliteit, zij het veel kleiner. Scholieren plegen meer delicten naarmate ze meer contact hebben met kinderen uit de buurt en met kinderen van school. Frequent contact biedt dus geen bescherming tegen crimineel gedrag. Dit is te verklaren uit het feit dat de prevalentie van criminaliteit onder deze Rotterdamse jeugd hoog ligt (zoals eerder gesteld: 76 procent van alle scholieren is crimineel actief). Frequent contact met vriendjes/vriendinnetjes betekent zodoende meer contact met criminele vriendjes/vriendinnetjes, en het blijkt dus dat meer criminaliteit in de netwerken sterk samenhangt met meer criminaliteit door de scholier zelf. Een betere sociale integratie leidt zodoende tot meer criminaliteit.

Opvallend is dat de in de netwerken ontvangen steun geen enkel direct significant effect heeft op het criminele gedrag van de scholier. Hoewel steun en frequentie van contact beide gezien kunnen worden als indicatie voor de betrokkenheid bij het netwerk, blijkt

¹⁸ Tussen allochtone en autochtone scholieren is er vrijwel geen verschil in de mate van criminaliteit, en scholieren die in de deelgemeenten wonen met de meeste achterstand, zijn zelfs een fractie minder crimineel dan de scholieren uit de deelgemeenten met de minste achterstand.

dat de contactfrequentie wel van invloed is op de criminaliteit, maar de mate waarin steun wordt verleend door kinderen uit het netwerk, niet.

Tabel 2: Invloed van sociale netwerken van scholieren op hun criminele gedrag, regressieanalyses (N=679)

	Sociaal netwerk				
	In de buurt	Met de familie	Op school	Op de vereniging	In het groepje
Criminaliteit in het netwerk	** .48	** .40	** .39	** .21	** .47
Frequentie contact met netwerk	* .08	-.02	.03*	* .08	.05
Steun uit het netwerk	.01	-.04	-.07	-.09	-.06
<i>Interactietermen</i>					
Meer criminaliteit * frequentie	-.08	-.01	.03*	.01	.06
Meer criminaliteit * steun	.08	.07	* .10	.01	-.01
R ² verklaarde variantie	25,2	17,3	19,0	5,6	28,5

* Eerste getal: broer/zus, tweede getal: neef/nicht.

Interactie-effecten

Ten slotte is nagegaan of een combinatie van betrokkenheid bij het netwerk (steun, frequentie) en deviantie in het netwerk een extra effect heeft op het criminele gedrag van de scholier. Men kan immers verwachten dat scholieren die zeer betrokken zijn bij een zeer deviant netwerk, meer worden beïnvloed dan scholieren die nauwelijks betrokken zijn bij een zeer deviant netwerk. Dit blijkt echter alleen het geval te zijn bij het schoolnetwerk. Scholieren die meer steun ontvangen van deviante kinderen van school, plegen zelf ook meer delicten. De combinatie van veel steun en deviante kinderen in het netwerk op school geeft dus een extra stimulans crimineel gedrag te ondernemen. De interactietermen van de frequentie van contact met de kinderen in het netwerk en de criminaliteit van de kinderen in het netwerk zijn echter geen van alle significant als ook de sterke effecten van de criminaliteit van de kinderen in de netwerken in het model zijn opgenomen.

Tabel 2 maakt ook inzichtelijk welke van de vijf onderscheiden sociale contexten het meeste criminogene potentieel heeft. Kinderen in het zogenoemde 'groepje' hebben in vergelijking met de andere kinderen het meeste invloed op het criminele gedrag van de scholier (29 procent verklaarde variantie). Zij worden gevolgd door de kinderen uit de buurt (25 procent), van school (19 procent) en van de familie (17 procent). De kinderen van de vereniging spelen

echter nauwelijks een rol in het criminele gedrag van de scholier (verklaarde variantie slechts 6 procent).

Sociale netwerken en criminogene factoren

De sociale netwerken van de scholieren hebben dus een grote invloed op het criminele gedrag van deze scholieren. De daaropvolgende vraag is dan in hoeverre deze netwerken hun voorspellende kracht behouden wanneer de traditionele criminogene factoren, die eerder in dit artikel beschreven zijn, in de analyse worden meegenomen. Hebben de netwerken een zelfstandig effect of intermediairen zij alleen maar tussen bijvoorbeeld de invloed van de ouders en het uiteindelijke criminele gedrag?

In tabel 3 staan vier regressiemodellen weergegeven. In model 1 zijn de volgende factoren opgenomen: criminaliteit van de kinderen in de vijf netwerken, sociaaleconomische status, aanleg, culturele oriëntatie en kenmerken van de ouders van de scholier. In model 2 en model 3 zijn respectievelijk dummies voor de buurt en dummies voor de schoolklas toegevoegd, in model 4 zowel buurt- als klasdummies.

De mate van criminaliteit van de kinderen in de vijf verschillende netwerken blijkt voor het grootste gedeelte het criminele gedrag van de scholier te bepalen, ook als met andere factoren rekening wordt gehouden. Deze andere factoren blijken echter ook een relevante bijdrage te leveren aan de voorspelling van crimineel gedrag. Zo blijkt dat scholieren die, naar eigen zeggen, in een slechte buurt wonen, vaker crimineel zijn. En jongens zijn, zoals in ieder onderzoek, criminelers dan meisjes. Scholieren die meer geneigd zijn rekening te houden met anderen, plegen minder delicten, terwijl scholieren met een meer individualistische instelling juist vaker crimineel actief zijn. Scholieren die weinig sociale controle van hun ouders ervaren, plegen meer delicten en ook eenoudergezinnen zijn bevorderlijk voor crimineel gedrag. De invloed van de criminaliteit van de netwerken van de scholier is echter veel groter dan het effect van de traditionele verklaringen tezamen.¹⁹

19 Het model verandert niet wezenlijk als een onderscheid wordt gemaakt naar vier soorten criminaliteit: vernielingsdelicten, vermogensdelicten, geweldsdelicten en lichte delicten (zie Broekhuizen en Driessen, 2006a, p. 196).

Tabel 3: Verklaring van crimineel gedrag onder Rotterdamse scholieren, regressieanalyses (N=679)

	Model 1	Model 2 met buurt-dummies	Model 3 met klas-dummies	Model 4 met buurt- en klasdummies
	Bèta	Bèta	Bèta	Bèta
<i>Criminaliteit in de netwerken</i>				
buurt	** .20	** .15	** .20	** .15
familie	** .10	.07	* .10	.07
school	** .12	.07	* .09	.07
vereniging	* -.08	-.04	* -.09	-.06
groep	** .25	** .26	** .24	** .26
<i>Sociaaleconomische status ouders</i>				
negatief over buurt	** .11	** .11	** .13	** .11
moeder werkt	-.02	-.03	-.03	-.04
vader werkt	.04	.04	.04	.03
<i>Aanleg scholier</i>				
indicatie ADHD	.02	.04	.07	.07
sekse (man)	** .11	** .11	** .10	** .11
aantal onvoldoendes	-.02	-.00	-.02	-.01
<i>Culturele oriëntatie scholier</i>				
sociale gevoelens	* -.08	-.04	** -.13	-.06
etnocentrisme	.01	.02	.04	.02
individualisme	** .10	* .07	** .09	* .06
respect voor gezag en regels	.00	.05	.02	.04
<i>Ouders</i>				
criminaliteit ouders	.04	.02	.04	.02
emotionele band ouders	-.06	* -.07	-.06	-.06
sociale controle ouders	* -.09	** -.10	** -.10	** -.11
steun moeder	.05	.06	.07	.05
steun vader	-.05	-.05	-.06	-.05
beide ouders thuis	* -.06	* -.07	-.06	* -.07
R ² verklaarde variantie	.43	.56	.48	.58

Het totale model verklaart 43 procent van de variantie, dat wil zeggen dat bijna de helft van de variantie in criminaliteit bij scholieren door de opgenomen factoren verklaard kan worden. De krachtigste voorspellers in dit model, de criminaliteit in de vijf netwerken, betreffen kenmerken van de sociale context van de scholieren. Nu is het mogelijk dat deze krachtige voorspellers niet alleen staan voor het aantal criminele vriendjes in de verschillende netwerken, zoals we steeds verondersteld hebben, maar ook voor totaal andere ken-

merken van de sociale context, bijvoorbeeld de criminaliteit door volwassenen in de buurt of de kwaliteit van de leraar op school. Om dit na te gaan zijn in drie extra analyses de verschillende buurten en schoolklassen opgenomen als dummies.²⁰ Alle door de netwerken verklaarde variantie, die kan worden teruggevoerd op in dit onderzoek niet gemeten verschillen tussen buurten of tussen klassen, wordt zo als het ware 'weggevangen'.²¹ Het blijkt nu dat ook na correctie voor ongemeten buurt- en klaskenmerken de effecten van de netwerken merendeels staande blijven (model 2 en 3), en dit is ook zo bij het tegelijkertijd toevoegen van buurt- én klasdummies (model 4). Hieruit blijkt dat de door ons gevonden effecten niet kunnen worden teruggevoerd op ongemeten achterliggende contextuele effecten. Wel valt op dat de significante invloeden van de netwerken met familie, school en vereniging verdwijnen, wanneer de buurt-dummies in de analyse worden opgenomen. De significante invloeden van de netwerken in de buurt en met het groepje blijven wel overeind. Zoals al eerder is geconcludeerd, zijn de deviante vriendjes in de buurt en in het groepje van de scholier de belangrijkste voorspellers van het criminele gedrag van de scholier. Door het opnemen van de verschillende buurten neemt de verklaarde variantie toe van 43 tot 56 procent, door de schoolklassen slechts tot 48 procent. Vooral de verschillen tussen de buurten verklaren dus veel extra variantie in de criminaliteit van de scholieren.

Conclusie

De sociale netwerken blijken boven verwachting in staat het criminele gedrag van twaalfjarige scholieren te verklaren. Het criminele gedrag van de scholieren wordt in belangrijke mate bepaald door hun ontmoetingskansen met criminele vriendjes en vriendinnetjes in de verschillende sociale contexten waar zij anderen tegenkomen.

20 Dummies voor buurt en schoolklassen. Deze zijn niet allemaal tegelijkertijd in één analyse opgenomen in verband met overidentificatie. Enkele buurt- en klasdummies zijn buiten het model gelaten.

21 Deze extra toets is feitelijk te streng, want ook de effecten ten gevolge van covariantie tussen verschillende netwerken binnen één buurt of binnen één klas worden weggevangen.

Vooraf de buurt en het zogenoemde 'groepje' zijn criminogene sociale omgevingen.

Er moet hier wel worden opgemerkt dat de causaliteit van deze effecten in dit artikel niet is aangetoond, omdat wij ons hier beperkt hebben tot de gegevens van de eerste meting. Met behulp van deze eenmomentopname kan niet worden vastgesteld of de gevonden effecten 'de kant op lopen' zoals wij veronderstellen. Inmiddels heeft onder dezelfde 681 scholieren een tweede meting plaatsgevonden, die de grote invloed van de sociale netwerken op de criminaliteit van scholieren bevestigt, alsmede de veronderstelde causaliteit. Hoewel vaak wordt verondersteld dat steun van en veel contact met sociale netwerken voor bescherming tegen criminaliteit zorgt, blijkt hier dat dit niet altijd het geval is. Een hogere contactfrequentie met de kinderen uit de buurt en van school leidt juist tot meer crimineel gedrag. Dit wordt veroorzaakt door de hoge prevalentie van criminaliteit onder Rotterdamse kinderen.

Wij verwachtten dat scholieren die meer betrokken zijn bij deviante netwerken, extra beïnvloed worden door het vertoonde criminele gedrag. Dit is echter alleen bij het schoolnetwerk het geval. De combinatie van deviantie in het schoolnetwerk en een hoge mate van betrokkenheid bij dit netwerk geeft een extra impuls tot criminaliteit bij de scholier.

De effecten van de netwerken zijn zeer krachtig, maar ook meer gangbare verklaringen voor jeugdcriminaliteit hebben hun waarde. Zo blijkt uit het onderzoek dat meer controle door de ouders tot minder criminaliteit leidt en meer individualisme juist tot meer crimineel gedrag. Wel verklaren deze factoren jeugdcriminaliteit veel beperkter (in termen van verklaarde variantie) dan de netwerktheorie doet.

Met de hier gepresenteerde gegevens is aannemelijk gemaakt dat de rol van de sociale netwerken van groot belang is. Dat lijkt voor de hand te liggen en deze bevinding is in die zin niet opzienbarend. Wat nieuw is, is de enorm sterke invloed van vriendjes en vriendinnetjes. Algemeen wordt aangenomen dat de ouders, het milieu van herkomst en de normen en waarden van de scholier van groot belang zijn voor het deviante of criminele gedrag. Uit dit onderzoek blijkt nu dat de invloed van al deze factoren samen kleiner is dan het effect van de vrienden.

Men kan opmerken dat een verklaring van gedrag die gebaseerd is op een verwijzing naar hetzelfde gedrag door anderen, in feite geen

verklaring is. Het probleem wordt verschoven van het ene individu naar het volgende, in netwerktheoretische termen van ego naar alter. Dit lijkt een redelijk argument, maar wie deze positie betreft, gaat voorbij aan het feit dat de overdracht van een bepaald gedrag van alter op ego geenszins een automatisme is.²² Bestudering van de voorwaarden waaronder deze overdracht van alter op ego plaatsvindt, zoals bijvoorbeeld het aantal criminele vrienden of de ondervonden steun, is zodoende relevant. Dit heeft verstrekkende consequenties voor de politie en justitie aanpak van de jeugdcriminaliteit, die momenteel grotendeels gericht is op afzonderlijke individuen en zodoende veelal voorbijgaat aan de sociaal-structurele determinanten van jeugdcriminaliteit.

Literatuur

Baerveldt, C., M. Vermande e.a.

Over vrienden die het ook doen: de kleine criminaliteit van scholieren en hun sociale netwerken
Tijdschrift Sociale

Wetenschappen, jrg. 43, 2000

Baerveldt, C., R. van Rossem e.a.

Pupils' delinquency and their social networks. A test of some network assumptions of the ability and inability models of delinquency

The Netherlands' Journal of Social Sciences, jrg. 39, nr. 2, 2003, p. 107-125

Berkman, L.F., S.L. Syme

Social networks, host resistance, and mortality: a nine-year follow-up study of Alameda County residents

American Journal of Epidemiology, jrg. 109, nr. 2, 1979, p. 186-204

Blackburn, R.

The psychology of criminal conduct. Theory, research and practice

Chicester, UK, Wiley, 1993

Bovenkerk, F.

Hedendaags kwaad. Criminologische opstellen

Amsterdam, Meulenhoff, 1992

Broekhuizen, J.,

F.M.H.M. Driessen

Van je vrienden moet je het hebben. Structurele en culturele determinanten van de jeugdcriminaliteit

Politie en Wetenschap, Utrecht/ Apeldoorn, 2006a

²² Ook in de sociale geneeskunde, de succesvolste van alle medische disciplines, ligt de nadruk op voorwaarden voor overdracht van ziekten, in plaats van op de individuele vatbaarheid.

Broekhuizen, J.,

F.M.H.M. Driessen

Criminele jongeren aan het woord over de politie, vrienden en normen en waarden

Utrecht, Bureau Driessen, Programma Politie en Wetenschap, Utrecht/Apeldoorn, 2006b

Broekhuizen, J.,

F.M.H.M. Driessen

Sociaal structurele en culturele determinanten van jeugdcriminaliteit

Dag van de Sociologie, 31 mei 2007, Rotterdam, NSV

Buikhuisen, W.

Kriminologie in biosociaal perspectief

Deventer, Kluwer, 1979

Cloward, R., L. Ohlin

Delinquency and opportunity

New York, Free Press, 1960

Dagevos, J.

Perspectief op integratie; over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland

Den Haag, WRR, 2001

Dagevos, J., R. Schellingerhout

Sociaal-culturele integratie: contacten, cultuur en oriëntatie op de eigen groep

In: *Rapportage Minderheden* 2003, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2003, p. 317-362

Dimaggio, P., H. Louch

Socially embedded consumer transactions: for what kinds of purchases do people most often use networks?

American Sociological Review, jrg. 63, 1998, p. 619-637

Driessen, F.M.H.M.,

B.G.M. Völker e.a.

Zeg me wie je vrienden zijn; allochtone jongeren en criminaliteit

Zeist, Kerckebosch, 2002

Fijnaut, C.J.C.F., F. Bovenkerk e.a.

Inzake opsporing

Den Haag, Sdu Uitgevers, 1995, Enquêtecommissie opsporingsmethoden, Bijlage VII

Gemert, F. van

Ieder voor zich. Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens

Amsterdam, Spinhuis, 1998

Goodman, R.

The Strengths and Difficulties Questionnaire: a research note *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, jrg. 38, 1997, p. 581-586

Granovetter, M.

Getting a job. A study of contacts and careers Chicago, University of Chicago Press, 1974/1995

Halpern, D.

Social capital Cambridge (UK), Polity Press, 2005

Harland, P., P. van der Laan e.a.

Wangedrag en delinquentie bij vmbo-leerlingen: prevalentie en overlap

Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2005

Haynie, D.L.

Delinquent peers revisited: does network structure matter?

American Journal of Sociology, nr. 4, 2001, p. 1013-1057

Hirschi, T.

Causes of delinquency

Berkeley, University of California Press, 1969

Jaccard, J., H. Blanton e.a.

Peer influences on risk behavior: an analysis of the effects of a close friend

Developmental Psychology, jrg. 41, nr. 1, 2005, p. 135-147

Junger, M., M. Zeilstra

Deviant gedrag en slachtoffer-schap onder jongens uit etnische minderheden

Arnhem, Gouda Quint, 1989

Kawachi, I., B.P. Kennedy e.a.

Social capital and self-rated health: a contextual analysis

American Journal of Public Health, jrg. 89, 1999, p. 1187-1193

Kleemans, E.R., E.A.I.M. van den Berg e.a.

Georganiseerde criminaliteit in Nederland. Rapportage op basis van de WODC-monitor

Den Haag, WODC, 1998

Kornhauser, R.

Social sources of delinquency

Chicago, University of Chicago Press, 1978

Kruissink, M., A.A.M. Essers

Zelfgerapporteerde jeugdcriminaliteit in de periode 1990-2001

Den Haag, WODC, 2004

Laan, A.M. van der, M. Blom

Jeugdcriminaliteit: risico's en bescherming; bevindingen uit de

WODC Monitor Zelfgerapporteerde Jeugdcriminaliteit 2005

Den Haag, WODC, 2006

McAndrew, D.

The structural analysis of criminal networks

In: D. Canter, L. Alison (red.), *The social psychology of crime. Groups, teams and networks*
Dartmouth, Ashgate, 2000

Merton, R.

Social theory and social structure

Glencoe, Free Press, 1957

Nye, F.I.

Family relationships and delinquent behaviour

New York, Wiley, 1958

Op den Kamp, H.M.

Etnocentrisme; een analyse van de invloed van individuele, dyade- en klaskenmerken op de attitude en het gedrag van schoolieren uit het voortgezet onderwijs in Nederland

Scriptie sociologie, Universiteit Utrecht, 2002

Podolny, J., J. Baron

Resources and relationships: social networks and mobility in the workplace

American Sociological Review, jrg. 62, 1997, p. 673-693

Popma, A.

Neurobiological factors of antisocial behavior in delinquent male adolescents

Amsterdam, proefschrift Vrije Universiteit, 2006

Prins, H.

Will they do it again? Risk assessment and management in criminal justice and psychiatry
London, Routledge, 1999

Roelofs, J., C. Meesters e.a.

On the links between attachment style, parental rearing behaviors, and internalizing and externalizing problems in non-clinical children

Journal of Child and Family Studies, jrg. 15, nr. 3, 2006, p. 331-344

Rood-Pijpers, E., B. Rovers e.a.

Preventie van jeugdcriminaliteit in een grote stad

Arnhem, Gouda Quint, 1995

Rutenfrans, C.J.C., G.J. Terlouw

Delinquentie, sociale controle en 'life events'. Eerste resultaten van een longitudinaal onderzoek

Arnhem, Gouda Quint, 1994

San, M. van

Stelen en steken. Delinquent gedrag van Curaçaose jongens in Nederland

Amsterdam, Het Spinhuis, 1998

Sansone, L.

Schitteren in de schaduw. Overlevingsstrategieën, subcultuur en etniciteit van Creoolse jongeren uit de lagere klassen 1981-1990

Amsterdam, Het Spinhuis, 1992

Shaw, C., H. McKay

Report on the causes of crime, Vol. 2

Washington (DC), US Government Printing Office, 1931

Völker, B.G.M., F.M.H.M. Driessen

Delinquent gedrag, netwerken en

sociaal kapitaal. Een netwerk-theoretisch perspectief op criminaliteit van jongeren

Tijdschrift voor Criminologie, jrg. 45, 2003, p. 271-285

Völker, B.G.M., C. Baerveldt e.a.

Vriendschap en criminaliteit bij jongeren

In: I. Weijers, C. Eliaerts (red.), *Jeugdcriminologie*, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2008

Warr, M.

Companions in crime, the social aspect of criminal conduct

Cambridge, Cambridge University Press, 2002

Weerman, F., C. Bijleveld

Leerlingnetwerken en delinquent gedrag

In: F. Weerman, W. Smeenk e.a. (red.), *Probleemgedrag van leerlingen tijdens de middelbare schoolperiode. Individuele ontwikkeling, leerlingnetwerken en reacties vanuit school*, Amsterdam, Aksant, 2007

Werdmölder, H., P. Meel

Jeugdige allochtonen en criminaliteit; een vergelijkend onderzoek onder Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Antilliaanse jongens

Tijdschrift voor Criminologie, jrg. 35, 1993, p. 252-276

Wittebrood, K.

Preventie en strafrechtelijke interventies ter voorkoming van jeugdcriminaliteit

In: *Rapportage Jeugd 2002*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2003

Wie is bevriend met wie?

Over het ontstaan van vriendschappen

*B. Völker**

In deze bijdrage wordt ingegaan op enkele vraagstellingen en bevindingen binnen sociologisch onderzoek over het ontstaan van vriendschappen. Het stuk richt zich niet op vriendschappen van specifieke groepen, maar wil mogelijkheden bieden voor vergelijkingen met bevindingen over vriendschappen onder 'extreme' groepen, zoals criminelen, mensen in een inrichting of met een verslavingsprobleem, met vriendschapspatronen van de Nederlandse bevolking.

De gedachtevorming over het ontstaan van en het onderzoek naar vriendschappen wordt veelal vanuit psychologische redeneringen gedaan, waarin de verschillende motivaties en voorkeuren van individuen centraal staan. Echter, ook binnen de sociologie is onderzoek naar vriendschappen van belang, omdat de mate waarin men bevriend is met anderen uit hogere of lagere sociale lagen, als indicator voor sociale cohesie ofwel openheid wordt gezien. Een samenleving waarin men uitsluitend vriendschappelijke contacten met anderen uit dezelfde sociale groep heeft, is gesloten. Daarom is de vraag 'Wie is met wie bevriend?' een belangrijke onderzoeksvraag voor sociologen. Een soortgelijke vraag werd al langer in onderzoek naar de sociale samenstelling van huwelijken gesteld. Vriendschappen zijn om twee redenen vanuit sociologisch perspectief zelfs interessanter dan huwelijken. Ten eerste omdat vriendschappen niet exclusief zijn, dat wil zeggen, men kan meerdere vrienden hebben en de vraag naar het overbruggen van sociale verschillen stelt zich iedere keer opnieuw. Ten tweede zijn vriendschappen over het algemeen zwakkere relaties dan huwelijken. Juist zwakke relaties zijn echter relaties die van belang zijn voor integratie, omdat ze bruggen kunnen vormen naar andere, nieuwe sociale kringen (Granovetter, 1973). Toch zijn de theorieën over vriendschappen – vooral als het gaat om vriendschappen tussen volwassenen – minder uitgewerkt dan die over huwelijkspartners en de theorieën over vriendschappen bij kinderen en adolescenten.

Naast het verschil tussen vriendschappen en huwelijken met betrekking tot exclusiviteit en sterkte van de binding is ook het ontbreken van institutionele inbedding een belangrijk verschil. Vriendschappen zijn – in tegenstelling tot huwelijken – geenszins verbonden met instituties in een samenleving. Bij een huwelijk zijn begin en einde institutioneel vastgelegd. Ook indien partners geen huwelijk sluiten maar zonder contract samenleven, weten ze toch over het algemeen goed wanneer hun relatie is begonnen of werd beëindigd (Allan, 1979). Het proces waarin vriendschappen ontstaan, veranderen of eindigen, wordt vaak door de betrokkenen pas achteraf onderkend en is voor derden dikwijls niet zichtbaar.

Hierna worden kort de centrale theoretische gedachten over het ontstaan van vriendschappen besproken en enkele empirische studies over de vraag ‘Wie is met wie bevriend?’ samengevat. De bijdrage eindigt met een schets van vriendschapsnetwerken bij de bevolking van Nederland en een vooruitblik op toekomstige ontwikkelingen en vraagstellingen van verder onderzoek.

Hoe ontstaan vriendschappen?

De theorieën die het ontstaan van vriendschappen verklaren, kan men onderscheiden naar hun focus op de vraagkant – dit zijn voor het merendeel de psychologische theorieën – en theorieën die de aanbodkant benadrukken – deze zijn vooral binnen de sociologie bekend. Theorieën die zich aan de vraagkant oriënteren, verklaren het ontstaan van vriendschappen vanuit de wensen en behoeften van individuen. Centraal staan de individuele voorkeuren voor bepaalde anderen en die kunnen voor iedereen iets anders liggen. Een voorbeeld is de zogenoemde balanstheorie (Heider, 1946), waar beredeneerd wordt dat indien persoon A met persoon B is bevriend en persoon B met persoon C, ook A en C een vriendschappelijke relatie zullen ontwikkelen. Indien dat niet het geval is, is het cognitieve evenwicht (de balans) van de betrokken actoren bedreigd. In een dergelijk geval moeten de relaties worden verbeterd of verbroken. Merk op dat deze theorie voor netwerkonderzoek belangrijk is,

* Prof. dr. Beate Völker is als bijzonder hoogleraar Sociologische determinanten van sociaal gedrag verbonden aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

omdat ze voorspellen kan hoe triades – de kleinst mogelijke netwerken – zich zullen ontwikkelen.

De balanstheorie gaat verder ervan uit dat sterke bindingen vooral bestaan tussen personen die op elkaar lijken (Granovetter, 1973, p. 1362). Dit similariteitsprincipe is wellicht de meest fundamentele aanname over het ontstaan van vriendschappen. Mensen prefereren contacten met anderen die in een belangrijk opzicht op hen lijken. Het beginsel van 'birds of a feather flock together' ligt aan veel theoretische uitwerkingen ten grondslag. In de literatuur wordt dit ook verwoord in de 'like me'-hypothese (Laumann, 1966). Bij de nadruk van gelijkheid gaat het binnen het psychologische onderzoek gewoonlijk om gelijkheid van attitudes of meningen, maar binnen de sociologie heeft men ook laten zien dat gelijkheid in belangrijke sociaaldemografische kenmerken al voldoende is voor het voorspellen van vriendschappen (en trouwens vaak samengaat met gelijkheid in attitudes, houdingen enzovoort). Belangrijke kenmerken zijn dan bijvoorbeeld leeftijd, sekse, opleiding of etniciteit. Het similariteitsbeginsel wordt tevens in de verschillende disciplines, psychologie en sociologie, gehanteerd, maar de argumenten waarom relaties zo vaak onder gelijke anderen ontstaan, zijn verschillend. Binnen de psychologie wordt ervan uitgegaan dat preferenties voor gelijke anderen groter zijn. Binnen de sociologie daarentegen wordt meer gekeken naar de ontmoetingskansen van gelijke interactiepartners. Sociale settings zijn meestal voorgestructureerd, dat wil zeggen dat men bepaalde soorten anderen in een setting meer tegenkomt dan anderen. Gaat men naar een voetbalclub, dan zal men daar bijvoorbeeld niet zoveel schaakspelers ontmoeten. Binnen de sociologische theorieën die gericht zijn op de 'aanbodkant', wordt vooral gekeken naar de mogelijkheden die individuen hebben voor vriendschappelijke contacten. Hier gaat men dus min of meer ervan uit dat iedereen dezelfde doelen nastreeft, maar dat de middelen om deze te realiseren tussen mensen verschillen. Vervolgens wordt gekeken wat het aanbod aan potentiële vrienden in iemands omgeving is. Dit aanbod wordt bepaald door de sociale samenstelling van de settings waarin men zich begeeft, bijvoorbeeld de sociale samenstelling van de werkplek, de woonbuurt of de voetbalclub. Indien men bijvoorbeeld in de settings waarin men in het dagelijkse leven terecht komt, steeds maar weer muzikanten treft, is de kans dat men met een muzikant bevriend raakt, boventoevallig groter dan een vriendschap met iemand met een ander beroep. Merk

op, de veronderstelling is dat de individuele voorkeuren voor al dan niet muzikanten er hier niet zoveel toe doen. De sociale samenstelling van settings en de invloed daarvan gaan deels buiten een individu om. Peter Blau heeft dit in zijn beroemde oneliner samengevat: 'You cannot marry an Eskimo if no Eskimo is around' (zie Blau, 1987). Dit geldt uiteraard niet alleen voor huwelijkspartners, maar ook voor andere soorten contacten. Naast Blau zijn ook Feld (1982) en McPherson, Smith Lovin e.a. (2006; zie ook Mollenhorst, Völker e.a., 2008a, 2008b) belangrijke onderzoekers die het belang van gelegenheden bestuderen en de impact van de aanbodkant meer of minder expliciet groter achten dan die van de vraagkant.

Enkele empirische bevindingen

Hoewel er veel onderzoek gedaan wordt naar het belang van vrienden onder kinderen of adolescenten, zijn er maar weinig sociologische studies die zich richten op vriendschappen onder volwassenen, en de kennis daarover is lang niet zo systematisch als bij de studie van partnerschappen. Binnen de sociologie is de aandacht voor het onderwerp groeiende, vooral in vergelijking met partnerschappen of familiecontacten.

Met betrekking tot de beschrijving van vriendschappen en de verdeling van vrienden over de populatie blijkt dat vriendschappen duidelijk ongelijk verdeeld zijn binnen verschillende bevolkingsgroepen. Vooral leeftijd/levensfase, etniciteit en opleiding spelen hierbij een rol. Ouderen hebben minder vrienden dan jongeren, vooral oudere mannen zijn relatief sociaal geïsoleerd. Mensen die getrouwd zijn, hebben over het algemeen minder vrienden dan mensen zonder huwelijkspartner. Vooral gehuwde vrouwen met kleine kinderen (onder drie jaar) noemen bijzonder weinig vrienden, het aantal vrienden stijgt weer iets indien de kinderen groter worden. In Amerikaans onderzoek is verder gebleken dat de vriendschapsnetwerken van zwarten kleiner zijn dan die van blanken (Marsden, 1987). Ook is het zo dat mensen met een betere opleiding en meer financiële hulpbronnen ook meer vrienden hebben. Armoede heeft ook een netwerkdimensie.

De 'like me'-hypothese is goed bevestigd. Vriendschappen ontstaan zeer vaak tussen mensen die op elkaar lijken, en dan wel met betrekking tot basale demografische kenmerken. Wat dat betreft lijken

vriendschappen zeer op huwelijken, met een interessante uitzondering: vriendschappen zijn ook gelijk met betrekking tot sekse. Vriendschappen tussen mannen en vrouwen (ook tussen jongens en meisjes binnen scholen) zijn vaak instabiel en komen niet vaak voor (zie Kalmijn, 2002). Dit wordt deels verklaard door de ontbrekende sociale acceptatie van dergelijke vriendschappen en door de gedachte dat bestaande partnerschappen door crossseksuele vriendschappen onder druk komen te staan. Met betrekking tot de gelijkheid van leeftijd wijzen de bevindingen erop dat de meeste vrienden maar een tot twee jaar jonger of ouder zijn. Met toenemende leeftijd wordt dit verschil wel wat groter, maar de tendens dat vrienden om en nabij dezelfde leeftijd hebben, blijft bestaan. Tussen generaties zijn er zo goed als geen vriendschappen. Wat vriendschappen tussen leden van verschillende sociale klassen betreft, laten resultaten van empirische studies zien dat vooral leden van hogere sociale klassen meer selectief zijn in de keuze van hun vrienden dan de leden van lagere sociale klassen (Chan en Goldthorpe, 2004). Binnen arbeiderskringen worden trouwens familieleden ook vaker als vrienden genoemd (Allan, 1977). Met betrekking tot etniciteit en godsdienst is ook hier gevonden dat gelijkheid tussen deze kenmerken bij vrienden een grote rol speelt (Marsden, 1987). Esser (1990) heeft laten zien dat vriendschapsnetwerken tussen Turkse en Joegoslavische immigranten in Duitsland bijna volledig homogeen met betrekking tot etniciteit zijn en dat dit zelfs ook in de tweede generatie migranten het geval is. Andere studies lieten zien dat er interessante verschillen tussen groepen zijn: vooral zwarten en joden hebben (in de Verenigde Staten in de jaren zeventig) de duidelijkste tendens om zich volledig van andere sociale kringen af te sluiten of, anders gezegd: ze worden door deze andere kringen gemeden (zie bijvoorbeeld Verbrugge, 1977). De verschillende dimensies van sociale gelijkheid tussen vrienden en de verschillen daarin reflecteren de sociale structuur, oftewel de mate waarin sociale cirkels elkaar kruisen: 'die Kreuzung sozialer Kreise' (Simmel, 1908). Indien meer leden van bepaalde sociale groepen uitsluitend met elkaar omgaan, overlappen verschillende sociale cirkels elkaar des te minder. Binnen de literatuur (over netwerken, maar ook binnen andere soorten literatuur) wordt ervan uitgegaan dat de kruising van sociale kringen – dus meer diversiteit in hele netwerken, maar ook in vriendschapsnetwerken – samen-

gaat met meer tolerantie en de demping van sociale conflicten.¹ Inderdaad gaat diversiteit in vriendschapsnetwerken vaak samen met meer *open mindedness* en tolerantie voor anderen. Bindingen met anderen die niet op elkaar lijken, zijn – net zoals zwakke bindingen – bruggen tot andere sociale cirkels. Ze worden dan ook *bridging social capital* genoemd, in tegenstelling tot *bonding social capital*, dat refereert aan bindingen met gelijken. Beide soorten sociaal kapitaal zijn nodig voor een functionerende gemeenschap. Indien er alleen maar *bonding* sociaal kapitaal bestaat, valt de samenleving uit elkaar in onderbonden netwerken, die echter ieder afzonderlijk zeer hecht zijn. Dit is in een sterk gesegregeerde samenleving het geval, waar verschillende groepen dan ook vijandig tegenover elkaar staan. Indien er echter voornamelijk bruggen tussen verschillende sociale kringen bestaan en geen bindingen onder gelijken, ontbreekt het aan sociale steun en bevestiging van de eigen identiteit in de gemeenschap. Het is daarom een taak voor beleid het ontstaan van dergelijke ‘bruggen’ te ondersteunen, bijvoorbeeld door ontmoetingsplaatsen te creëren die verschillende doelgroepen aantrekken. Met betrekking tot het gelegenheidsprincipe zijn er enkele studies die laten zien dat settings, ontmoetingsplekken, een duidelijke invloed hebben op het type relatie dat eruit voortkomt. Tabel 1 laat zien uit welke sociale settings Nederlanders hun vrienden ‘rekruteren’. De odds ratio geeft aan hoeveel malen groter de kans op vriendschap in een bepaalde setting is in vergelijking met de andere settings. Zo vindt men zijn vrienden vooral binnen de opleiding en binnen een geloofsgemeenschap. Er zijn maar weinig mensen lid van een geloofsgemeenschap, maar als men actief lid is, is de kans groot dat degenen die men ontmoet, vrienden worden. Werk leidt in veel mindere mate tot vriendschap, net zoals familie en uitgaansgelegenheden. De laatste bevinding is vooral interessant in het licht met het verschil in huwelijken: huwelijkspartners in Nederland worden namelijk juist wel relatief vaak in een uitgaansgelegenheid ontmoet. De bevinding dat men ook via andere vrienden vaak een vriendschap kan sluiten, is een bevestiging van de balanstheorie – vrienden van vrienden worden vrienden.

1 Deze bevinding is recentelijk weer actueel: nieuw onderzoek door Putnam (2007) en Lancee en Dronkers (2008) komt tot de conclusie dat diversiteit, vooral etnische diversiteit, in de omgeving tot minder vertrouwen en participatie leidt. Mensen trekken zich terug in hun schulp en vertrouwen zelfs anderen met gelijke kenmerken minder dan voorheen.

Tabel 1: Kansen op vriendschap in verschillende settings

	Odds	% vrienden binnen alle relaties in deze setting (N)
Opleiding	9.8	78.2 (308)
Club/vereniging	6.2	69.4 (369)
Werk	3.2	15.2 (1802)
Familie	1.8	8.7 (1168)
Andere vrienden	6.2	70.0 (287)
Buren	1.5	37.4 (680)
Uitgaansgelegenheid	2.2	46.9 (196)
Kerk	9.8	80.0 (68)

Resultaten zijn afkomstig van 'Survey of the Social Networks of the Dutch', SSND (N=1007; Völker en Flap, 2002; Molenhorst, Völker e.a. 2008a, 2008b).

Meten van vriendschapsnetwerken

In veel studies heeft men tot voor kort nog de respondenten rechtstreeks naar het aantal vrienden gevraagd. Vergelijkende studies hebben echter laten zien dat er behoorlijke verschillen in het aantal vrienden tussen verschillende landen zijn, en dat het onduidelijk blijft of er daadwerkelijk minder contact is of de inhoud van vriendschappen verschilt tussen landen (Fischer en Oliker, 1983). Vooral mensen uit de Verenigde Staten en Italië noemen relatief veel vrienden, mensen uit Hongarije bijzonder weinig. Nederland neemt in dit soort onderzoek een middenpositie in (Utasi, 1990). Mede op basis van deze bevindingen wordt thans niet meer direct naar vriendschappen gevraagd, maar naar bepaalde activiteiten die men met anderen onderneemt.

Een inmiddels klassieke vraag die naast andere netwerkleden ook veel vrienden in kaart brengt, is de vraag naar het zogenoemde 'core' netwerk: 'Met wie heb je de laatste zes maanden over belangrijke persoonlijke dingen gepraat?' Respondenten mogen dan tot vijf personen noemen. Vervolgens wordt naar de kenmerken van deze personen gevraagd en ook naar hun onderlinge contacten. Deze vraag leidt tot betrouwbaardere en beter te vergelijken resultaten dan de vraag naar het aantal vrienden (zie bijvoorbeeld Bruckner en Knaupp, 1993). Binnen de sociale netwerkanalyse is deze aanpak bekend als 'egocentreed' onderzoek – netwerken worden via een centrale persoon, ego, in kaart gebracht.

Een andere aanpak is het onderzoeken van complete netwerken: in dergelijke studies worden alle leden van een bepaalde setting naar hun contacten met andere leden ondervraagd. De vragen die de respondenten beantwoorden, zijn vergelijkbaar, maar de analysemethoden verschillen aanzienlijk. Bij egocentreeerde netwerken, waar alle informatie over het netwerk afkomstig is van één persoon (ego), wordt in de analyse vervolgens gekeken welke soorten activiteiten men met welk netwerklid onderneemt, in hoeveel hoedanigheden hij of zij met anderen omgaat (bijvoorbeeld hoeveel soorten steun men aan elkaar verleent, en of men ook voor de gezelligheid met elkaar omgaat), hoe intensief en lokaal verspreid de relaties zijn, en hoe groot het resulterende netwerk is. In onderzoek naar complete netwerken worden daarnaast ook structurele parameters geanalyseerd, zoals de dichtheid van het netwerk, dit is de mate waarin alle netwerkleden elkaar kennen, respectievelijk met elkaar bevriend zijn, met elkaar optrekken, handel met elkaar drijven enzovoort. Als ieder netwerklid alle andere netwerkleden kent, dan is het netwerk 'dicht'. Ook wordt er gekeken naar de mate waarin een persoon een spilfunctie heeft (dit wordt *betweenness* of *autonomy* genoemd), dat wil zeggen hoeveel informatie er via deze persoon loopt, en naar de mate waarin verschillende netwerkleden structureel equivalent zijn, dat wil zeggen dat zij soortgelijke relaties met dezelfde anderen hebben (Wasserman en Faust, 1994). Onderzoek naar complete netwerken wordt gebruikt om hele afdelingen of schoolklassen in kaart te brengen, onderzoek naar egocentreeerde netwerken is de laatste jaren vaak een onderdeel van surveyonderzoek over uiteenlopende onderwerpen, wanneer men rekening wil houden met iemands sociale inbedding.

Vriendschappen in Nederland

Er is hiervoor al geschreven dat vriendschappen tussen mensen die in Nederland wonen, relatief vaak in opleidingen worden gesloten. Andere kenmerken van vriendschappen in Nederland zijn: mensen die in Nederland wonen, hebben gemiddeld vier vrienden die ze sinds rond zestien jaar kennen. Men ziet zijn vrienden ongeveer twee keer per maand. De relatie met vrienden is bijna even intensief als die met huwelijkspartners, soms heeft men in zijn vrienden zelfs meer vertrouwen dan in zijn partner. De inhoud van vriendschap-

pen is tamelijk divers, maar duidelijk gericht op het privéleven. Zo wordt er niet vaak met vrienden gepraat over werk en problemen die aan werk zijn gerelateerd. Trouwens, ook met burens wordt zo goed als niet over het werk gepraat. Dit duidt op een scheiding tussen werk en privé bij de Nederlandse bevolking. Verder is het belangrijk om te vermelden dat vriendschappen opmerkelijk lokaal gericht zijn: meer dan de helft van alle vrienden leeft binnen een straal van een kilometer bij de respondent vandaan. Vriendschappen zijn verder homogeen naar etniciteit, opleiding, sekse en leeftijd – bij meer dan 70 procent van alle vrienden is het verschil in leeftijd minder dan vijf jaar.

In de openbare opinie wordt er vaak van uitgegaan dat nieuwe media, zoals internet, een beduidend effect hebben voor vriendschappen. In ons onderzoek, naar de netwerken van de Nederlanders, de 'Survey of the Social Networks of the Dutch SSND' (2000 en 2007) is ook gevraagd of men de netwerkleden via internet heeft leren kennen en of men ook via internet met ze contact houdt. Slechts 0,3 procent van alle respondenten heeft elkaar via internet leren kennen en slechts 0,4 procent noemt 'chatten' als belangrijke ontmoetingsplaats. Op basis daarvan kunnen we concluderen dat het belang van nieuwe media voor de bevolking als geheel op dit moment nog niet zo groot is. Dit neemt uiteraard niet weg dat binnen sommige groepen, bijvoorbeeld scholieren, de betekenis van deze media veel groter kan zijn. Onze survey is echter een survey onder de bevolking vanaf achttien jaar en ouder. Met een verdere ontwikkeling van deze technologie, bijvoorbeeld het verbeteren van webcamtechnologie, kan men verwachten dat internet de komende jaren nog aan belang toeneemt.

Tot slot: een aantal open vragen

Het onderzoek dat er is, bestudeert vriendschappen meestal als een dyade, of als aggregaat van een variërend aantal vrienden, maar niet als afzonderlijke relaties binnen een netwerk. De mogelijkheden die netwerkonderzoek biedt – het vergelijken van meerdere relaties binnen een netwerk die genest zijn in individuen – worden dus bij het onderzoek naar vriendschappen niet benut. Heeft bijvoorbeeld een eerdere, vroegere vriendschap consequenties voor een latere? Het zou verder wenselijk zijn als toekomstig onderzoek zich meer zou

richten op de 'kruising van sociale cirkels', om scheidslijnen in de Nederlandse samenleving beter in kaart te brengen en te monitoren. Veel van de studies die er zijn, richten zich op de Verenigde Staten en zijn verouderd.

Er is verder niet zoveel bekend over hoe vriendschappen zich over de levensloop heen ontwikkelen, en van welke condities deze ontwikkeling afhangt. Welke sociale en institutionele structuren bevorderen het sluiten van vriendschappen, welke juist niet? Ook is er tot dusver geen studie die het relatieve effect van settings (aanbod) en van voorkeuren (vraag) op vriendschappen laat zien. Een andere belangrijke vraag is die naar de condities waaronder vriendschappen beëindigd worden. Ook weten we niet wat het betekent weinig of geen vrienden te hebben. Er wordt over het algemeen verondersteld dat het hebben van meer vrienden beter is voor individueel welzijn, echter, het is maar de vraag of deze veronderstelling klopt.

Literatuur

Allan, G.

Class variation in friendship patterns

The British Journal of Sociology, jrg. 28, nr. 3, 1977, p. 389-393

Allan, G.

A sociology of friendship and kinship

London, George Allan & Unwin, 1979

Blau, P.

Contrasting theoretical perspectives

In: J.C. Alexander, B. Giesen e.a. (red.), *The micro-macro link*, Berkely, University of California Press, 1987, p. 71-85

Bruckner, E., K. Knaupp

Women's and men's friendships in comparative perspective

European Sociological Review, nr. 3, 1993, p. 249-266

Chan, T.W., J.H. Goldthorpe

Is there a status order in contemporary British society? Evidence from the occupational structure of friendship

European Sociological Review, nr. 5, 2004, p. 383-401

Cohen, S.M.

Socioeconomic determinants of intraethnic marriage and friendship

Social Forces, jrg. 55, nr. 4, 1977, p. 997-1010

Esser, H.

Interethnische Freundschaften

In: H. Esser, J. Friedrichs (red.), *Generation und Identität: theoretische und empirische Beiträge zur*

Migrationssoziologie, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1990, p. 185-206

Feld, S.L.

Social structural determinants of similarity among associates
American Sociological Review, jrg. 47, 1982, p. 797-801

Fischer, C.S., S.J. Oliker

A research note on friendship, gender and the life cycle
Social Forces, jrg. 62, nr. 1, 1983, p. 124-133

Granovetter, M.

The strength of weak ties
American Journal of Sociology, jrg. 78, 1973, p. 1360-1380

Heider, F.

Attitudes and cognitive organization
Journal of Psychology, jrg. 21, 1946, p. 107-112

Jackson, R.M.

Social structure and process in friendship choice
In: C.S. Fischer, R.M. Jackson e.a. (red.), *Networks and places. Social relations in the urban setting*, New York, Free Press, 1977, p. 59-78

Kalmijn, M.

Sex segregation of friendship networks. Individual and structural determinants of having cross-sex friends
European Sociological Review, jrg. 18, nr. 1, 2002, p. 101-117

Lancee, B., J. Dronkers

Ethnic diversity in neighborhoods and individual trust of immigrants and natives: a replication of Putnam (2007) in a West European country
Zie www.eui.eu/Personal/Researchers/Lancee/trust.pdf

Laumann, E.O.

Prestige and association in an urban community
Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1966

Marsden, P.

Core discussion networks of Americans
American Sociological Review, jrg. 52, nr. 1, 1987, p. 122-131

McPerson, M., L. Smith Lovin e.a.

Social isolation in America: changes in core. Discussion networks over two decades
American Journal of Sociology, jrg. 71, 2006, p. 353-357

Mollenhorst, G., B. Völker e.a.

Social contexts and core discussion networks: using a choice-constraint approach to study similarity in intimate personal relationships

Social Forces, jrg. 86, nr. 3, 2008a, p. 937-965

Mollenhorst, G., B. Völker e.a.

Social contexts and personal relationships: the effect of meeting opportunities on similarity for personal relationships of different strength

Social Networks, jrg. 30, 2008b,
p. 60-68

Putnam, R.

*E pluribus unum. Diversity and
community in the twenty-first
century. The 2006 Johan Skytte
Prize Lecture*

Scandinavian Political Studies,
jrg. 30, nr. 2, 2007, p. 137-174

Simmel, G.

*Soziologie. Untersuchungen über
Formen der Vergesellschaftung*
Berlin-Leipzig, Duncker &
Humblot, 1908

Utasi, A.

Friendships

In: R. Andorka, T. Kolosio e.a.
(red.), *Social report*, Budapest,
TARKI, 1990, p. 339-355

Verbrugge, L.M.

*The structure of adult friendship
choices*

Social Forces, jrg. 56, nr. 2, 1977,
p. 576-597

Völker, B., H. Flap

*The Survey of the Social Net-
works of the Dutch SSND. Data
and codebook*

Universiteit Utrecht, ICS, 2002

Wasserman, S., K. Faust

*Social network analysis: methods
and application*

Cambridge, Cambridge
University Press, 1994

Summaries

Justitiële verkenningen (Judicial explorations) is published eight times a year by the Research and Documentation Centre of the Dutch Ministry of Justice in cooperation with Boom Juridische uitgevers. Each issue focuses on a central theme related to judicial policy. The section Summaries contains abstracts of the internationally most relevant articles of each issue. The central theme of this issue (nr. 5, 2008) is *Social network analysis*.

Theory and characteristics of social network analysis; implications for the combat of crime and terrorism

R.C. van der Hulst

More safety is needed in our society. This need is reflected in the recent policy plans of the Dutch government launching a boost in the combat of fraud, human trafficking, financial-economic and other capital crimes (including ideologically motivated crimes and terrorism). Increased knowledge and insights about the functioning of criminal networks (strengths and weaknesses) are the corner stones to improve preventive and intervention measures. This calls for innovative methods, research and instruments that reveal the opportunity structures and mechanisms behind criminal behavior. Social network analysis (SNA) can be considered a promising perspective to provide key information about the functioning of criminal networks and key players. Given that the concept of network analysis is more and more of topical interest to Dutch policymakers and law enforcement, the questions that are central in this paper are: what is social network analysis, what is the underlying theory, and what kind of information is generated that allows to get to more grips on criminal phenomena?

Network analysis as a perspective on organised crime

P. Van Calster

This contribution deals with the assumptions underlying network research into organized crime. It argues these underlying assumptions are steeped in system theory and cognitivism. Therefore, network studies of organised crime often seem to focus almost exclusively on its functionality and rationality. This view holds that success in crime depends on the roles and tasks

people assume. Researchers are seldom interested in everyday, informal elements and events such as coincidental encounters that may occur in everyday life, or personal relationships which have no direct connection with criminal activities. By discussing this system-based perspective on organised crime, this paper illustrates the usefulness of an interaction-based perspective.

Traces in the network; network profiling as part of cold case research

M. Spreen and Th. Vermeulen

Social network analysis methods can be useful for cold case research of the police. The purpose of these methods is to disentangle the web of relations among the victim. This is done by detecting those persons who occupy network positions that are likely to yield new information; and by detecting relational, forensic and situational issues among network members, which can be understood in terms of risk behaviors. The network profiling method as applied in cold cases of the Cold Case Team Amsterdam/Amstelland, Gooi & Vechtstreek and Flevoland is discussed and illustrated by some examples. The method can be viewed as a synergy of police and forensic psychiatric expertise.

Social network analysis in Dutch forensic psychiatry

L. Pomp and S. Bogaerts

The FSNA is an instrument to estimate the relationship between personal networks of forensic psychiatric patients and the risk (and severity) of recidivism. The FSNA method considers the specific social, cultural and relational circumstances of each individual patient, and defines both negative and positive influences on future behavior. In our view, it is important to pay attention to contextual and environmental factors and underlying mechanism, when future violence behavior has to predict. Furthermore, the FSNA method can be important in managing risk (monitoring, supervision, victim safety planning, treatment and management).

Who is bullying who? A network perspective of bullying

D.R. Veenstra, G. Huitsing, J.K. Dijkstra and S. Lindenberg

Bullying in school classes was investigated using social network data. This paper contains three sections. In the first section the dyadic relation between bullies and victims was investigated.

The findings revealed that bullies are rejected by those for whom they are a potential threat, and that bullies generally choose their victims so as to minimize loss of affection. In the second section the impact of the class context on the effect of bullying on acceptance was examined. The findings demonstrated that the negative impact of individual bullying on peer acceptance was weakened if bullying occurs by popular adolescents. In the third part a social network analysis of a school class was presented. The findings suggested that in-group and out-group effects are important in explaining the group process of bullying, especially when bullies are popular and support each other. The social network perspective might provide valuable information for teachers on bullying, because it can inform teachers about dyadic and group processes in their classroom.

The impact of five different social networks on youth crime

J. Broekhuizen, F.M.H.M. Driessen and B. Völker

In this article the influence of five different social networks of children on their criminal behavior is examined: the network of kids at school, of friends in the neighborhood, of siblings (of similar young age), of friends at the sports club, and of the peers in a group or gang. How strong is the influence of each network of friends on the criminality of the children, and which characteristics of these networks affect their criminality? As could be expected, results show that children with deviant friends undertake criminal activities far more often. The sheer presence of one or several deviant examples seems to be a more critical factor than the degree of involvement in these deviant groups. The effects of deviancy in the networks of friends do not disappear if the effects of resources, attachment to the parents, (cultural) beliefs and capacities are taken into account. This supports the view that we are dealing with independent effects of these five social networks.

Who is who's friend? Sociological theories and empirical studies on the origin of friendships

B. Völker

Arguments and empirical research results are discussed on who becomes a friend of who, a research question which touches upon social openness and closure. Perspectives on the evolution of friendships are different between psychology and sociology. Psychology focuses on demand side theories, while sociology

employs supply side arguments. Both views acknowledge the importance of similarity in friendship ties, but for different reasons. While psychologists explain similarity by individual preferences for similar others, sociologists explain that phenomenon by structural constraints in the opportunity of meeting others. Empirical findings are reviewed and results from primary data from a national representative survey are presented. There are important social demographic differences in the distribution of friendship. Married and older people have least friends. Friendships occur remarkably often among similar persons. Higher educated people are even more selective in their friends than lower educated ones. The article concludes with directions for future research.



De volgende internetsites hebben betrekking op het thema van dit nummer van *Justitiële verkenningen*. De informatie is ook te raadplegen op de website van het WODC, www.wodc.nl, via de buttons 'publicaties' en 'Justitiële verkenningen'.

[http://gammasteunpunt.nl/netwerken/index.](http://gammasteunpunt.nl/netwerken/index.php?chapter= Sociale_netwerken)

php?chapter=Sociale_netwerken

Sociale netwerkanalyse voor beginners. Het gammasteunpunt maakt deel uit van de Rijksuniversiteit Groningen en is gericht op scholieren die willen gaan studeren. Er staat een duidelijke handleiding op voor sociale netwerkanalyse.

www.analytictech.com/networks/Default.htm

Link naar een vrij toegankelijke Engelstalige webcursus sociale netwerkanalyse.

www.insna.org

INSNA is de beroepsorganisatie voor onderzoekers die geïnteresseerd zijn in sociale netwerkanalyse. De website omvat onder meer een uitgebreide bibliografie van gepubliceerde *network-related* documenten, informatie over netwerkconferenties en over gespecialiseerde software, een index van relevante websites en universiteiten waar methoden van netwerkonderzoek worden onderwezen.

www.vanmesdag.nl/index.php?id=1780

FPC Dr. S. van Mesdag is een groot forensisch psychiatrisch centrum te Groningen, dat plaats biedt aan ruim 200 tbs-patiënten. Informatie over forensisch sociaal netwerkonderzoek dat binnen de kliniek plaatsvindt en daarbuiten, in de directe omgeving van (ex-) patiënten.

<http://intl-euc.sagepub.com/cgi/content/refs/4/4/357>

Link naar artikel van NSCR-onderzoekers dr. Frank Weerman en prof. dr. mr. Catrien Bijleveld: *Birds of different feathers; school networks of serious delinquent, minor delinquent and non-delinquent boys and girls*, verschenen in: *European Journal of Criminology* 2007, Vol. 4, Nr. 4, 357-383.

<http://orgnet.com/>

Website van particulier Amerikaans onderzoeksbureau, opgericht door onderzoeker en zakenman Valdis Krebs. Netwerkonderzoek op tal van terreinen, zoals organisaties en bedrijven, lokale gemeenschappen, politieke besluitvorming. Daarnaast veel onderzoek naar terroristische netwerken. Er is onder meer een sociale netwerkanalyse te vinden van de aanslagen van 11 september 2001.



17-18 juli

International Crime Science
Conference

20-25 juli

Crime and Criminology:
research and action

26-28 augustus

The 9th National Conference
on Child Sexual Abuse and
Exploitation Prevention

2-5 september

European Society of
Criminology annual conference

18 september

Symposium mensenhandel

18-19 september

Treatment of sexual offenders in
the community

23-25 september

SCAN-basiscursus: leugen-
detectie in schriftelijke
verklaringen

24-26 september

Policing in Central and Eastern
Europe

25 september

Aansprakelijkheidsgrenzen
strafrecht

26 september

Toezicht en compliance

26-27 september

Intelligence failures and cul-
tural misperceptions: Asia, 1945
till the present

16 oktober

De politieopleiding: op weg naar
Bologna?

21-24 oktober

EFCAP Congres

30 oktober

Seminar sociale netwerkanalyse

5 november

Radicalism and terrorism in
societies, how can we learn?

19 november

Beheren van de publieke ruimte

20 november

Visuele communicatie voor
juristen

25 november

Basiscursus Algemeen

Jeugd(beschermings)recht

26-28 november

Criminology: linking theory,
policy and practice

27 november

Symposium mensenhandel

10-12 december

Rechtshistorisch congres 2008

Hierna volgen beschrijvingen
van deze congressen.

International Crime Science Conference

Science, crime and security: creating sustainable partnerships. Jacqui Smith, the Home Secretary, will be opening the second International Crime Science Conference on 17 July in the start of a program which promises to bring together senior security and crime reduction practitioners, policy-makers, technologists, and leading academics, all developing the latest techniques, technologies and strategies for increasing security and reducing crime at a local, national and international level. This year the conference will concentrate on the prevention, disruption and detection of terrorism, organised crime, crime and anti-social behavior. Technologies and methodologies from the fields of biometrics, forensic science, surveillance, and crime science will be explored with planned plenary sessions on topics including data forensics and bio-chemical threats.

Datum: 17 en 18 juli 2008

Locatie: Marriott Convention Center in New Orleans

Informatie en aanmelding: www.nationalcac.org

Crime and Criminology: research and action

The general theme of the congress will be developed within three significant areas of the current state of crime and its control in the main regions of the world. Subjects will be transnational crime, urban crime, victims and criminal justice. Keynote speakers will be David Garland, Marc Groenhuijsen, Yutaka Harada and many others. For more information please visit the website.

Datum: 20-25 juli 2008

Locatie: Universiteit van Barcelona

Informatie en aanmelding: www.worldcongresscriminology.com

The 9th National Conference on Child Sexual Abuse and Exploitation Prevention

The National Children's Advocacy Center will host the 9th National Conference on Child Sexual Abuse and Exploitation Prevention at the Marriott Convention Center in New Orleans, Louisiana. Keynote speakers will be John Stirling, MD Center for Child Protection, J. Robert Flores, JD Administrator, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, and Kevin O'Connor, JD Associate Attorney General, U.S. Department of Justice, Washington, DC. For workshop subjects please see the website.

Datum: 26-28 augustus 2008

Locatie: Marriott Convention Center in New Orleans

Informatie en aanmelding: www.nationalcac.org

European Society of Criminology annual conference

This event will build upon and extend the now established tradition of the European Society of Criminology in stimulating and focusing cooperation and exchange among scholars throughout – and beyond – Europe. The central theme this year is ‘Criminology in the public sphere’. More information on the website.

Datum: 2-5 september 2008

Locatie: University of Edinburgh, 11 Buccleuch Place, Edinburgh

Informatie en aanmelding: www.lifelong.ed.ac.uk/eurocrim2008/index.htm

Symposium mensenhandel

Het symposium bestaat uit twee verschillende bijeenkomsten, die erop zijn gericht de kennis over mensenhandel te vergroten bij professionals die te maken kunnen krijgen met mogelijke slachtoffers en daders van mensenhandel. Er wordt ingegaan op de tactieken die mensenhandelaars gebruiken, zodat deelnemers weten op welke signalen ze alert moeten zijn. Er is voorts aandacht voor methoden van preventie en effectieve voorlichting. Ook de vraag hoe mensenhandelaren kunnen worden opgespoord en vervolgd, komt aan de orde. Deelnemers horen hoe en waarom slachtoffers in de macht van ‘loverboys’ en mensenhandelaren geraken, hoe zij als professional met slachtoffers in gesprek treden, hoe ze omgaan met stigma’s en taboes rond prostitutie, en welke handelingsmogelijkheden ze hebben. Een tweede mogelijkheid om meer over dit onderwerp te horen, is op 27 november in de masterclass over ketensamenwerking bij de bestrijding van mensenhandel. Op beide bijeenkomsten worden deelnemers actief bij het programma betrokken en krijgen zij volop gelegenheid ervaringen uit te wisselen. Sprekers zijn Marcia Albrecht van de Stichting Tegen Vrouwenhandel en Henk Werson, die verbonden is aan het expertisebureau Mensenhandel en Mensensmokkel bij de nationale recherche en aan de Politieacademie.

Datum: 18 september 2008

Locatie: Aristo Amsterdam

Informatie en aanmelding: www.leidscongresbureau.nl

Treatment of sexual offenders in the community

Centraal op dit tweedaagse congres staat de behandeling van seksuele delinquenten in de samenleving. Het congres is georganiseerd ter gelegenheid van het tienjarig bestaan in België van een gespecialiseerd netwerk voor de poliklinische patiëntbehandeling van seksuele delinquenten. Hierin werken drie centra samen: UFC in Vlaanderen, CABINE voor de regio Brussel en UPPL voor Wallonië. Sprekers zijn onder andere: Stefan Bogaerts, Peer Briken en André Ciavaldini. Zie voor verdere informatie de website van het congres.

Datum: 18-19 september 2008

Locatie: Vrije Universiteit Brussel, Pleinlaan 2, B-1050 Brussel

Informatie en aanmelding: www.congress2008.be

SCAN-basiscursus: leugendetectie in schriftelijke verklaringen

Het Centrum voor Politiestudies organiseert deze driedaagse gespecialiseerde cursus voor de zesde keer in samenwerking met de Oost-Vlaamse Politieacademie, OPAC. De cursus wordt gedoceerd door de ontwerper zelf, de Amerikaanse psycholoog, criminoloog en polygrafist, Avinoam Sapir. De methode, waarvan een uitvoerige beschrijving werd opgenomen in het *Politiejournaal*, nummer 5 van juni 2003, staat op het programma van de cursus verhoortechnieken van de FBI Academy in Quantico, de Royal Canadian Mounted Police Academy in Ottawa en de Nationale Rechercheschool te Brussel. Avinoam SAPIR geeft colleges in talrijke politiescholen, onder andere New Scotland Yard.

Datum: 23-25 september 2008

Locatie: Oost-Vlaamse Politieacademie (OPAC), Sprendonkstraat 5 (havennummer 4230A), Gent-Desteltonk, België

Informatie en aanmelding: www.police.be/cps en nathalie.roegiers@ugent.be

Policing in Central and Eastern Europe

This is the Seventh Biennial International Conference 'Policing in Central and Eastern Europe': Social Control in Contemporary Society – Practice and Research to be held in Ljubljana, Slovenia.

Datum: 24-26 september 2008

Locatie: University of Maribor, Faculty of Criminal Justice and Security, Ljubljana, Slovenia

Informatie en aanmelding: www.fvv.uni-mb.si/conf2008/index.html en Gorazd.Mesko@fvv.uni-mb.si

Aansprakelijkheidsgrenzen strafrecht

De laatste jaren zijn de grenzen van de aansprakelijkheid in het strafrecht sterk aan het schuiven. Ook de afgrenzing tussen de strafbare poging en voorbereidingsdelicten staat onder druk. Ten slotte is de introductie van de Wet op de terroristische misdrijven van grote betekenis voor het opsporingsonderzoek, maar ook voor de vraag in welke fase al aansprakelijkheid kan ontstaan. Rechtspraak van de Hoge Raad is niet altijd duidelijk en wetgeving is onderling niet altijd helder af te bakenen. Deze masterclass verkent de grenzen van de strafrechtelijke aansprakelijkheid en de nieuwste rechtspraak en wetgeving. Zij staat stil bij opvattingen over het karakter van opzet, het begrip aanmerkelijke kans, de grens tussen opzet en roekeloosheid, voorzienbaarheid, verwijtbaarheid en wederrechtelijkheid. De masterclass biedt vooral handvatten voor het voeren van verweren en een toereikende rechterlijke respons. De verdieping vindt plaats met afgesloten en geanonimiseerde dossiers, met als leidraad de vraag naar de ruimte in de huidige rechtsontwikkeling voor verweren. De dag wordt afgesloten met veel praktische tips. De docenten zijn Rinus Otte, vice-president van het Gerechtshof Amsterdam en Alwin van Dijk. Beiden hebben regelmatig over aansprakelijkheid in het strafrecht gepubliceerd en verzorgen vanaf 2000 op dit onderwerp diepgaande bijscholing voor de zittende en de staande magistratuur.

Datum: 25 september 2008

Locatie: Hotel Den Haag Nootdorp

Informatie en aanmelding: www.sdu.nl/klanten/opleidingen/bijeenkomsten/Q2261.jsp

Toezicht en compliance

Discussiemiddag over themanummer van TvC. Nadere informatie op de website.

Datum: 26 september 2008

Locatie: WODC, Den Haag

Informatie en aanmelding: www.criminologie.nl

Intelligence failures and cultural misperceptions: Asia, 1945 till the present

The wars in Iraq and Afghanistan have clearly shown the shortcomings of intelligence collection and analysis on the part of the United States and its allies. Quite a few of these shortcomings

are the result of cultural misperceptions. For western intelligence agencies, Asia is a continent they often find difficult to understand, with in many cases serious consequences. Presentations at this conference will discuss the following topics, among others: counterinsurgency and counterterrorism campaigns in Asia during the Cold War, western perceptions of particular countries in the region and their influence on intelligence operations, and the limitations of intelligence in the War on Terror in Afghanistan and Iraq.

Datum: 26-27 september 2008

Locatie: Nederlandse Defensie Academie

Informatie en aanmelding: www.nisa-intelligence.nl/conferences.htm

De politieopleiding: op weg naar Bologna?

Het CPS acht de tijd rijp om het debat over de politieopleiding wat nieuw leven in te blazen. Deze keer staat de vraag naar europeanisering van het politieonderwijs centraal. Kan 'de weg naar Bologna' een uitdaging vormen voor het politieonderwijs? Meer specifiek: hoe kan het politieonderwijs deel uitmaken van het Europese hoger onderwijsstelsel? Tijdens de voormiddagssessie wordt besproken hoe het politieonderwijs is georganiseerd in een aantal Centraal-Europese landen. Verder komt een aantal buitenlandse gastsprekers getuigen over de structuur, de werking, succes- en faalfactoren, randvoorwaarden, enzovoort van het politieonderwijsstelsel in hun land. In de namiddag is er ruimte voor debat tussen het publiek en de centrale sprekers.

Datum: 16 oktober 2008

Locatie: Egmontpaleis, Zaal Arenberg, Kleine Zavel 8, Brussel, België

Informatie en aanmelding: www.police.be/cps en nathalie.roegiers@ugent.be

EFCAP Congres

Amsterdam Congres 2008 ter gelegenheid van de tiende verjaardag van EFCAP, de European Association for Forensic Child and Adolescent Psychiatry, Psychology and other involved professions. Op het congres zullen alle actuele thema's in het jeugdforensische veld aan de orde komen. Genoemd kunnen worden: de stand van zaken met betrekking tot standaardisering en protocollering van screening en diagnostiek in Europa, jeugdcriminaliteit en het comorbide voorkomen van psychische stoornissen: epidemiologisch onder-

zoek, kinderen die al op jonge leeftijd politiecontacten hebben, de voorlopers op kinderleeftijd van het psychopathieconcept, de stand van wetenschap inzake neurobiologie van agressie en antisociaal gedrag, neuro-imaging technieken bij jeugdforensisch onderzoek, interventies bij jeugdige delinquenten, jeugdige zedendelinquenten: diagnostiek en behandeling, migrantenkinderen met politie- en justitiecontacten, wet- en regelgeving inzake diagnostiek en behandeling, en straf- en civielrechtelijke procedures. Keynote-sprekers: Rolf Loeber, James Hudziak, Adrian Raine, Susan Bailey, Jörg Fegert, Thomas Grisso en Riittakertu Kaltiala-Heino. Het congres zal worden besloten met de inaugurale rede van Robert Vermeiren, die de eerste leerstoel forensische kinder- en jeugdpsychiatrie in Nederland daarmee zal inwijden.

Datum: 21-24 oktober 2008

Locatie: VU University Medical Center Amsterdam

Informatie en aanmelding: www.efcapcongress2008.com en paog@vumc.nl

Seminar sociale netwerkanalyse

Centraal op dit seminar staat de toepassing van sociale netwerk-analyse (SNA) bij de bestrijding van criminaliteit en terrorisme. Hoewel SNA in andere wetenschappelijke disciplines al een beproefde methode is, ontbreekt het in de aanpak van (georganiseerde) criminaliteit nog grotendeels aan de nodige kennis en expertise op dit vlak. Het seminar is bedoeld om die ongewenste kenniskloof te overbruggen, onder meer door de mogelijkheden van SNA op verschillende beleidsterreinen (waaronder de opsporing en inlichtingen) aan de orde te stellen. De hoofdthema's van de verschillende presentaties die worden gehouden, zijn 'georganiseerde criminaliteit' en 'radicalisering en terrorisme', maar ook onderwerpen als jeugdcriminaliteit, risicotaxaties en -management (tbs), etniciteit en migratie, en samenwerken in beleid staan op het programma. De keynotes zullen worden verzorgd door Marc Sageman (terrorismedeskundige), Gerben Bruinsma (hoogleraar criminologie, Universiteit Leiden/NSCR) en Cyrille Fijnaut (hoogleraar strafrecht, Universiteit van Tilburg). In de middag volgen enkele thematische parallelsessies, waarna wordt afgesloten met een paneldiscussie en een borrel. Het seminar duurt de hele dag (lunch en borrel inbegrepen) en is interessant voor onderzoekers en beleidsmedewerkers die werkzaam zijn op het brede terrein van criminaliteitsbeheersing en

rechtshandhaving (Justitie, Binnenlandse Zaken), en voor mensen uit de praktijk die werkzaam zijn in het veld van recherche, opsporing en inlichtingen. Voor verdere informatie over kosten en het programma, zie de website van het WODC (www.wodc.nl). Inschrijving is mogelijk tot 15 oktober; er is een beperkt aantal plaatsen beschikbaar.

Datum: 30 oktober

Locatie: Steigenberger Kurhaus Hotel, Scheveningen

Informatie en aanmelding: www.wodc.nl

Radicalism and terrorism in societies, how can we learn?

Nederland is niet het enige land waar we te maken hebben met radicalisme, en dus kunnen we ook leren van ervaringen uit andere ons omringende landen. Om deze reden zijn op uitnodiging van Leo Regeer diverse vooraanstaande sprekers uitgenodigd die hun (onderzoeks)ervaringen in ons land willen delen met betrekking tot onder andere de IRA (Noord-Ierland), Hezbollah (Libanon) en ETA (Spaans Baskenland). Ook onderzoek naar radicalisme en terrorisme in eigen land wordt op deze conferentie besproken (onder andere IMES). De voertaal op deze conferentie is Engels.

Datum: 5 november 2008

Locatie: NH Hotel Krasnapolsky Amsterdam

Informatie en aanmelding: www.regeerenregeer.nl

Beheren van de publieke ruimte

De ruimten van ons openbaar leven die traditioneel als gemeenschappelijk worden beschouwd, zijn in de afgelopen jaren aan veranderingen onderworpen. Historisch gezien werd, althans in onze contreien, de verantwoordelijkheid over deze plaatsen aan de overheid toevertrouwd. De evolutie naar een integraal en geïntegreerd veiligheidsbeleid en het idee zelf van de veiligheidsketen stellen voor een stuk dit monopolie in vraag. Daar waar de politiediensten als enige de rol toebedeeld kregen van hoeders over de openbare rust, veiligheid en gezondheid, zijn er vandaag andere partners die zich actief op dit terrein manifesteren. Deze 'verkavelings'-tendens tezamen met de politionele evolutie naar een gemeenschapsgericht referentiekader gericht op coördinatie en beheer, is het onderwerp van deze studiedag. Diverse vragen komen hierbij aan bod. Wie zijn de partners? Wie draagt verantwoordelijkheid voor welk (deel van het) gebeuren? Welke is de rol van de

politieambtenaar in deze problematiek? Welke zijn de operationele implicaties? Zijn er bijkomende wetgevende initiatieven nodig?

Datum: 19 november 2008

Locatie: Mechelen, België

Informatie en aanmelding: www.police.be/cps en nathalie.roegiers@ugent.be

Visuele communicatie voor juristen

Tijdens de training worden verschillende methoden en technieken behandeld die het recht overzichtelijker, toegankelijker en gebruiksvriendelijker maken. Onderwerpen: meerwaarde van visuele informatie voor het juridisch werkgebied, beeldtaal voor juristen, innovatie in juridische dienstverlening, overtuigend adviseren en presenteren met beeldmateriaal, en grafieken ontwerpen bij eigen juridische projecten. Trainer: Susanne Hoogwater van Legal Visuals, auteur van *Beeldtaal voor juristen* en coauteur van *Schrijven in de juridische praktijk*.

Datum: 20 november 2008

Locatie: Hotel Lapershoek Hilversum

Informatie en aanmelding: www.sdu.nl/opleidingen

Basiscursus 'Algemeen Jeugd(beschermings)recht'

Het familie- en jeugdrecht is volop in beweging. Deze cursus geeft antwoord op vragen als: wat is de samenhang tussen de justitiële jeugdzorg en het Bureau Jeugdzorg, is er ruimte voor vrijwillige ambulante jeugdzorg, en zo ja, hoe komt deze eruit te zien, hoe is het gesteld met dossiervorming en de privacy van de cliënt, en wie is de cliënt: de jeugdige, diens ouders/opvoeders of het gehele gezin, en welke consequenties heeft dat? Tijdens deze cursus komen bovengenoemde aspecten aan de orde.

Datum: 25 november

Locatie: Hotel Lapershoek Hilversum

Informatie en aanmelding: www.sdu.nl/klanten/opleidingen/bijeenkomsten/Q22442.jsp

Criminology: linking theory, policy and practice

21ste jaarlijkse conferentie van de Australian and New Zealand Society of Criminology. Het thema dit jaar is de verbondenheid van theorie, beleid en praktijk. Dit zal aan de hand van een aantal subthema's, zoals inheemse kwesties, vrouwen en het strafrecht-

systeem (met inbegrip van kwesties van rechten van de mens en mensenhandel), financiële en technologisch toegelaten misdaad (zich in het bijzonder op globale ontwikkelingen in misdaadcontrole en regelgeving concentrerend), victimologie en het controleren en veiligheid, gebeuren.

Datum: 26-28 november 2008

Locatie: National Convention Centre Canberra

Informatie en aanmelding: www.anzsoc.org/conferences/2008/

Symposium mensenhandel

Het Leids Congres Bureau organiseert twee bijeenkomsten om de kennis over mensenhandel te vergroten bij professionals die te maken kunnen krijgen met mogelijke slachtoffers en daders, maar niet weten wat mensenhandel precies inhoudt. De eerste sessie is op 18 september, waarbij de tactieken van mensenhandelaren worden besproken. In de tweede masterclass zal dieper worden ingegaan op het organiseren van ketensamenwerking bij mensenhandel. Deelnemers leren wie welke rol in de keten heeft, wie voor hen in de keten zit en wie na hen komt, en welke samenwerking nodig is. De sprekers gaan in op het (moeten) melden van vermoedens, de veilige uitwisseling van informatie en manieren om de privacy van betrokkenen te waarborgen. Op beide bijeenkomsten worden deelnemers actief bij het programma betrokken en krijgen zij volop gelegenheid ervaringen uit te wisselen.

Datum: 18 september en 27 november 2008

Locatie: Stadhuis Rotterdam, Rotterdam

Informatie en aanmelding: www.leidscongresbureau.nl

Rechtshistorisch congres 2008

Het congres is traditiegetrouw niet aan een bepaald thema gewijd, maar biedt gelegenheid aan jonge onderzoekers op het terrein van de rechts- en justitiegeschiedenis om de resultaten van hun onderzoek en projecten te presenteren.

Datum: 10-12 december 2008

Locatie: Louvain-la-Neuve

Informatie en aanmelding: xavier.rousseaux@uclouvain.be en alain.wijffels@uclouvain.be

WODC: website en rapporten

www.wodc.nl

Op de WODC-site is de volgende informatie te vinden:

1. Zoeken op onderwerp via de homepage:

- trefwoord ABC (zoeken op standaard trefwoorden);
- onderwerpsgebieden.

2. Publicaties

- jaaroverzichten van alle rapporten (inclusief uitbesteed) en *Justitiële verkenningen*;
- uitgebreide samenvattingen en volledige teksten (in pdf) beschikbaar bij vrijwel alle publicaties;
- aanpak criminaliteit (elektronische publicatie van het WODC en het Openbaar Ministerie over interventie- en preventiestrategieën inzake diverse criminaliteitsproblemen);
- Internetbronnengids.

3. Onderzoek

- overzichten van startend, lopend en afgerond onderzoek (inclusief uitbesteed onderzoek);
- onderzoeksprogramma;
- cijfers en prognoses (inclusief de elektronische publicatie van *Criminaliteit en rechtshandhaving* met tabellen);
- procedure uitbesteed onderzoek.

4. Organisatie

- Hier zijn onder andere te vinden: organisatiestructuur, medewerkerslijst, vacatures, jaarbericht, commissies en werkgroepen.
- Informatiedesk (onder andere: bibliotheek, veel gestelde vragen en opmerkelijk op tv).

De **WODC-thesaurus** die op de website staat, is een gestructureerde standaard trefwoordenlijst inzake het criminaliteitsvraagstuk. Deze bestrijkt de volgende terreinen: criminologie, criminaliteitspreventie, delicten/criminaliteitsvormen, justitiële organisatie, politie, slachtoffers, strafrechtspleging, strafstelsel, gevangeniswezen, reclassering en vreemdelingen. Als extra hulpmiddel is ook een

nieuwe uitgave van de geografische thesaurus beschikbaar. De beide thesauri zijn te vinden op de WODC-website (www.wodc.nl) via de knop 'Publicaties' en de subknop 'Cahiers', kies vervolgens het jaar 2003.

Voor vragen over producten en diensten van het WODC kunt u terecht bij de WODC-informatiedesk (zie: rubriek 'Vragen/Ik heb een vraag' op de homepage).

Hans van Netburg (redacteur WODC-site)

tel.: 070-3 70 69 19

fax: 070-3 70 79 48

e-mail: c.j.van.netburg@minjus.nl

De WODC-rapporten

Om zo veel mogelijk belanghebbenden te informeren over de onderzoeksresultaten van het WODC zijn alle WODC-rapporten vanaf 1999 in digitale vorm kosteloos beschikbaar op de website van het WODC (www.wodc.nl). Een complete lijst van WODC-rapportenseries en uitgebreide samenvattingen van alle sinds 1997 verschenen rapporten zijn daar ook te vinden.

In gedrukte vorm wordt een beperkte oplage van de rapporten in de reeksen Onderzoek en beleid, Cahiers, Memorandum en Fact sheets gratis verspreid. Er is een vaste verzendlijst van onder meer universitaire en gerechtsbibliotheken, alsmede politieke partijen en media. Functionarissen en instellingen binnen het ministerie van Justitie kunnen op aanvraag afzonderlijke rapporten zonder kosten toegestuurd krijgen. Overige belangstellenden kunnen de rapporten in de reeks Onderzoek en beleid (O&B) tegen betaling bestellen bij Boom distributiecentrum te Meppel, tel. 0522-237555, fax 0522-253864, e-mail bdc@bdc.boom.nl. Hierna volgen de titelbeschrijvingen van de O&B-rapporten en de rapporten in de series Cahiers, Memorandum en Fact sheets sinds 2006.

Onderzoek en beleid (O&B)**Teeuw, W.B., A.H. Vedder (red.)***Security applications for converging technologies. Impact on the constitutional state and the legal order*

2008, O&B 269

Laan, A.M. van der, L. Vervoorn, C.A. van der Schans, S. Bogaerts*Ik zit vast; een exploratieve studie naar emotionele verwerking van justitiële vrijheidsbeneming door jongeren*

2008, O&B 268

Klein Haarhuis, C.M., E. Niemeijer*Wet en werkelijkheid; bevindingen uit evaluaties van wetten*

2008, O&B 267

Guiaux, M., A.H. Uiters, H. Wubs, E.M.Th. Beenackers*Uitgenodigde vluchtelingen. Beleid en de maatschappelijke positie in nationaal en internationaal perspectief*

2008, O&B 266

Laclé, Z.D., M.J. ter Voert*Trendrapportage notariaat 2006; toegankelijkheid, continuïteit en kwaliteit van de dienstverlening*

2008, O&B 265

Hulst, R.C. van der, R.J.M. Neve*High-tech crime, soorten criminaliteit en hun daders*

2008, O&B 264

Kogel, C.H. de, M.H. Nagtegaal*Toezichtprogramma's voor delinquenten en forensisch psychiatrische patiënten; effectiviteit**en veronderstelde werkzame mechanismen*

2008, O&B 263

Boom, A. ten, K.F. Kuijpers, m.m.v. M. Moene*Behoeften van slachtoffers van delicten; een systematische literatuurstudie naar behoeften zoals door slachtoffers zelf geuit*

2008, O&B 262

Voert, M.J. ter, S.L. Peters*Trendrapportage advocatuur 2006; toegankelijkheid, continuïteit en kwaliteit van de dienstverlening*

2008, O&B 261

Kunst, M.J.J., S. Schweizer, S. Bogaerts, L.M. van der Knaap*Onderlinge agressie en geweld, posttraumatische stress en arbeidsverzuim in penitentiaire inrichtingen*

2008, O&B 260

Koeter, M.W.J., M. Bakker
Effectevaluatie van de Strafrechtelijke Opvang Verslaafden (SOV)

2008, O&B 259

Spapens, A.C.M., H.G. van de Bunt, L. Rastovac, m.m.v. C. Miralles Sueiro*De wereld achter de wietteelt*

2008, O&B 258

Dijk, J. van, J. van Kesteren, P. Smit*Criminal victimisation in international perspective; key findings from the 2004-2005 ICVS and EU ICS*

2007, O&B 257

**Tollenaar, N., R.F. Meijer,
G.L.A.M. Huijbrechts, M. Blom,
S. el Harbachi**

*Monitor veelplegers; jeugdige en
zeer actieve veelplegers in kaart
gebracht*

2007, O&B 256

**Heide, W. van der, A.Th.J. Eggen
(eindred.)**

*Criminaliteit en rechtshand-
having 2006; ontwikkelingen en
samenhangen*

2007, O&B 255

Eshuis, R.J.J.

*Het recht in betere tijden; over
de werking van interventies ter
versnelling van civiele procedures*

2007, O&B 254

**Struiksmā, N., J. de Ridder,
H.B. Winter**

*De effectiviteit van bestuurlijke
en strafrechtelijke handhaving
van milieuwetgeving*

2007, O&B 253

**Bunt, H.G. van de, E.R. Klee-
mans**

*Georganiseerde criminaliteit in
Nederland; derde rapportage op
basis van de Monitor Georgani-
seerde Criminaliteit*

2007, O&B 252

**Mheen, D. van de, P. Gruter
(red.)**

*Helingpraktijken onder de loep;
impressies van helingcircuits in
Nederland*

2007, O&B 251

**Jennissen, R.P.W., J. Oudhof
(red.)**

*Ontwikkelingen in de maat-
schappelijke participatie van
allochtonen; een theoretische
verdieping en een thematische
verbreding van de Integratie-
kaart 2006*

2007, O&B 250

Daalder, A.L.

*Prostitutie in Nederland na
opheffing van het bordeelverbod*

2007, O&B 249

Stokkom, B.A.M. van,

H.J.B. Sackers, J-P. Wils

*Godslastering, discriminerende
uitingen wegens godsdienst en
haatuitingen; een inventarise-
rende studie*

2007, O&B 248

Poot, C.J. de, E.W. Kruisbergen

*Kringen rond de dader; groot-
schalig DNA-onderzoek als
instrument in de opsporing*

2006, O&B 246

Laan, A.M. van der,

**M. Blom, m.m.v. C. Verwers,
A.A.M. Essers**

*Jeugddelinquentie: risico's en
bescherming; bevindingen uit de
WODC Monitor Zelfgerappor-
teerde Jeugdcriminaliteit 2005*

2006, O&B 245

**Ferwerda, H.B., I.M.G.G. van
Leiden, N.A.M. Arts,
A.R. Hauber**

*Halt: Het Alternatief? De effecten
van Halt beschreven*

2006, O&B 244

Sikkel, D., P.G.M. van der Heijden, G. van Gils

Methoden voor het schatten van de omvang van verborgen populaties, in het bijzonder illegale vreemdelingen

2006, O&B 243

Faure, M.M.G., C.A.R. Moerland

Griffierechten; een vergelijkende beschrijving van griffierechten- en vergelijkbare stelsels in een aantal landen van de Europese Unie

2006, O&B 242

Aebi, M.F., K. Aromaa,

B. Aubusson de Cavarlay,

G. Barclay, B. Gruszczynska,

H. von Hofer, V. Hysi,

J.-M. Jehle, M. Killias, P. Smit,

C. Tavares

European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics – 2006 (third edition)

2006, O&B 241

Kogel, C.H. de, M.H. Nagtegaal,

Rapportage België E. Neven,

G. Vervaeke

Gewelds- en zedendelinquenten met een psychische stoornis; wetgeving en praktijk in Engeland, Duitsland, Canada, Zweden en België

2006, O&B 240

Knaap, L.M. van der,

L.T.J. Nijssen, S. Bogaerts

Geweld verslagen? Een studie naar de preventie van geweld in het publieke en semi-publieke domein

2006, O&B 239

Bruin, D.E., C.J.M. Meijerman, F.R.J. Leenders, R.V. Braam

Verslingerd aan meer dan een spel; een onderzoek naar de aard en omvang van kansspelproblematiek in Nederland

2006, O&B 238

WODC-Cahiers

Brons, D., N. Hilhorst,

F. Willemsen (red.)

Het kennisfundament t.b.v. de aanpak van criminele Marokkaanse jongeren

Den Haag, WODC, 2008, Cahier 2008-4

Kromhout, M.H.C., H. Wubs,

E.M.Th. Beenackers

Illegaal verblijf in Nederland; een literatuuronderzoek

Den Haag, WODC, 2008, Cahier 2008-3

Kruisbergen, E.W.

Van vonnis tot DNA-profiel.

Procevaluatie van de Wet DNA-onderzoek bij veroordeelden

Den Haag, WODC, 2008, Cahier 2008-2

Bogaerts, S., V. den Hartogh,

L.M. van der Knaap

Onderlinge agressie en geweld van personeelsleden in een penitentiaire inrichting

Den Haag, WODC, 2008, Cahier 2008-1

Willemsen, F.

Huiselijk geweld en herkomstland; een verkennend onderzoek naar de incidentie van huiselijk

geweld en allochtone daders en slachtoffers

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-17

Leenarts, L.E.W., L.M. van der Knaap

Motivatie te meten? Een inventarisatie van instrumenten om intrinsieke motivatie te meten bij drugsverslaafde justitiabelen

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-16

Smit, P.R. (WODC),

P. Nieuwbeerta (NSCR)

Moord en doodslag in Nederland 1998 en 2002-2004

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-15

Moolenaar, D.E.G.,

E.C. Leertouwer, F.P. van Tulder, B. Diephuis

Capaciteitsbehoefte justitiële ketens 2012 – Beleidsneutrale ramingen

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-14

Kleemans, E.R., C.J. de Poot, m.m.v. S.N. Kalidien, R.F. Kouwenberg, M. van Nassou

Criminele carrières in de georganiseerde misdaad

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-13

Croes, M.T.

Naar een 'bruikbare rechtsorde'; bijdragen uit de sociale wetenschap

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-12

**Leertouwer, E.C., F.P. van Tulder, B.J. Diephuis, M. Folke-
ringa, M. van Gammeren-
Zoetewij (i.s.m. de Raad voor
de rechtspraak)**

PrognoseModel Justitiële ketens 2006: onderdelen Civiel en

Bestuur – Beschrijving van het verbetertraject 2005/2006

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-11

Maas, G.C., E. Niemeijer

Gebruikers van gesubsidieerde rechtsbijstand; kenmerken,

problemen en inkomenspositie

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-10

Laan, A.M. van der, L. Vervoorn, N. van Nimwegen, F.L. Leeuw (red.)

Justitie en demografie: over ontgroening, vergrijzing en verkleuring – Veranderingen in

bevolkingssamenstelling en de gevolgen voor Justitie

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-9

Erp, J.G. van, E. Niemeijer, M.J. ter Voert, R.F. Meijer (red.)

Geschilprocedures en rechtspraak in cijfers 2005

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-8

Knaap, L.M. van der,

G. Weijters, S. Bogaerts

Criminogene problemen onder daders die in aanmerking komen voor gedragsinterventies

Den Haag, WODC, 2007, Cahier 2007-7

**Reitsma, J., M. Tumewu,
M. ter Voert**

*Mediation monitor 2007;
tussenrapportage*

Den Haag, WODC, 2007, Cahier
2007-6

Knaap, L.M. van der,

L.E.W. Leenarts, L.T.J. Nijssen
*Psychometrische kwaliteiten van
de Recidive Inschattingsschalen
(RISc); interbeoordelaars-*

betrouwbaarheid, interne consis-

tentie en congruente validiteit
Den Haag, WODC, 2007, Cahier
2007-5

**Jennissen, R.P.W., M. Blom
(i.s.m. het Centraal Bureau voor
de Statistiek)**

*Allochtone en autochtone
verdachten van verschillende
delicttypen nader bekeken*

Den Haag, WODC, 2007, Cahier
2007-4

**Kulu Glasgow, I., F.L. Leeuw,
E. Uiters, R.V. Bijl**

*Integratiebeleid rijksoverheid
onderzocht; een synthese van
resultaten uit evaluatie- en
monitoringonderzoek 2003-2006*

Den Haag, WODC, 2007, Cahier
2007-3

**Neve, R.J.M., M.M.J. van
Ooyen-Houben, J. Snippe,
B. Bieleman**

*Samenspannen tegen XTC;
eindevaluatie van de XTC-nota*

Den Haag, WODC, 2007, Cahier
2007-2

**Kromhout, M.H.C. (red.),
A.S. van Rijn, E.M.Th. Beenak-
kers, I. Kulu-Glasgow**

*Eergerelateerd geweld in Groot-
Brittannië, Duitsland en Turkije;
een overzicht van informatie
inzake aard, omvang en aanpak*

Den Haag, WODC, 2007, Cahier
2007-1

**Erp, J.G. van m.m.v. A. Hendriks
(eindred.)**

*Kwantitatieve ontwikkelingen
rechtspraak 2000-2005; informa-
tie ten behoeve van de Evalua-
tiewerkgroep Modernisering
Rechterlijke Macht*

Den Haag, WODC/CBS, 2006,
Cahier 2006-10

WODC/CBS

Integratiekaart 2006

Den Haag, WODC/CBS, 2006,
Cahier 2006-8

Moolenaar, D.E.G.

*Capaciteitsbehoefte justitiële
ketens 2011; toelichting op de
beleidsneutrale ramingen voor de
veiligheidsketen*

Den Haag, WODC, 2006, Cahier
2006-7

**Neve, R., L. Vervoorn, F. Leeuw,
S. Bogaerts**

*First inventory of policy on coun-
terterrorism; Germany, France,
Italy, Spain, the United Kingdom
and the United States – ‘research
in progress’*

Den Haag, WODC, 2006, Cahier
2006-3a

Neve, R., L. Vervoorn, F. Leeuw, S. Bogaerts

Eerste inventarisatie van contraterrorismebeleid; Duitsland, Frankrijk, Spanje, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten – ‘research in progress’

Den Haag, WODC, 2006, Cahier 2006-3

Gestel, B. van, L.M. van der Knaap, A. Hendriks, m.m.v. C.H. de Kogel, M.H. Nagtegaal, S. Bogaerts

Toezicht buiten de muren; een systematische review van extramuraal toezicht op TBS-gestelden en vergelijkbare groepen in het buitenland

Den Haag, WODC, 2006, Cahier 2006-2

Verwers, C., L.M. van der Knaap, L. Vervoorn

Internationale kindervervoering; onderzoek naar de uitvoering van het Haags Kinderontvoeringsverdrag vanuit Nederlands perspectief

Den Haag, WODC, 2006, Cahier 2006-1

Memoranda

Leertouwer, E.C., M.A. Verhoeven

Toepasbaarheid van de PMJ-ramingsmethodiek op de Nederlandse Antillen

Den Haag, WODC, Memorandum 2006-5

Laan, A.M. van der, M. Blom

WODC-Monitor Zelfgerapporteerde Jeugdcriminaliteit – Meting 2005; documentatie boek; steekproefverantwoording, veldwerk, enquête en vergelijking met eerdere metingen

Den Haag, WODC, Memorandum 2006-4

Moolenaar, D.E.G., R. Choenni
TBS-gestelden 1996-2010; de feiten en de ramingen

Den Haag, WODC, Memorandum 2006-3

Wartna, B.S.J., L.T.J. Nijssen
National studies on recidivism; an inventory of large-scale recidivism research in 33 European countries

Den Haag, WODC, Memorandum 2006-2

Moolenaar, D.

Expenditure on crime in the Netherlands

Den Haag, WODC, Memorandum 2006-1

Fact sheets

Wartna, B.S.J., K.A. Beijersbergen, M. Blom, N. Tollenaar, G. Weijters, A.A.M. Essers, S.M. Alma, D.L. Alberda

Recidivebericht 1997-2004. Ontwikkelingen in de strafrechtelijke recidive van Nederlandse justitiabelen

Den Haag, WODC, Fact sheet 2008-2

Tollenaar, N., G.L.A.M.

Huijbregts, R.F. Meijer, J. van Dijk

Monitor Veelplegers; samenvatting van de resultaten

Den Haag, WODC, Fact sheet 2008-1

Beijersbergen, K.A., B.S.J. Wartna

Recidive na discriminatie; een onderzoek naar de strafrechtelijke recidive onder daders van discriminatiedelicten

Den Haag, WODC, Fact sheet 2007-9

Weijters, G., B.S.J. Wartna

Voorspelling van het recidivegevaar van elektronisch gedetineerden

Den Haag, WODC, Fact sheet 2007-8

Beijersbergen, K.A., B.S.J. Wartna

Recidivemeting Glen Mills; de uitstroomresultaten van de Glen Mills School in termen van strafrechtelijke recidive

Den Haag, WODC, Fact sheet 2007-7

Maas, G.C.

Costs and financing of legal assistance; key figures 2000-2006

Den Haag, WODC, Fact sheet 2007-6a

Maas, G.C.

Kosten en financiering van rechtsbijstand; kerncijfers 2000-2006

Den Haag, WODC, Fact sheet 2007-6

Maas, G.C.

Gebruikers van gesubsidieerde rechtsbijstand; inzichten in kenmerken, problemen en inkomenspositie

Den Haag, WODC, Fact sheet 2007-4

Blom, M., A.M. van der Laan

Monitor Jeugd terecht 2007

Den Haag, WODC, Fact sheet 2007-3

Kulu-Glasgow, I., F.L. Leeuw, R.V. Bijl

Integration policies for ethnic minorities; a synthesis of 16 recent evaluation studies in the Netherlands

Den Haag, WODC, Fact sheet 2007-2a

Kulu-Glasgow, I., F.L. Leeuw, R.V. Bijl

Integratiebeleid etnische minderheden; een synthese van 16 recente evaluatieonderzoeken

Den Haag, WODC, Fact sheet 2007-2

Laan, A. van der, M. Blom, S. Bogaerts

Zelfgerapporteerde jeugdcriminaliteit: risico's en bescherming

Den Haag, WODC, Fact sheet 2007-1

Neve, R., S. Bogaerts

Onderzoek anti-terrorisme beleid

Den Haag, WODC/CBS, Fact sheet 2006-29

WODC/CBS

The Integration Monitor 2006

Den Haag, WODC/CBS, Fact sheet 2006-27a

WODC/CBS

Integratiekaart 2006

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-27

Kogel, K. de

Terbeschikkingstelling (TBS) en forensisch psychiatrische zorg

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-26

Kruissink, M.

Electronic detention

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-25a

Kruissink, M.

Elektronische detentie

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-25

Kleemans, E.R., C.M. Klein

Haarhuis, F.L. Leeuw,

M.M.J. van Ooyen-Houben

Lessons from (evaluation) research into law enforcement

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-24a

Kleemans, E.R., C.M. Klein

Haarhuis, F.L. Leeuw,

M.M.J. van Ooyen-Houben

Lessen uit (evaluatie)onderzoek naar rechtshandhaving

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-24

Knaap, L. van der, S. Bogaerts

Violence defied research synthesis

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-23a

Knaap, L. van der, S. Bogaerts

Research synthese Geweld verslagen

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-23

Smit, P.

The European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2006, third edition

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-22a

Smit, P.

Het European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2006, derde editie

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-22

Ooyen-Houben, M.M.J.,

R.F. Meijer

National Drug Monitor; drug-related crime 1999-2004

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-20a

Ooyen-Houben, M.M.J.,

R.F. Meijer

Nationale Drug Monitor; drugswetcriminaliteit 1999-2004

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-20

Boom, A. ten

Recent victim research

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-19a

Boom, A. ten

Recent slachtofferonderzoek

Den Haag, WODC/CBS, Fact

sheet 2006-19

Kleemans, E., H. van de Bunt

Organised Crime Monitor

Den Haag, WODC/CBS, Fact

sheet 2006-18a

Kleemans, E.

Monitor Georganiseerde Criminaliteit

Den Haag, WODC/CBS, Fact

sheet 2006-18

TNS Nipo, adapted by F. Willemsen (WODC)*Business Crime Monitor**2004-2005 (MCB)*

Den Haag, WODC/CBS, Fact sheet 2006-16a

TNS-Nipo, bewerkt door**F. Willemsen (WODC)***Monitor Criminaliteit Bedrijfsleven 2004-2005 (MCB)*

Den Haag, WODC/CBS,

Fact sheet 2006-16

Tollenaar, N., S. el Harbachi, R.F. Meijer, G.L.A.M. Huijbregts, M. Blom*Monitor veelplegers; samenvatting van de resultaten*

Den Haag, WODC/CBS, Fact sheet 2006-12

Wartna, B.S.J., L.T.J. Nijssen*National studies on recidivism; an inventory of large-scale recidivism research in 33 European countries*

Den Haag, WODC/CBS, Fact sheet 2006-11

Wartna, B.S.J., N. Tollenaar*Voorwaardelijk voor onvoorwaardelijk; substitutie van onvoorwaardelijke vrijheidsstraffen bij gering recidivegevaar; een raming van de te besparen gevangenis capaciteit*

Den Haag, WODC/CBS, Fact sheet 2006-10

Wartna, B.S.J., S. Kalidien, A.A.M. Essers*Replicatie recidivemeting JJI**Den Engh; de uitkomsten van de SocioGroepsStrategie in termen**van strafrechtelijke recidive*

Den Haag, WODC/CBS, Fact sheet 2006-9

Wartna, B.S.J., S. el Harbachi, A.A.M. Essers*Strafrechtelijke recidive van ex-terbeschikkinggestelden; welk percentage wordt na beëindiging van de maatregel opnieuw gevolgd voor een ernstig delict?*

Den Haag, WODC, Fact sheet 2006-8

Wartna, B.S.J., S.N. Kalidien, N. Tollenaar, A.A.M. Essers*Strafrechtelijke recidive van jongeren uit justitiële jeugdinstellingen; uitstroomperiode 1997-2003*

Den Haag, WODC, Fact sheet 2006-7

Wartna, B.S.J., S.N. Kalidien, N. Tollenaar, A.A.M. Essers*Strafrechtelijke recidive van ex-gedetineerden; uitstroomperiode 1996-2003*

Den Haag, WODC, Fact sheet 2006-6

Wartna, B.S.J., N. Tollenaar*Recidive 1997-2003; ontwikkelingen in het niveau van de strafrechtelijke recidive van jeugdige en volwassen daders*

Den Haag, WODC, Fact sheet 2006-5

Reeks *Derde evaluatie van de Algemene wet bestuursrecht 2006*

Schueler, B.J., J.K. Drewes, F.T. Groenewegen, W.G.A. Hazewindus, A.P. Klap, V.M.Y. 't Lam, B.K. Olivier, E.M. Vogelezang-Stoute

Definitieve geschilbeslechting door de bestuursrechter
2007

Barkhuysen, T., L.J.A. Damen, K.J. de Graaf, A.T. Marseille, W. den Ouden, Y.E. Schuurmans, A. Tollenaar

Feitenvaststelling in beroep
2007

Winter, H.B., A. Middelkamp, M. Herweijer

Klagen bij bestuursorganen; evaluatieonderzoek naar

de klachtbehandeling door bestuursorganen
2007

Laemers, M.T.A.B., L.E. de Groot-van Leeuwen, R. Fredriks

Awb-procedures vanuit het gezichtspunt van de burger; stand van zaken in theorie en eerder onderzoek
2007

Widdershoven, R.J.G.M., M.J.M. Verhoeven, S. Prechal, A.P.W. Duijkersloot, J.W. van de Gronden, B. Hessel, R. Ortlep

De Europese agenda van de Awb
2007

Commissie Evaluatie Awb III, IIsink, J.W. (voorz.)

Toepassing en effecten van de Algemene wet bestuursrecht 2002-2006
2007

Themanummers *Justitiële verkenningen*

De komende themanummers zijn gewijd aan:

Jv 6, oktober: Toezicht op markt en mededinging

Jv 7, november: Adoptie

Nadere informatie bij de redactie